

УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ТУХАЙ ХУУЛИНД ӨГӨХ САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

МОНГОЛ УЛС

Энэхүү санал зөвлөмжийг Засаглал, улс төрийн намын санхүүжилтийн асуудлаарх олон улсын шинжээч, АИХЭГ-ын улс төрийн намын Экспертүүдийн Үндсэн Багийн гишүүн хатагтай **Барбара Жоао-Стонестритийн** тайлбар дээр үндэслэв. Түүнчлэн ЕАБХАБ/АИХЭГ-ын улс төрийн намын Экспертүүдийн Үндсэн Багийн гишүүн, Харьцуулсан улс төр судлалын дэд профессор ноён **Фернандо Касаль Бертоа**; Экспертүүдийн Үндсэн Багийн гишүүн, Улс төрийн шинжлэх ухаан, төрийн удирдлагын профессор ноён **Омер Фарук Генчкая** болон Жон Хопкинсийн Их Сургуулийн Улс төрийн шинжлэх ухааны Профессор, АИХЭГ-ын улс төрийн намын Экспертүүдийн Үндсэн Багийн тэргүүн **Проф. Ричард Кац** нар тус тус саналыг хянасан болно.

Монгол Улсын Улс төрийн намын тухай хуулийн Англи хэл дээрх албан бус орчуулга дээр үндэслэн санал зөвлөмжийг бэлтгэв.

ЕАБХАБ-ын Ардчилсан Институт, Хүний Эрхийн Газар

Ul. Miodowa 10, PL-00-251 Warsaw
Утас: +48 22 520 06 00 Факс: +48 22 520 0605
www.legislationline.org

ТОВЧ ХУРААНГУЙ БА ҮНДСЭН ЗӨВЛӨМЖҮҮД

Монгол Улсын Улс төрийн намын тухай хууль /цаашид “Хууль” гэх/ нь улс төрийн намуудын үйл ажиллагаа, санхүүжилт зэрэгтэй холбоотой үүсэх харилцааг зохицуулах эрх зүйн цогц зохицуулалтыг ерөнхийдөө тогтоосон. Тус хууль нь улс төрийн намын гишүүнчлэл, намын бүртгэлд бүртгэх, татан буулгах, хандив болон төрийн санхүүжилт, тайлагнах шаардлага, хяналт, хориглох зүйлс зэргийг хамарсан бөгөөд улс төрийн намуудын дотоод, гадаад үйл явц дах жендэрийн болон олон талт оролцоог дэмжсэн заалтууд багтаасан байна.

АИХЭГ болон Венецийн комиссоос гаргасан зарим зөвлөмж, тухайлбал 2022 оны Хамтарсан санал зөвлөмж болон 2019 оны АИХЭГ-ын санал дүгнэлтэд тусгагдсан хэд хэдэн зөвлөмжийг харгалзаж тусгасан заалтуудыг АИХЭГ зүгээс сайшааж байна. Эдгээрт, ялангуяа улс төрийн намыг бүртгэх үйл явцыг харьцангуй хялбаршуулсан, улс төрийн намын үйл ажиллагаанд хориглох зүйлс харьцангуй хумигдсан, улс төрийн намыг татан буулгах үндэслэлийг илүү хязгаарласан, төрийн санхүүжилт авахад тавигддаг шалгуур, босгыг зохицуулж, төрийн санхүүжилт авах шаардлага хангах босгыг 3%-аас 1% хүртэл буруулж, жижиг эсвэл шинээр байгуулагдсан улс төрийн намуудад илүү тэгш болгсон зэрэг заалтууд орно.

Үүний зэрэгцээ эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөг хангах, улс төрийн намын санхүүжилтийн үр дүнтэй зохицуулалтыг алдагдуулж болзошгүй цоорхойг арилгах үүднээс хуулийн зарим хэсгийг цаашид боловсронгуй болгох шаардлага байна. Үүнд намын гишүүнээр элсэх, бүртгэхтэй холбоотой заалтуудыг эргэн харах, улс төрийн намуудад дотоод зохион байгуулалт, шийдвэр гаргахад бие даасан байдал олгох, нам татан буулгах журмыг хатуу хязгаарлах, санхүүжилтийн журам, механизмуудыг болон тайлагнах шаардлагуудыг эргэн харах зэрэг багтана. Тодруулбал, намыг идэвхгүйд тооцвол сонгуульд оролцохыг хориглосон заалт, түүнчлэн гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнийг улс төрийн намын гишүүн болгохыг хориглосон хязгаарлалт зэргийг эргэн харах нь зүйтэй.

Түүнчлэн төрийн санхүүжилтийн хуваарилалтыг эргэн харж, хуваарилахад тэгшигтгэх томьёо, аргачлалд илүү анхаарч, тухайн улс төрийн намын авсан нийт саналын тоонд жин өгөх, харин авсан суудлын тоон дээр жин өгөх явдлыг буруулахыг зөвлөж байна. Цаашлаад зохицуулалтын журмуудад жендэрийн төлөөлөлийн шалгуур босго тогтоох гэх мэт, болон дотоод ардчиллын хэм хэмжээний тэнцвэрийг хангах замаар намын дотоод ардчилал, зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх үүднээс энэхүү хуулийн цар хүрээг өргөжүүлэх боломжтой.

Түүнчлэн уг хуульд тусгагдсан төрийн санхүүжилтийн механизмд жендэрийн асуудлыг цаашид нэгтгэн тусгаж, улс төрийн амьдралд эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, дэмжих зорилгоор улс төрийн намуудад урамшууллын хөшүүргийг бий болгох, ингэснээр Үндсэн хуулинд тусгагдсан эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэгш байдлын зарчмыг тусгах асуудлыг анхаарч үзэх хэрэгтэй. Жендэрийн хамрах хүрээнээс хальж, бүх салбарт олон талт, тэгш төлөөллийг хангаж, залуучууд, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс зэрэг нийгмийн сонирхолын бүлгүүдийн төлөөлөл, оролцоог нэмэгдүүлэх арга хэмжээг авч үзэх нь нэгэн адил чухал юм.

Бүр тодруулбал, дээр дурьдсанаас гадна тус хуулийн заалтуудыг олон улсын жишиг, сайн туршлагад нийцүүлэн бэхжүүлэх чиглэлээр АИХЭА-аас дараах зөвлөмжийг гаргаж байна. Үүнд:

А. Улс төрийн нам үүсгэн байгуулах болон гишүүнчлэлийн тухайд:

1. Хуулийн 5.1-р зүйлд тусгасан улс төрийн нам байгуулахад, эвлэлдэн нэгдэхэд “сонгуулийн эрх бүхий иргэн” байх гэсэн заалтыг хасах, ерөнхийдөө Монгол улсын хууль тогтоомжинд тусгасан сонгууль өгөх эрхийг хязгаарласан зүйл заалтуудыг эргэн харах, арилгахь Монгол Улсад хэн нэгнийг эрх зүйн чадамжгүй болгох тухай ойлголтыг бүхэлд нь дахин авч үзэх [догол мөр. 29]

2. улс төрийн намын гишүүн байх эрхийг өргөтгөж, хууль ёсны оршин суугаа гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнийг хамруулах, харин "иргэн"/"Монгол Улсын иргэн" гэснийг "хувь хүн" буюу "хүн бүр" гэж сольж, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн хүсвэл улс төрийн намын гишүүн болох боломжийг хангах [догол мөр.34]

3. “төрийн жинхэнэ албан хаагч” гэсэн нэр томъёог тодорхой болгож, ямар төрийн албан хаагчийг намын гишүүн байхыг хориглосон энэхүү заалтыг илүү тодорхой болгох эсвэл холбогдох бусад хуулийг нийцүүлэх нь зүйтэй. Ингэхдээ улс төрийн намын гишүүнчлэлд тавьсан аливаа хязгаарлалтыг хатуу үндэслэлтэй байлгах, тухайлбал дээрх төрийн албан хаагчдын улс төрийн төвийг сахих байдлыг хангах шаардлагатай. [догол мөр.35-36]

В. Улс төрийн намыг намын бүртгэлд бүртгэх тухайд:

1. Хуулийн 11.4.2, 12.3.4 дүгээр зүйлд намын үүсгэн байгуулах хурлаар намын мөрийн хөтөлбөр батлах тухай заалтыг мөн улс төрийн намыг бүртгүүлэх өргөдөлд хавсаргах баримт бичгийн жагсаалтаас энэхүү заалтыг тус тус хасч, өөрчлөлт оруулах.[догол мөр.41]

2. намын бүртгэлийн өргөдлийг нягтлан шалгах хугацааг богиносгож, бүртгэлийн үйл ажиллагааг хялбаршуулах, шуурхай болгох үүднээс дахин авч үзэх;[догол мөр.44]

3. Улсын Их Хурлын сонгуулийн өмнөх 90 хоногийн дотор улс төрийн намыг бүртгүүлэх хүсэлтээ Улсын дээд шүүхэд гаргахыг хориглоно гэсэн хуулийн 14.10-о зүйлийг хасахыг бодолцох [догол мөр.46]

С. Улс төрийн намуудад намын бүтэц, дотоод зохион байгуулалт, шийдвэр гаргах үйл явцыг тодорхойлох бие даасан байдлыг хангах, ялангуяа шийдвэр гаргахад саналын доод хэмжээг тогтоосон заалтыг хасах замаар хуулийн 8, 15-19 дүгээр зүйлийг шинэчлэн найруулах.[догол мөр.50]

Д. Улс төрийн намыг татан буулгах тухайд:

1. улс төрийн намыг татан буулгах тухай СЕХ-ны шийдвэрээс үл хамааран Улсын дээд шүүх нь тус хуулийн зүйл заалт болон холбогдох нотлох баримтуудыг хянан шийдвэрлэх бүрэн эрхтэйг тус хууль болон холбогдох бусад хууль тогтоомжид тус тус тусгах; [догол мөр.62]

2. намыг татан буулгах хамгийн сүүлчийн арга зам болох онцгой нөхцөл байдлыг илүү нарийвчилж, хууль ёсны байдал, дагалдах, пропорциональ байдлын хатуу стандартын дагуу томъёолох. [догол мөр.60]

Е. Төрийн санхүүжилт авах шаардлага хангасан намд Улсын Их Хурлын сонгуулиар тухайн намын авсан саналын тоог үндэслэн санхүүжилтийн хуваарилалтын итгэлцүүрийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, харин намын авсан суудлын тоонд үндэслэх

итгэлцүүрийн хэмжээг бууруулах зэрэг тэгш хуваарилалтын арга нэвтрүүлэхэд анхаарч, өнөөгийн төрийн санхүүжилтийн тогтолцоог эргэн харах; [догол мөр.72]

Ғ. Хандивын тухайд:

1. Банкны зээл олгох журам, тэр дундаа гуравдагч этгээдийн өр барагдуулах, зээлдүүлэгчид зээлийг өршөөх тухай заалтуудыг сэргээх; [догол мөр.83]
2. Хуулийн 35.1-д заасныг өргөтгөж, намын сурталчилганы материалыг зах зээлийн үнээс доогуур үнээр борлуулахыг зөвшөөрч түүнийг намд өгсөн хандивт тооцох; [догол мөр.84]

Г. Жендэр болон олон талт оролцооны тухайд:

1. сонгуулийн сурталчилгааны үеэр нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад илүү олон эмэгтэй оруулсан улс төрийн намуудад төсвийн санхүүжилтээс нэмэлт санхүүжилт тогтмол хуваарилах зэрэг урамшууллын үр дүнтэй механизмыг хуульд тусгах асуудлыг авч үзэх, жендэрийн тэнцвэртэй байдлыг хангах, эмэгтэй нэр дэвшигчдийг намын жагсаалтад хэт доогуур оруулахгүй байх, эмэгтэй нэр дэвшигч нэрээ татвал оронд нь өөр эмэгтэй нэр дэвшигчийн нэрийг оруулах гэх мэт зэрэг дэвийн журам нэвтрүүлэх [догол мөр.85]
2. Намын бүтцэд болон төрийн албанд нэр дэвших эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн хууль тогтоомжийн шаардлагын хэрэгжилтийг хангах, тухайлбал төрийн санхүүжилт олгохоос татгалзах, хэмжээг нь багасгах гэх мэт хуулийн хариуцлага тооцохыг хуулинд оруулахыг бодолох; [догол мөр.91]

Н. Ил тод байдал, тайлан гаргах шаардлагын тухайд:

1. тайлагнах, түүний дотор хандивтай холбоотой тайлан гаргах шаардлагыг хялбарчлах, оновчтой болгох, түүнчлэн улс төрийн намуудад тайлагнах ачааллыг бууруулах зорилгоор улс төрийн намуудад нэгдсэн, аудитлагдсан нэг тайлан гаргаж ирүүлэхийг үүрэг болгох; [догол мөр.106]
2. тайланг олон нийтэд мэдээлж, хэвлэн нийтлэхдээ хандивлагч иргэний хувийн хаягийг тайланд оруулахгүй байх; [догол мөр.106]

И. Хяналт, хариуцлагын тухайд:

1. Сонгуулийн Ерөнхий Хороо, Төрийн Аудитын Газрын хамтын ажиллагааны механизм, тухайлбал, харилцан ойлголцлын санамж бичиг байгуулж, хамтран ажиллах механизмыг албажуулах замаар бүх улс төрийн намуудын санхүүгийн тайлангийн нийцтэй байдал, дүрэм журмыг нэгэн адил мөрдөж байгаа эсэхийг нягтлан шалгах замаар үр дүнтэй хамтын ажиллагааг хангах үүднээс хуулийг шинэчлэн найруулах; [догол мөр.108]
2. Хуульд заасан бүх зөрчилд оногдуулах шийтгэлийг тодорхой зааж, зөрчлийн төрөл тус бүрд оногдуулах шийтгэлийг нарийвчлан тусгаж, улс төрийн намын санхүүжилттэй холбоотой зөрчилд оногдуулах шийтгэлийг пропорциональ, тууштай хэрэглэх нөхцөлийг бүрдүүлэх; [догол мөр. 111]

Эдгээр болон бусад нэмэлт зөвлөмжүүдийг тод үсгээр бичиж, энэхүү санал зөвлөмжинд оруулж тусгасан болно.

ЕАБХАБ-ын гишүүн орнуудад хүний хэмжигдэхүүний үүрэг хариуцлагаа хэрэгжүүлэхэд нь туслах чиг үүргийнхээ хүрээнд АИХЭГ нь гишүүн орны хүсэлтийн дагуу хуулийн төслүүд болон одоо мөрдөж буй хууль тогтоомж нь олон улсын хүний эрхийн стандарт, ЕАБХАБ-ын үзэл бодолд нийцлийг үнэлж, улмаар сайжруулах талаар тодорхой зөвлөмж өгдөг.

ГАРЧИГ

I. Танилцуулга	6
II. Урьдчилсан санал зөвлөмжийн цар хүрээ	6
III. Дүн шинжилгээ ба зөвлөмжүүд	7
1. Олон улсын хүний эрхийн холбогдох стандартууд болон ЕАБХАБ-ын Хүний хэмжигдэхүүний үүрэг хариуцлага	7
2. АИХЭГ-аас өмнө гаргасан зөвлөмжүүдийн хэрэгжилтийн байдал	10
3. Улс төрийн намын тухай хуулийн нэр томъёоны тодорхойлолт	11
4. Улс төрийн нам үүсгэн байгуулах, намын гишүүнчлэл	12
5. Улс төрийн намыг бүртгэх	17
6. Дотоод бүтэц, зохион байгуулалт, шийдвэр гаргах үйл явц, улс төрийн намын үйл ажиллагаа	20
7. Улс төрийн намыг татан буулгах	22
8. Улс төрийн намын санхүүжилт	25
8.1. Төрийн санхүүжилт	25
8.2. Хандив	28
8.3. Жендэр ба олон талт оролцооны тухайд	30
8.4. Ил тод байдал ба хариуцлагын тухайд	34
8.5 Хяналт, хариуцлагын тухайд	37
9. Хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам	40

Хавсралт: [Монгол Улсын Улс төрийн намын тухай хууль](#) (2024)

I. ТАНИЛЦУУЛГА

1. 2025 оны 1-р сарын 29-ний өдөр Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо (цаашид СЕХ)-ны даргаас 2025 оны 1-р сарын 1-ний өдрөөс дагаж мөрдөж эхэлсэн Монгол Улсын Улс төрийн намын тухай хуулинд дүн шинжилгээ гаргуулж, санал зөвлөмж боловсруулж өгөх хүсэлтийг ЕАБХАБ-ын Ардчилсан Институт Хүний Эрхийн Газарт (цаашид ЕАБХАБ/АИХЭГ) ирүүлсэн болно.
2. Хүсэлтийн хариуд АИХЭГ-аас ЕАБХАБ-ын хүний хэмжигдэхүүний үүрэг хариуцлага, олон улсын хүний эрхийн хэм хэмжээнд тус хуулийн нийцлийг үнэлж, санал зөвлөмж боловсруулж өгөхөд бэлэн байгаагаа 2025 оны 2-р сарын 12-ны өдөр илэрхийлсэн болно.
3. Шинэчлэлийн ач холбогдлыг харгалзан АИХЭГ уг хууль нь олон улсын холбогдох стандарт, шилдэг туршлагад нийцэж байгаа эсэхэд урьдчилсан байдлаар дүн шинжилгээ хийж, эхний зөвлөмжийг боловсруулахаар шийдвэрлэсэн. Дотоодын нөхцөл байдал, тулгамдаж буй асуудлуудын талаар илүү сайн ойлголттой болохын тулд АИХЭГ нь урьдчилсан дүгнэлт, санал зөвлөмжийг холбогдох бүх талуудад танилцуулж, хэлэлцэх болно. Ийнхүү талуудаас цуглуулсан мэдээлэлд үндэслэн урьдчилсан дүгнэлтээс гарсан санал зөвлөмжийг эргэн харж, эцсийн дүгнэлтэд нарийвчлан тусгагдана.
4. Энэхүү хуулийн дүн шинжилгээг Монгол Улсын Улс төрийн намын тухай хуулийн төсөлд АИХЭГ/Венецийн Комисстай хамтран боловсруулан гаргасан санал зөвлөмж (2022)¹ (цаашид “2022 Хамтарсан санал зөвлөмж” гэх) болон АИХЭГ-ын 2024 оны 6-р сарын 28-ны Монгол Улсын Их Хурлын Сонгууль ажиглах хорооны тайлангийн хамт уншиж танилцана уу. (цаашид “2024 АИХЭГ-ын САХ-ны Эцсийн Тайлан” гэх).²
5. Энэхүү Урьдчилсан санал зөвлөмжийг дээрх гаргасан хүсэлтийн дагуу бэлтгэсэн болно. АИХЭГ нь ЕАБХАБ-ын гишүүн орнуудад хүний хэмжигдэхүүний үүрэг хариуцлагаа хэрэгжүүлэхэд нь туслах чиг үүргийнхээ хүрээнд тус санал зөвлөмжийг гаргасан болно.³

II. УРЬДЧИЛСАН САНАЛ ЗӨВЛӨМЖИЙН ЦАР ХҮРЭЭ

6. Энэхүү урьдчилсан санал зөвлөмжийн цар хүрээ нь зөвхөн дүн шинжилгээ хийлгэхээр ирүүлсэн хуулийн тайлбарыг тусгасан болно. Эдгээр хязгаарлалтын улмаас хамтарсан санал зөвлөмж нь Монгол Улс дах улс төрийн намуудын эрхзүйн зохицуулалт болон институцийн хүрээнд бүрэн, дэлгэрэнгүй тойм гаргаагүй болно.

¹ АИХЭГ-Венецийн Комиссын Хамтарсан санал зөвлөмжийг харна уу, [Joint Opinion on the Draft Law on Political Parties of Mongolia](#) (2022 оны 6-р сарын 20). Мөн АИХЭГ-аас гаргасан Санал зөвлөмжийг харна уу, [Opinion on the Draft Law on Political Parties of Mongolia](#) (2019 оны 11-р сарын 27).

² АИХЭГ, [Монгол Улсын Улсын Их Хурлын сонгууль ажигласан тухай эцсийн тайланг ханра уу](#) (2024 оны 6-р сарын 28) -, 2024 оны 12-р сарын 13. Мөн [АИХЭГ-ын Сонгуулийн зөвлөмжүүдийг харна уу](#)

³ Ялангуяа [1990 АИХЭГ Кленгагены баримт бичиг](#), 7.6-р догол мөрийг үзнэ үү. Уг баримт бичигт-д оролцогч улсууд "хувь хүн болон бүлэг хүмүүсийн өөрсдийн улс төрийн нам болон бусад улс төрийн байгууллагуудыг бүрэн эрх чөлөөтэйгээр байгуулах эрхийг хүндэтгэж, ийм улс төрийн нам, байгууллагуудад хуулийн өмнө болон эрх мэдлийн өмнө эрх тэгш хандах үндсэн дээр бие биетэйгээ өрсөлдөх эрх зүйн баталгаагаар хангах" амлалт өгсөн байна.

7. Энэхүү урьдчилсан санал зөвлөмжүүд нь гол асуудлыг хөндөж, цаашид анхааран засч залруулах шаардлагатай асуудлуудыг тодорхойлсон болно. Оновчтой бөгөөд тодорхой байх үүднээс бид дээрх хууль тогтоомжийн эерэг тал дээр биш харин өөрчлөлт, залруулга шаардсан заалтууд дээр төвлөрүүлсэн болно. Санал зөвлөмжийг ЕАБХАБ-ын хүний хэмжигдэхүүний үүрэг, хариуцлага, бусад олон улсын болон бүс нутгийн хэм хэмжээ, олон улсын сайн туршлага болон АИХЭГ-Венецийн Комиссын Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж дээр тулгуурлан гаргасан болно.⁴ Мөн АИХЭГ-ын сонгууль ажигласан тухай тайлангуудад өмнө нь гаргаж байсан зөвлөмжүүдээс тусгасан болно.
8. Урьдчилсан дүгнэлтэд, зохиох тохиолдолд, ЕАБХАБ-ын гишүүн бусад орнуудын шилдэг туршлагыг онцолсон болно. Үндэсний хууль тогтоомжийг дурдахад АИХЭГ нь аль нэг улс орны загварыг сурталчлахгүй болно, харин олон улсын холбогдох стандартуудын талаар тодорхой мэдээлэл өгөх, тэдгээр нь үндэсний тодорхой хууль тогтоомжид практикт хэрхэн хэрэгжиж байгааг харуулахад анхаардаг. Аливаа улс орны жишээнд болгоомжтой хандах хэрэгтэй, учир нь үүнийг өөр улс оронд заавал давтагдах боломжгүй бөгөөд үндэсний институци, хууль эрх зүйн орчин, тухайн улсын нөхцөл байдал, улс төрийн соёлыг харгалзан үргэлж авч үзэх хэрэгтэй.
9. Түүнчлэн, Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай НҮБ-ын конвенц (цаашид “CEDAW”)⁵, 2004 оны ЕАБХАБ-ын Жендерийн тэгш байдлыг дэмжих Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө болон ЕАБХАБ-ын үйл ажиллагаанд жендерийн асуудлыг эрхэмлэх чиг үүргийн хүрээнд⁶, энэхүү Санал нь жендерийн болон олон талт байдлын хэтийн төлөвийг, зохих тохиолдолд, нэгтгэсэн болно.
10. Энэхүү Саналыг хуулийн Англи хэл дээрх албан бус орчуулга дээр үндэслэсэн бөгөөд хавсралтыг харна уу Буруу орчуулгын үүднээс энэхүү саналд зөрүүтэй зүйл туссан байхыг үгүйсгэхгүй. Санал нь Монгол хэл дээр орчуулагдсан хэдий ч Англи хэл дээрх хувилбар нь албан ёсны бичиг баримтад тооцогдоно.
11. Дээрх шалтгааны улмаас АИХЭГ-ын зүгээс цаашид нэмэлтээр Монгол Улсын холбогдох хууль тогтоомж болон тухайн хууль тогтоомжид аман эсвэл бичгээр санал, зөвлөмж гаргах зэрэг үйл ажиллагаанд энэхүү Санал хязгаарлахгүй гэдгийг тэмдэглэв.

III. ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ БА ЗӨВЛӨВМЖҮҮД

1. Олон улсын хүний эрхийн холбогдох стандартууд болон ЕАБХАБ-ын Хүний хэмжигдэхүүний үүрэг хариуцлага

12. Улс төрийн намууд нь ардчиллын үйл явцад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд олон ургальч нийгмийн үндэс суурь юм. Тэднийг эвлэлдэн нэгдэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө, шударга ардчилсан сонгуулийг дэмжсэн байдлаар зохицуулах ёстой. Эдгээр эрх нь ардчилсан нийгмийн байгуулал, үйл ажиллагааны

⁴ ЕАБХАБ-Венецийн комисс, [Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж](#) (2nd edition, 2020).

⁵ Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай НҮБ-ын конвенц [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women](#) (цаашид “CEDAW” гэх), (цаашид “ИУТЭТОУП” гэх) НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 1979 оны 12 дугаар сарын 18-ны өдрийн 34/180 тоот тогтоолоор баталсан. Монгол Улс 1981 оны 7 дугаар сарын 20-нд соёрхон батласан.

⁶ [ЕАБХАБ-ын Жендерийн тэгш байдлыг дэмжих Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө](#), 2004 онд Сайд нарын зөвлөлийн хурлаар баталсан No. 14/04, MC.DEC/14/04 (2004) шийдвэр, догол мөр. 32.

үндэс юм.⁷ Үндсэн чиг үүргээ хэрэгжүүлэхийн тулд улс төрийн намуудад сонгуулийн үеэр болон сонгуулийн хооронд зохих санхүүжилт шаардлагатай. Үүний зэрэгцээ улс төрийн намуудын санхүүжилтийн зохицуулалт, түүний ил тод байдлыг хангах нь улс төрийн намуудыг хувийн болон гадаадын хандивлагчид, төрийн болон олон нийтийн байгууллагуудын зүй бус нөлөөллөөс хараат бус байлгах, намууд тэгш боломжийн зарчмаар өрсөлдөх боломжийг бүрдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.⁸

13. Улс төрийн намууд болон тэдгээрийн гишүүдэд олгогдсон үндсэн эрхийг Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (цаашид ИУТЭТОУП гэх)-ын 19 дүгээр болон 22 дугаар зүйлд тусгасан бөгөөд үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг, эвлэлдэн нэгдэх эрхийг тус тус хамгаалдаг. Мөн 25 дугаар зүйл нь төрийн үйл хэрэгт оролцох эрхийг хангадаг.⁹ Авлигын эсрэг НҮБ-ын Конвенцын 7.3-д (цаашид “UNCAC” гэх) улс төрийн намын болон сонгуулийн сурталчилгааны санхүүжилтэд тавигддаг олон улсын стандартууд тусгагдсан байдаг.¹⁰
14. Цаашилбал, CEDAW нь жендэрийн тэгш байдал, олон талын оролцоог дэмждэг, тухайлбал 4-р зүйлд (жендерийн тэгш байдлыг бэхжүүлэх түр зуурын тусгай арга хэмжээний тухай) болон 7-р зүйлд (улс төр, олон нийтийн амьдрал дахь эмэгтэйчүүдийн эсрэг ялгаварлан гадуурхалтыг устгах тухай) тодорхой тусгасан байдаг. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай НҮБ-ын Конвенцийн 29 дүгээр зүйлд (цаашид “CRPD” гэх) мөн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн улс төр, нийгмийн амьдралд оролцоонд онцгой анхаарал хандуулдаг.¹¹
15. Хэдийгээр Монгол Улс нь Европын Зөвлөл (цаашид “CoE” гэх)-ийн гишүүн улс биш боловч энэхүү Урьдчилсан санал зөвлөмжинд харьцуулж судлах, лавлах зорилгоор, ИУТЭТОУП-тад тусгагдсан зүйл заалтуудтай ижил төстэй тул, Хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг хамгаалах Европын конвенц (цаашид “ECHR” гэх)¹², Европын Холбооны Хүний эрхийн шүүх (цаашид “ECtHR” гэх) болон Европын Зөвлөлийн бусад хэрэгслүүдийг дурдсан болно.
16. Цаашилбал, 2012 онд ЕАБХАБ-д элссэнээр Монгол Улс нь ЕАБХАБ-ын хэд хэдэн баримт бичигт тусгагдсан эвлэлдэн нэгдэх эрх, тэр дундаа улс төрийн намаар дамжуулан эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй холбоотой үүрэг амлалтуудыг биелүүлэхээ тунхагласан нь байдаг.¹³ Түүнчлэн, 1990 оны ЕАБХАБ-ын Копенгагений баримт бичгийн 7.6 дахь заалтад Гишүүн орнууд “хувь хүний болон бүлэг хүмүүс улс төрийн нам эсвэл бусад улс төрийн байгууллага байгуулах эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэх бөгөөд эдгээр улс төрийн нам, улс төрийн байгууллагууд хуулийн өмнө болон төрийн эрх бүхий байгууллагын өмнө хоорондоо тэгш өрсөлдөх боломжийг хуулиар баталгаажуулах” үүрэгтэй гэж заасан байдаг.¹⁴ Мөн Копенгагений баримт бичигт эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хамгаалж (догол мөр 9.3), үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх (догол мөр 9.1) болон төрийн болон улс төрийн нам тусдаа байх эрх үүргийг зааглаж өгсөн (догол мөр 5.4) заалтууд тусгагдсан.

⁷ ЕАБХАБ-Венецийн комисс, [Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж](#) догол мөр. 17.

⁸ Өмнөх ишлэл.

⁹ НҮБ-ын Ерөнхий ассамблейн 2200А (XXI 1974 оны 11-р сарын 18-ны өдөр баталсан) [Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт](#) – ыг үзнэ үү. Монгол улс 1974 оны 11-р сарын 18-ны өдөр соёрхон баталсан.

¹⁰ НҮБ-ын Ерөнхий ассамблейн 58/4 тоот тогтоолоор 2003 оны 10-р сарын 31-ны өдөр баталсан [Авлигын эсрэг НҮБ-ын конвенц \(UNCAC\)](#), Тус конвенц нь 2005 оны 12-р сарын 14-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон ба Монгол улс 2006 оны 01-р сарын 11-ны өдөр соёрхон баталсан.

¹¹ НҮБ-ын 61 дахь Ерөнхий ассамблейн А/RES/61/106 тоот тоогтоолоор 2006 оны 12-р сарын 13-ны өдөр баталсан [Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай НҮБ-ын конвенц \(CRPD\)](#). Тус пактыг Монгол улс 2009 оны 05-р сарын 12-ны өдөр соёрхон баталсан.

¹² 1950 оны 11-р сарын 4-нд гарын үсэг зурсан Хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг хамгаалах Европын конвенц (цаашид “ХЭҮЭЧХЕК” гэх) 1953 оны 9-р сарын 3-нд хүчин төгөлдөр болсон.

¹³ For an overview of these and other OSCE Human Dimension Commitments, see ODIHR, [Human Dimension Commitments \(Thematic Compilation\)](#), 4th Edition, particularly Sub-Sections 3.1.9, 4.1.2, 4.2.2 and 5.2.

¹⁴ ЕАБХАБ, [ЕАБХАБ-ын Хүний аюулгүй байдлын хэмжүүрийн асуудлаарх бага хурлаас гаргасан Копенгагены уулзалтын баримт бичиг](#) (1990 оны Копенгагений баримт бичиг).

Түүнчлэн улс төр, нийгмийн амьдралд эмэгтэйчүүдийн оролцооны тухай Сайд нарын зөвлөлийн 7/09 дугаартай шийдвэр үйлчилнэ.¹⁵

17. НҮБ, ЕЗ болон ЕАБХАБ-ын зүгээс гаргасан удирдамж, зөвлөмжүүд нь дээрх стандарт болон үүрэг хариуцлагын талаар нэмэлт мэдээлэл өгнө. Тухайлбал олон улсын түвшинд эдгээрт НҮБ-ын Хүний Эрхийн Хорооны 25-р Ерөнхий тайлбарт тусгагдсан нийгэм, улс төрийн асуудалд оролцох эрх, саналаа өгөх эрх, төрийн үйлчилгээг тэгш хүртэх эрх болон ИУТЭТОУП-ын 25 дугаар зүйлд заасан Төрийн үүрэг хариуцлагыг тайлбарласан¹⁶, CEDAW Ерөнхий Зөвлөмж No. 23: Улс төр болон олон нийтийн амьдрал дах оролцооны тухай¹⁷ тусгасан байна. Түүнчлэн шийдвэр гаргах тогтолцоонд эмэгтэйчүүдийн эрх тэгш, хүртээмжтэй төлөөлөлтэй байх тухай CEDAW-ын 40-р Ерөнхий Зөвлөмжид улс төрийн намуудын тухай тодорхой зөвлөмжүүдийг тусгасан.¹⁸
18. Харьцуулж судлах, лавлах бусад хэрэгслүүд дотор Европын Зөвлөлийн Сайд нарын Хорооны Улс төрийн нам болон Сонгуулийн сурталчилгааны санхүүжилтэд авлигын эсрэг нийтлэг дүрмийн Зөвлөмж (2003)4 (цаашид “ЕЗ-ийн Сайд нарын Хорооны Зөвлөмж Rec(2003)4” гэх) болон ЕЗ-ийн Парламентын Ассамблейн Улс төрийн намын санхүүжилтийн тухай Зөвлөмж 1516(2001) зэргийг харна уу.¹⁹
19. Шаардлагатай тохиолдолд, заавал мөрдөх албагүй нэмэлт найрийвчилсан зөвлөмж агуулсан бусад баримт бичгүүдийг дараах зөвлөмжүүдэд дурдах болно, эдгээрт 2020 онд баталсан АИХЭГ болон Венецийн Комиссын Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж (цаашид 2020 оны Хамтарсан Удирдамж гэх),²⁰ 2015 оны АИХЭГ болон Венецийн Комиссын Эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөний талаарх хамтарсан Удирдамж,²¹ 2019 АИХЭГ болон Венецийн Комиссын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн улс төрийн оролцоог дэмжих тухай удирдамж,²² ЕАБХАБ-ын Үндэсний цөөнхийн асуудал эрхэлсэн дээд комиссар (цаашид ЕАБХАБ/ҮЦАЭДК)-ын газраас гаргасан Сонгуулийн үйл явцад үндэсний цөөнхийн оролцоог дэмжих, ажиглах гарын авлага (2014)²³ and ЕАБХАБ/ҮЦАЭДК –ын Олон нийтийн амьдралд үндэсний цөөнхийн үр дүнтэй оролцооны талаарх Лундын Зөвлөмжүүд (1999)²⁴ болон ЕЗ-ийн as well as and relevant reports of the CoE Group of States against Corruption (GRECO).

¹⁵ [ЕАБХАБ-ын Сайд нарын хорооны шийдвэр 7/09](#), 2009 оны 12-р сарын 02, Улс төр болон нийгэм дэх эмэгтэйчүүдийн оролцоо.

¹⁶ [НҮБ-ын Хүний эрхийн хорооны ерөнхий санал 25](#): Олон нийттэй харилцах ажилд оролцох эрх, санал өгөх эрх, төрийн албанд тэгш элсэх эрх. UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.7 үзнэ үү.

¹⁷ CEDAW Committee, [Ерөнхий зөвлөмж No. 23](#): Улс төр, нийгмийн амьдрал.

¹⁸ CEDAW Committee, [Ерөнхий зөвлөмж No. 40 \(2024\)](#) шийдвэр гаргах системд эмэгтэйчүүдийн эрх тэгш, бүх талыг хамарсан төлөөлөлийн талаар, тухайлбал: 39 (c) ("*Парламент, Засгийн газар, бүс нутгийн болон орон нутгийн зөвлөл, улс төрийн нам, олон нийтийн үйлчилгээ, хувийн секторын компаниудад эмэгтэйчүүдийн эсрэг жендэрийн хүчирхийлэл, үзэн ядалтын үг ярианы бүх хэлбэрийг арилгахын тулд бие даасан гомдол гаргах механизм, нууц зөвлөгөө өгөх, бүх албан тушаалтнуудад зохих сургалт явуулах; ажилтнууд*") 45 (d) ("*Улс төрийн кампанит ажилд тэгш тоглоомын талбарыг бий болгохын тулд зардлын хязгаар, хямдхан зар сурталчилгаа зэрэг эмэгтэй нэр дэвшигчдэд тэгш санхүүгийн болон бусад дэмжлэг үзүүлэх*"); 51 (d) ("*Улс төрийн нам, мэргэжлийн холбооны шийдвэр гаргах байгууллагуудад тэгш байдлыг албадах, хэрэгжүүлэх, дагаж мөрдөхгүй бол шийтгэл оноох, дагаж мөрдөхөд урамшуулах тухай*"); 51 (e) ("*Улс төрийн нам, мэргэжлийн холбооны эмэгтэйчүүдийн хэсэг байгуулах, тусгай санхүүжилт олгох*") үзнэ үү.

¹⁹ 2003 оны 4 дүгээр сарын 8-нд батлагдсан улс төрийн намууд болон сонгуулийн кампанит ажлыг санхүүжүүлэхэд авлигын эсрэг хэрэгжүүлэх нийтлэг дүрмийн тухай гишүүн орнуудад өгсөн [Европын холбооны Сайд нарын хорооны зөвлөл, Зөвлөмж \(2003\)4](#). Улс төрийн намуудыг санхүүжүүлэх тухай 2001 оны 5 дугаар сарын 22-нд Ассамблейн нэрийн өмнөөс үйл ажиллагаа явуулж буй Байнгын хорооноос баталсан. [Европын холбооны Парламентийн Ассамблейн зөвлөмж 1516\(2001\)](#) үзнэ үү.

²⁰ ЕАБХАБ/АИХЭГ болон Венецийн Комисс, [Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх удирдамж](#) (2nd edition, 2020), CDL-AD(2020)032 (цаашид “2020 Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж” гэх).

²¹ ЕАБХАБ/АИХЭГ, [Эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөний талаарх удирдамж](#) (2015), CDL-AD(2014)046 (цаашид “2015 Эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөний талаарх хамтарсан удирдамж” гэх).

²² ЕАБХАБ/АИХЭГ, [Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн улс төрийн оролцоог дэмжих удирдамж](#) (2019).

²³ ЕАБХАБ-ын Үндэсний цөөнхийн асуудал эрхэлсэн дээд комиссар (ЕАБХАБ/ХЭДК), [Сонгуулийн үйл явцад үндэсний цөөнхийн оролцоог ажиглах, дэмжих гарын авлага](#) (2014).

²⁴ ЕАБХАБ/ХЭДК, [Үндэсний цөөнхийн нийгмийн атьдрал дахь үр дүнтэй оролцооны таларх Лундын зөвлөмж](#) (1999).

20. Харьцуулж судлах, лавлах бусад хэрэгслүүд дотор 2015 оны Венецийн Комиссын Улс төрийн намын тухай сайн туршлагын хуулийн эмхэтгэл²⁵ болон АИХЭГ болон Венецийн Комисс хамтран гаргасан санал зөвлөмжтэй танилцана уу.²⁶

2. АИХЭГ-ААС ӨМНӨ ГАРГАСАН ЗӨВЛӨМЖҮҮДИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН БАЙДАЛ

21. Юуны өмнө, АИХЭГ-ын зүгээс 2022 онд АИХЭГ болон Венецийн Комисс хамтран гаргасан санал дүгнэлт болон АИХЭГ-ын 2019 оны Саналд тус тус тусгагдсан зарим зөвлөмжийг харгазлаж тус хуулинд тусгасан заалтуудыг сайшааж байна, тухайлбал:
- улс төрийн намын бүртгэлд бүртгэх үйл явцыг харьцангуй хялбаршуулсан явдал²⁷ түүнчлэн намын дүрэмд орсон өөрчлөлтийг болон намын даргыг шинээр томилох хугацаа, журмыг хялбаршуулсан зэрэг болно;²⁸
 - улс төрийн намын үйл ажиллагаанд хориглох зүйлс харицангүй хумигдсан;²⁹
 - улс төрийн намыг татан буулгах үндэслэлийг илүү хязгаарласан болон намын үйл ажиллагаанд хориглох зүйлсийг илүү тодорхой тогтоосон;³⁰
 - төрийн санхүүжилт авахад тавигддаг шалгуур, босгыг зохицуулж, жижиг эсвэл шинээр байгуулагдсан улс төрийн намуудад илүү тэгш болгосон;³¹
 - намуудын санхүүгийн тайланг болон холбогдох мэдээллийг 10 хадгалахыг СЕХ-нд үүрэг болгосон заалт.
22. 2022 оны ЕАБХАБ/АИХЭГ-ын Хамтарсан санал зөвлөмжинд сайшаагдаж байсан хэд хэдэн заалтууд үлдэж тус хуулинд тусгагдсанг сайшааж байна. Тухайлбал улс төрийн намын бусад байгууллагуудыг гуравдагч этгээдийн санхүүжилтийн суваг болгон ашиглахаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор намын бусад байгууллагуудад хандив авахыг мөн өөр хүний нэрийн өмнөөс хандив өгөхийг хориглосон заалт (жишээлбэл, “хуурамч хандивлагчид”).

²⁵ Венецийн комисс, [Улс төрийн намын тухай сайн туршлагын хуулийн эмхэтгэл](#), CDL-AD (2009)021.

²⁶ <https://www.legislationline.org/odihr-documents/page/legal-reviews/topic/16/Political%20Parties/show> үзнэ үү.

²⁷ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 43-р догол мөрийг үзнэ үү. Үүнд: тухайлбал, улс төрийн намыг байгуулах хэд хэдэн үе шаттай нарийн төвөгтэй журмыг тусгасан заалтуудыг хасах, тухайлбал ажлын бүлэг байгуулах, тодорхой тооны иргэдийг элсүүлэх зорилгоор 60-аас доошгүй өдрийн турш олон нийтийн хурал зохион байгуулах гэх мэт.

²⁸ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 53-р догол мөр ийг үзнэ үү. Үүнд: намын дүрэмд оруулсан нэмэлт өөрчлөлт, намын удирдагчийг томилох шийдвэрийг Дээд шүүхэд танилцуулах хугацааг (30-аас 60 хоног болгох) сунгах бөгөөд тогтоосон хугацаа нь зөрчигдсөн тохиолдолд нэмэлт өөрчлөлт эсвэл намын шинэ удирдагчийг бүртгүүлэхээс татгалзах үндэслэл болохгүй.

²⁹ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 58, 62, 64-р догол мөрийг үзнэ үү. Үүнд: тухайлбал, улс төрийн намыг олон улсын намын байгууллагын гишүүн болгох боломж олгох, сонгуулийн болон сонгуулийн бус хугацаанд намын гишүүд, дэмжигчдэд улс төрийн хүсэл эрмэлзэл болон улс төрийн байр сууриа илэрхийлэх, намын үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцсон тохиолдолд цалин, урамшуулал олгох хоригийг цуцлах замаар улс төрийн намуудын олон улсын үйл ажиллагааны хүрээг өргөжүүлэх, улс төрийн намуудын сонгуулийн платформыг судалгаан дээр тулгуурлах шаардлагыг цуцлах, намын платформтой нийцэх шаардлагыг хасах.

³⁰ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), тухайлбал, Улсын Их Хурлын сонгуульд нэр дэвшигчдийг хоёр хугацаа дараалан оролцуулаагүй, эсвэл удирдах зөвлөл нь таван жилийн турш идэвхгүй болсны дараа хоёр жил идэвхгүй болсон үндэслэлээр улс төрийн намыг татан буулгах гэсэн үндэслэлийг хасах, мөн "шууд эсвэл ноцтой заналхийлэл" гэхийн оронд "ноцтой заналхийлэл" гэж илүү хатуу заах, "constitutional order" гэсэн ерөнхий эшлэлийг хасах (мөн Урьдчилсан дүгнэлтийн 7-р дэд хэсгийг үзнэ үү).

³¹ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 93, 98-р догол мөрийг үзнэ үү. Үүнд: төрийн санхүүжилтийг авах зорилгоор нийт саналын босгыг 3 хувиас 1 хувь болгон бууруулах нь парламентад суудалгүй болон шинээр байгуулагдсан намуудад ашигтай байна. ([Хамтарсан Санал зөвлөмж](#), 93-р догол мөр); тодорхой зорилтод төрийн санхүүжилтийг 60-иас 50 хувь руу бууруулах нь төрийн санхүүжилтийн дийлэнх хувийг өөр зорилгоор ашиглавал үйл ажиллагааны үндсэн зардлыг төлөхөд хүндрэлтэй байж болох жижиг намуудад ашигтай ([2022 Хамтарсан санал зөвлөмж](#), 98-р догол мөрийг үзнэ үү).

23. Гэвч үүний сацуу 2022 онд ЕАБХАБ/АИХЭГ-ын зүгээс Монгол Улсын Улс төрийн намын тухай хуулийн төсөлд өгсөн Хамтарсан санал зөвлөмжинд хөндсөн хэд хэдэн асуудал тус хуулинд хамааралтай хэвээр байна.³² Доор дэлгэрүүлсэн болно.

3. УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ТУХАЙ ХУУЛИЙН НЭР ТОМЬЁОНЫ ТОДОРХОЙЛОЛТ

24. Хуулийн төслийн 4.1 зүйлд улс төрийн намыг тодорхойлохдоо “иргэдийн улс төрийн хүсэл зоригийг илэрхийлдэг, улсын хэмжээний бодлого дэвшүүлэн сонгуульд оролцдог, хамтын шийдвэр гаргаж, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдсэн Монгол Улсын иргэдийн нэгдэл мөн” гэсэн байна. Дээрх тодорхойлолт нь “Хамтын хариуцлага хүлээдэг” гэсэн ойлголтыг агуулагүй нь сайшаалтай, 2022 оны Хамтарсан Саналд тусгагдсаны дагуу улс төрийн нам нь гишүүдийнхээ салангид үйлдлүүдийн төлөө хариуцлага хүлээхгүй, ялангуяа ийнхүү үйлдэл нь намын дүрэм, намын үйл ажиллагаатай харшлах юм бол нам хариуцлага хүлээх нь учир дутагдалтай.³³ Сонгуульд оролцдог гэх тодорхойлолт болон Хуулийн 21.1.1-р зүйлийг харахад сонгуульд нэр дэвшигдийг дэвшүүлэн оролцох гэдгийг тодотгож байна, энэ нь улс төрийн намуудыг, сонгуульд нэр дэвшигч дэвшүүлж оролцохгүйгээр бодлогод нөлөөлөхийг эрмэлзэх бусад сонирхолын бүлгүүд эсвэл нэгдэлүүдээс ялгаж салгахад чухал юм.³⁴ Үүний сацуу, “үндэсний хэмжээний бодлого дэвшүүлэн” гэсэн нь хэт хязгаарласан ойлголт байж болох юм, мөн түүнчлэн улсын хэмжээний бодлого дэвшүүлээгүй ч бүсийн хэмжээнд эсвэл орон нутгийн хэмжээнд дэмжлэг авсан, үндэсний цөөнхийн эрхийг сурталчилдаг, улс төрийн албан тушаалд тодорхой хүнийг нэр дэвшүүлэхийг дэмждэг улс төрийн намуудыг ялгаварлан гадуурхсан мэт үйлдэл байх магадлалтай байна³⁵.
25. Хуулийн төслийн 4.2-р зүйлд улс төрийн намын үндсэн чиг үүргийг нарийвчлан тусгаж, маш дэвшилтэд заалтуудыг тусгасан, тухайлбал “иргэдийн улс төрийн боловсрол, идэвхтэй оролцоог хөхиүлэн дэмжих” (4.2.3), “төрийн улс төрийн алба хаах хариуцлагатай иргэнийг бэлтгэх” (4.2.4) гэх мэт. Гэвч үүний сацуу, 2022 онд Хамтарсан Санал хийсэн хуулийн төсөлтэй харьцуулбал дээрх чиг үүрэгт шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэй, залуу, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн оролцоог дэмжих гэх заалт байхгүй болсон байна.³⁶ Нам бодлого, үйл ажиллагаандаа эмэгтэй, ахмад, залуу, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг нийгмийн сонирхолын бүлгүүдийн төлөөлөл, оролцоог хангаж ажиллана гэдгийг улс төрийн намын дотоод зохион байгуулалтын тухай зүйлд (8.5 зүйл) тусгасан байна. Өмнөх хуулийн төсөлд байсан үг хэллэг нь ардчилсан, иргэдийн оролцоотой улс төрийн үйл явцыг дэмжихэд улс төрийн намуудын оруулж, гүйцэтгэдэг онцгой бөгөөд үндсэн үүргийг нь харуулж байсан юм.³⁷ **Иймд Хуулийн 4.2-р зүйлд дээрх чиг үүргийг улс төрийн намуудын чиг үүрэгт тусгайлан тусгаж өгөхийг зөвлөж байна.**
26. Хуулийн 3.1.1 болон 3.1.3-р зүйлд тус тус “намын гишүүн” болон “намын дэмжигч” гэсэн нэр томьёог дурдаж, санал өгөх эрхтэй холбоотой гишүүнчлэлийн

³² Ардчилсан сонгуулийн зөвлөлийн 73 дахь хурлаар (2022 оны 6 сарын 16) баталж, Венецийн комиссийн 131 дэх ээлжит хуралдаанаар (2022 оны 6-р сарын 17-18) баталсан АИХЭГ-Венецийн Комиссын [Монгол улсын Улс төрийн намын тухай хуулийн төсөлд өгсөн хамтарсан санал зөвлөмж](#).

³³ АИХЭГ болон Венецийн Комиссын [2022 Хамтарсан санал зөвлөмж](#), догол мөр. 30. Мөн 2020 [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын тухай Хамтарсан удирдамж](#), догол мөр. 118; болон Венецийн Комиссын, [Улс төрийн намыг хориглох, татан буулгах болон түүнтэй адилтгах арга хэмжээний талаарх удирдамж](#), CDL-INF(2000)001, догол мөр. 4. The ECtHR Улс төрийн намын хуучин удирдагчийн хэлсэнд үндэслэн улс төрийн намыг татан буулгах нь үндэслэлгүй (ECtHR, Турк Улсын Ардчилсан нам (DEP) v. Турк Улс, но. 25141/94, 2002 оны 12-р сарын 10, догол мөр. 64).

³⁴ 2020 [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын тухай Хамтарсан удирдамж](#), Хавсралт II, р. 173.

³⁵ Өмнө иш татсан. Догол мөр 102-103.

³⁶ АИХЭГ болон Венецийн Комиссын [2022 Хамтарсан санал зөвлөмж](#), догол мөр. 31.

³⁷ ЕАБХАБ/АИХЭГ, [Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн нам дахь оролцоог дэмжих тухай гарын авлага](#) (2014). [Бээжингийн тунхаглал ба үйл ажиллагааны хөтөлбөр](#), 1995 оны 9-р сарын 15-нд баталсан, Дэлхийн эмэгтэйчүүдийн IV бага хурал, 191-р догол мөр.

татвар төлсний үндсэн дээр зааг ялгааг нь тодруулсан байна.³⁸ Энэ ялгаа нь гишүүнчлэлийн татвар төлөх боломжгүй эсвэл төлөхийг хүсэхгүй байгаа хүмүүсийн намын үйл ажиллагаанд оролцох оролцооны заагийг бий болгож байна.³⁹ Түүнчлэн хуулийн 32.6-р зүйлд улс төрийн нам нь өөрийн дүрэм, журмаар намын гишүүний татварыг хөнгөлөх, чөлөөлөхөөр зохицуулж болно гэж тусгасанг онцлох нь зүйтэй. Ерөнхийдөө, улс төрийн намууд гишүүний татвар төлөөгүй хүнийг намын арга хэмжээнд оролцуулах эсэхээ өөрсдөө чөлөөтэй шийдэх эрхтэй. **Намын үйл ажиллагаанд оролцохыг зөвшөөрөх эсэхээ улс төрийн намууд дотооддоо (намын дүрэмээр) зохицуулж, шийдэх боломжтой байх ёстой бөгөөд эдгээр асуудлыг Хуулийн төсөл зохицуулах шаардлагагүй болно.**

4. УЛС ТӨРИЙН НАМ ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАХ, НАМЫН ГИШҮҮНЧЛЭЛ

27. Хуулийн 5.1-р зүйлд “Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэн сайн дурын үндсэн дээр эвлэлдэн нэгдэх, нам байгуулах, намд элсэх, намаас гарах, хууль тогтоомж болон тухайн намын дүрэм, намын хөтөлбөрт нийцүүлэн түүний үйл ажиллагаанд оролцох, намыг дэмжих, эс дэмжих эрхтэй” гэж тусгасан байна. 2020 оны 12 дугаар сард батлагдсан Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хуулийн⁴⁰ 5.2-р зүйлд эрх зүйн чадамжгүй нь шүүхийн шийдвэрээр тогтоогдсон иргэн – үүний дотор оюуны эсвэл сэтгэцийн эмгэг дээр үндэслэж - эсхүл гэмт хэргийн шинж чанар, хүнд байдлаас үл хамааран хорих ял эдэлж байгаа иргэн сонгуульд оролцох эрх эдлэхгүй гэж тусгасан талаарх 2022 оны Хамтарсан Саналд дурдсанчлан. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн тухай НҮБ-ын Конвенц (CPRD)-ийн 12 –р зүйлд, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс нь бусад хүний нэгэн адил тэгш байх үндсэн дээр эрх зүйн чадамжтай байна⁴¹ болон оролцогч улсууд нь эрх нь зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх үр нөлөөтэй, зохистой хамгаалалтыг бий болгохуйц эрх зүйн чадамжаа хэрэгжүүлэхтэй холбоотой бүх арга хэмжээг авна гэж тусгасан байдаг. Өмнөх санал дүгнэлт болон сонгууль ажигласан тайлангуудад дурдсанчлан,⁴² иргэдийн сонгох эрхийг хязгаарласан эдгээо хязгаарлалтууд нь олон улсын жишиг болон ЕАБХАБ-ын өмнө хүлээсэн үүрэг амлалтуудад нийцэхгүй байна.⁴³

³⁸ Хуулийн 3.1.1-д, “намын гишүүн” гэж “намын зорилго, үзэл баримтлал, намын хөтөлбөр, дүрмийг хүлээн зөвшөөрч, сайн дурын үндсэн дээр намд эвлэлдэн нэгдэж элссэн, гишүүний татвар төлдөг, тухайн намын үйл ажиллагаанд саналын болон сонгох, сонгогдох эрхтэйгээр оролцох иргэнийг” хэлнэ гэж заасан. Хуулийн 3.1.3-д, “намын дэмжигч” гэж “намын зорилго, үзэл баримтлалыг сайн дурын үндсэн дээр дэмжин намын үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцдог иргэдийг” хэлнэ гэж заасан байна.

³⁹ Өмнө иш татсан 16-р зүйлт, 206-р догол мөр (2020 [Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж](#))

⁴⁰ АИХЭГ, Монгол улс - Сонгуулийн тусгай үнэлгээний ажлын эцсийн тайлан (2021 оны 10-р сарын 22), х. 9; болон АИХЭГ-ын Монгол улс – [Хэрэгцээний үнэлгээний ажлын тайлан – УИХ-ын сонгууль](#) (2020 оны 4-р сарын 22), х.7. Мөн ЕАБХАБ/АИХЭГ-ын [Монгол улсын Ерөнхийлөгч, УИХ болон орон нутгийн сонгуулийн хуулийн төсөлд өгөх АИХЭГ-ын санал дүгнэлт](#), 2019 оны 11-р сарын 25, 20-р догол мөр; мөн өмнө иш татсан 1-р зүйлт, 28-29-р догол мөр (2019 ЕАБХАБ/АИХЭГ-ын [Санал дүгнэлт](#)).

⁴¹ Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн тухай НҮБ-ын Конвенц (CPRD)-ийн 12.2 –р зүйлд, “оролцогч улсууд нь эрх нь зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх үр нөлөөтэй, зохистой хамгаалалтыг бий болгохуйц эрх зүйн чадамжаа хэрэгжүүлэхтэй холбоотой бүх арга хэмжээг авна” гэж тусгасан байдаг. Түүнчлэн НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн хороо, Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай конвенцийн 12 дугаар зүйлийн хуулийн өмнө адил тэгш байдлаар хүлээн зөвшөөрөгдөх тухай ерөнхий тайлбар №1 (2014), [General Comment No. 1 to Article 12 of the CPRD on equal recognition before the law](#) догол мөрийг үзнэ үү. 7-д эрх зүйн чадамжийг “бүх хүн, түүний дотор хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс эдлэх ёстой төрөлхийн эрх” гэж хүлээн зөвшөөрсөн; Мөн эрх зүйн чадамж нь нийгэмд болон шийдвэр гаргах үйл явцад бүрэн, үр дүнтэй оролцох гол түлхүүр бөгөөд оюуны бэрхшээлтэй хүмүүс, аутизмтай хүмүүс, сэтгэц, нийгмийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс, түүнчлэн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдийг өөрсдийн байгууллагаар дамжуулан баталгаажуулах ёстойг онцолсон 6-р зүйлийг мөн үзнэ үү.

⁴² Мөн, АИХЭГ-ын, Монгол Улс – Сонгууль ажиглах тусгай хорооны эцсийн тайлан [Mongolia - Special Election Assessment Mission Final Report](#) (2021 оны 10-р сарын 20), 9-р хуудас; АИХЭГ-ын, Монгол Улс – УИХ –ын сонгуулийн урьдчилсан үнэлгээний багийн тайлан [Mongolia - Needs Assessment Mission Report – Parliamentary Elections](#) (2020 оны 4-р сарын 20), хуудас 7 харна уу. Түүнчлэн АИХЭГ-ын, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн, УИХ-ын болон орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулинд өгсөн санал зөвлөмж [Opinion on draft laws of Mongolia on presidential, parliamentary and local elections](#) (2019 оны 11-р сарын 25), догол мөр. 20; болон өмнө иш татсан 1-р зүйлт, догол мөр. 28-29 (2019 АИХЭГ-ын Санал [Opinion](#)).

⁴³ 2006 оны ХБХЭК-ийн 29-р зүйлд “хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн улс төрийн эрхийг баталгаажуулах, эдгээр эрхээ бусдын адил эдлэх эрхийг бий болгоно”, ХБХЭК-ийн 12-р зүйлд “Оролцогч улсууд нь хөгжлийн бэрхшээлтийн хүмүүс нь амьдралын бүхий л хүрээнд бусадтай адил тэгш байх үндсэн дээр эрх зүйн чадамжтай байх явдлыг хүлээн зөвшөөрнө”. Мөн ХБХЭК-ийн хорооны [Монгол улс - 2 дахь, 3 дахь үе шатын тайлангуудын талаарх нэгдсэн дүгнэлт](#), 2023 оны 10-р сарын 05, 25-26-р догол мөрийг үзнэ

28. Улмаар эдгээр хязгаарлалтуудын үр дүнд эрх зүйн чадамжгүй болсон иргэд болон гэмт хэргийн шинж чанар, хүнд байдлаас үл хамааран эрх чөлөөгөө хасуулах ял эдэлж байгаа хүмүүсийн улс төрийн намд элсэх, бүртгүүлэх эрхийг хязгаарлаж байна. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн тухай НҮБ-ын Конвенц (CPRD)-ийн 29(b)(i)-р зүйлд, оролцогч улсууд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс бүрэн дүүрэн оролцох орчин бүрдүүлэх явдлыг идэвхийтэйгээр хөхиүлэн дэмжиж, “улс орны улс төрийн хэрэг, ялангуяа улс төрийн намуудын үйл ажиллагаа болон удирдлагатай нь холбоотойгоор үйл ажиллагаа явуулдаг засгийн газрын бус байгууллагуудын үйл ажиллагаанд оролцох” оролцоог дэмжинэ гэж заасан болно. Түүнчлэн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, эвлэлдэн нэгдэх, улс төрийн амьдралд оролцох эрхийг бүрэн дүүрэн хэрэгжүүлэх, хамгаалахад эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөө, тэр дундаа улс төрийн намуудыг үүсгэн байгуулах, дэмжих үйл явцад нэн чухал юм. Улс төрийн нам үүсгэн байгуулах, намд элсэхийг зорьж буй бүх хувь хүн, нийгмийн сонирхолын бүлэгүүд хуулийн өмнө эрх тэгш, аливаа үндэслэлээр ялгаварлан гадуурхахгүй байх ёстой.⁴⁴ Улс төрийн нам үүсгэн байгуулах хүсэлтэй хүн, бүлгүүдэд төрөөс ямар нэгэн давуу тал эсвэл сул тал өгөхгүй байх, улс намуудын зохицуулалтыг жигд хэрэгжүүлэх үүрэгтэй.⁴⁵
29. Дээр дурдсантай холбогдуулан, АИХЭГ нь 2022 оны Хамтарсан Саналд өгсөн зөвлөмжөө дахин нотолж ⁴⁶ хуулийн 5.1-р зүйлд тусгасан улс төрийн нам байгуулахад, эвлэлдэн нэгдэхэд “сонгуулийн эрх бүхий иргэн” байх зэсэн заалтыг, мөн бусад хууль тогтоомжинд “эрх зүйн чадамжгүй нь шүүхийн шийдвэрээр тогтоогдсон иргэн”-ий сонгох эрхийг ерөнхийлөн хязгаарласан

үү. [Копенгагены баримт бичиг 1990](#), 24-р догол мөрт “Ардчилсан нийгэмд эрх чөлөөг аливаа нэгэн хэлбэрээр хязгаарлах нь холбогдох хуулийн зорилгуудын нэгэнтэй холбоотой байх бөгөөд уг хуулийн зорилготой чанд нийцэх ёстой”. Мөн ODIHR, [Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх нь](#) (Варшав: 2019), ялангуяа х. 36; 2013 ХБХЭК хорооны [Харилцаа холбоо No. 4/2011](#), 9.4-р догол мөрт “29-р зүйлд ямар нэгэн үндэслэлтэй хязгаарлалтыг заагаагүй бөгөөд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн аль нэг бүлэгт ямар нэгэн онцгой нөхцөл олгоогүй. Иймд оюун ухаан эсвэл сэтгэл мэдрэлийн олдмол эсвэл төрмөл хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн сонгох эрхийг хязгаарлаж улмаар хувь хүний үнэлгээний үндсэн дээр хязгаарлах нь тус Конвенцийн 2 дугаар зүйлийн дагуу хөгжлийн бэрхшээлийн улмаас алагчилах үндэслэл болж байна.” НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо (UN HRC) [Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пактын 25-р зүйлийн тухай санал No. 25](#) (1996), CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, 14-р догол мөр, “хэрэв гэмт хэрэгт ял оноосон нь сонгуульд оролцох эрхийг хойшлуулах үндэслэл болсон бол хойшлуулах хугацаа нь үйлдсэн гэмт хэрэг болон оногдуулсан шийтгэлээс хамаарна”; НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо 2011 оны 5-р сарын 11-ны өдрийн ХЭХ-ны [Yevdokimov v. Russian Federation](#) хэргийг хянан шийдвэрлэсэн хурлын шийдвэрээр “гэмт хэргийн ноцтой байдлыг харгалзахгүйгээр гэмт хэргийн яллах дүгнэлтийг үндэслэн сонгуульд оролцох эрхийг бүхэлд нь хязгаарласан нь ХЭХЭК-ийн 25 дугаар зүйлийг зөрчсөн хэрэг гэж үзжээ. Улс төрийн намд элсэх “эрх зүйн чадамж”-ийн шаардлагыг хүчингүй болгох тухай зөвлөмжүүд; АИХЭГ, [Бүгд Найрамдах Армени Улсын Улс төрийн намын талаарх Үндсэн хуулийн тухай санал зөвлөмж](#) (2019 оны 10-р сарын 19), 43-р догол мөр; АИХЭГ – Венецийн комисс, [Армени улсын улс төрийн намуудын хууль тогтоомжид оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн хамтарсан санал зөвлөмж](#), CDL-AD(2020)004, 23-р догол мөрт дээрх хязгаарлалтыг мөн хүчингүй болгохыг дэмжсэн.

⁴⁴ [Улс төрийн намын тухай эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж 2020](#) зүйл 8, 54-р догол мөр. Иргэний, улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, зүйл 2 ба 26, мөн Европын хүний эрхийн конвенцийн зүйл 14 болон тус хуулийн Протокол No. 12. Мөн Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн конвенцийн зүйл 29-т “хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн улс төрийн эрхийг баталгаажуулах, эдгээр эрхээ нэгэн адил эдлэх боломжийг бий болгох үүрэг хүлээн” болон зүйл 12-т “Оролцогч улсууд нь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс нь амьдралын бүхий л хүрээнд бусадтай адил тэгш байх үндсэн дээр эрх зүйн чадамжтай байх явдлыг хүлээн зөвшөөрнө”. Мөн ХБХЭК-ийн хороо, [Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Mongolia](#), 2023 оны 10-р сарын 05, 25-26-р догол мөрийг үзнэ үү. АИХЭГ [Копенгагены баримт бичиг 1990](#), 24-р догол мөрт “Ардчилсан нийгэмд эрх чөлөөг аливаа нэгэн хэлбэрээр хязгаарлах нь холбогдох хуулийн зорилгуудын нэгэнтэй холбоотой байх бөгөөд уг хуулийн зорилготой чанд нийцэх ёстой”. Мөн ODIHR, [Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх нь](#) (Варшав: 2019), ялангуяа х. 36; 2013 ХБХЭК хорооны [Харилцаа холбоо No. 4/2011](#), 9.4-р догол мөрт “29-р зүйлд ямар нэгэн үндэслэлтэй хязгаарлалтыг заагаагүй бөгөөд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн аль нэг бүлэгт ямар нэгэн онцгой нөхцөл олгоогүй. Иймд оюун ухаан эсвэл сэтгэл мэдрэлийн олдмол эсвэл төрмөл хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн сонгох эрхийг хязгаарлаж улмаар хувь хүний үнэлгээний үндсэн дээр хязгаарлах нь тус Конвенцийн 2 дугаар зүйлийн дагуу хөгжлийн бэрхшээлийн улмаас алагчилах үндэслэл болж байна.” НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо (UN HRC) [Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пактын 25-р зүйлийн тухай санал No. 25](#) (1996), CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, 14-р догол мөр, “хэрэв гэмт хэрэгт ял оноосон нь сонгуульд оролцох эрхийг хойшлуулах үндэслэл болсон бол хойшлуулах хугацаа нь үйлдсэн гэмт хэрэг болон оногдуулсан шийтгэлээс хамаарна”; НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо 2011 оны 5-р сарын 11-ны өдрийн ХЭХ-ны [Yevdokimov v. Russian Federation](#) хэргийг хянан шийдвэрлэсэн хурлын шийдвэрээр “гэмт хэргийн ноцтой байдлыг харгалзахгүйгээр гэмт хэргийн яллах дүгнэлтийг үндэслэн сонгуульд оролцох эрхийг бүхэлд нь хязгаарласан нь ХЭХЭК-ийн 25 дугаар зүйлийг зөрчсөн хэрэг гэж үзжээ. Улс төрийн намд элсэх “эрх зүйн чадамж”-ийн шаардлагыг хүчингүй болгох тухай зөвлөмжүүд; АИХЭГ, [Бүгд Найрамдах Армени Улсын Улс төрийн намын талаарх Үндсэн хуулийн тухай санал зөвлөмж](#) (2019 оны 10-р сарын 19), 43-р догол мөр; АИХЭГ – Венецийн комисс, [Армени улсын улс төрийн намуудын хууль тогтоомжид оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн хамтарсан санал зөвлөмж](#), CDL-AD(2020)004, 23-р догол мөрт дээрх хязгаарлалтыг мөн хүчингүй болгохыг дэмжсэн. АИХЭГ [Копенгагены баримт бичиг 1990](#), 7.6-р догол мөрийн харна уу. Мөн Европын Зөвлөлийн Council, [Recommendation CM/Rec\(2011\)14 of the Committee of Ministers to member states on the participation of persons with disabilities in political and public life](#).

⁴⁵ Өмнөх ишлэл 54 ([Улс төрийн намуудын эрх зүйн зохицуулалтын хамтарсан удирдамж 2020](#)).

⁴⁶ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), ишлэл. 38.

зүйл заалтуудыг хүчингүй болгох, Монгол Улсад хэн нэгний эрх зүйн чадамжгүйг тогтоох тухай ойлголтыг бүрэн шинэчлэх, гэмт хэргийн шинж чанар, хүнд байдлаас үл хамааран хорих ял эдэлж байгаа иргэн сонгуульд оролцох, сонгох эрхийг ерөнхийд нь хязгаарласан асуудлыг дахин хэлэлцэхийг зөвлөж байна. Энэхүү зөвлөмж нь 2019 оны Санал дүгнэлтэд тусгагдсан зөвлөмжүүд⁴⁷ болон 2024 оны ЕАБХАБ-ын САХ-ноос гаргасан Эцсийн тайлангийн зөвлөмжүүдтэй мөн нийцэж байгаа болно.⁴⁸

30. Хуулийн 5.9-р зүйлд “үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журам, нийтийн ёс суртахуун, хүн амын мэнд, эсхүл хүний бусад үндсэн эрх, эрх чөлөөг хамгаалахад зайлшгүй, тохирсон бөгөөд хуульд зааснаас өөр хязгаарлалтыг эвлэлдэн нэгдэх, нам байгуулах, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх болон холбогдох бусад үндсэн эрх, эрх чөлөөг эдлэхэд тавьж үл болно” гэж заасан. Энэ заалт нь ИУТЭТОУП-ын 22 дугаар зүйлийн 2-т тусгайлан заасан хязгаарлалтын үндэслэлээс давсан байна. 2020 оны Хамтарсан Удирдамжид онцлон тэмдэглэснээр, ИУТЭТОУП-ын хязгаарлалтын үндэслэлийн жагсаалтыг нарийн боловсруулсан⁴⁹ бөгөөд тэдгээрийн тайлбарыг хязгаарлагдмал хэрэглэнэ.⁵⁰ Иймд 5.9-р зүйлээс “хуульд зааснаас [өөр хязгаарлалтыг]” гэсэн үг хэллэгийг хасахыг зөвлөж байна. Эс бөгөөс энэ хуулийн 5.9-д заасан ерөнхий хязгаарлалтууд болон 5.10-д заасан ялгаварлан гадуурхаж болохгүй гэсэн шаардлагыг хангасан нөхцөлд 5.11-р зүйл нь улс төрийн намыг байгуулах, намын зорилгыг хууль ёсны болгохыг дэмжсэн таамаглалыг тусгаж буй мэт харагдуулж байна. Зарчмын хувьд энэ нь сайшаалтай, ялангуяа 2020 оны Хамтарсан Удирдамжийн Зарчим 1-ийн дагуу үнэхээр практик дээр нам үүсгэн байгуулах болон албан ёсоор хүлээн зөвшөөрөх үйл явцын хэлбэр болон журмаас үл хамааран үүсгэн байгуулах зорилго нь хууль ёсны гэж үзсэн нөхцөлд.
31. Түүнчлэн, хуулинд улс төрийн намын нэртэй холбоотой хэд хэдэн хязгаарлалтыг тусгасан байна. Хуулийн төслийн 6.1-д улс төрийн нам нь оноосон нэртэй байх бөгөөд түүний төгсгөлд “нам” гэсэн ерөнхий нэрийг заавал хэрэглэнэ гэсэн нь хэтэрхий зааварласан шинжтэй байж харагдуулж байна. Цаашилбал хуулийн төслийн 6.6-д нам татан буугдсан, нэгдэх замаар өөрчлөн байгуулагдсан, нам нэрээ өөрчилсөн бол тэдгээрийн бүтэн болон товчилсон нэр, бэлгэ тэмдгийг шинээр байгуулагдах болон өөр бусад нам 12 жилийн турш дахин хэрэглэхийг хориглоно гэж заажээ. Ийм урт хугацааг зөвтгөж болох орон нутгийн нөхцөл байдал байж болох ч, энэхүү хоригийн хугацаа хэт урт үргэлжилж байгаа нь хэтэрхий хязгаарлалт тогтоосон заалт байна. Нөгөөтэйгүүр, 23.3-д нийлэх замаар өөрчлөн байгуулагдаж байгаа намууд нь аль нэг намынхаа нэрийг шинээр байгуулсан намын нэр болгон хэрэглэж болно гэж тусгажээ. Энэ зүйл заалт нь хуулийн 6.6-р зүйлтэй харшилдаж байгаа харагдаж байна. Иймд хууль боловсруулагчид дээрх хязгаарлалтуудыг эргэн харж, хуулийн нэгмөр байх шинжийг хангахыг зөвлөж байна.
32. Хуулийн 3.1.1-д “намын гишүүн” гэж “намын зорилго, үзэл баримтлал, намын хөтөлбөр, дүрмийг хүлээн зөвшөөрч, сайн дурын үндсэн дээр намд эвлэлдэн

⁴⁷ АИХЭГ [Монгол улсын Улс төрийн намын тухай хуулийн төслийн талаарх санал зөвлөмж](#), 2019 28-29-р догол мөрийг үзнэ үү.

⁴⁸ АИХЭГ, [Монгол улс – УИХ сонгууль \(2024 оны 6-р сарын 28\) – АИХЭГ Сонгууль ажиглах хорооны эцсийн тайлан](#), 2024 оны 12-р сарын 13, х. 9.

⁴⁹ Өмнөх 49-р догол мөртэй адил (2020 [Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж](#)) болон ЕАБХАБ/АИХЭГ-ын [Эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөний талаарх удирдамж](#) (2015), CDL-AD(2014)046, 34-р догол мөрийн үзнэ үү. Мөн лавлагаа болгон ЕХЭШ-ээр 2003 оны 02-р сарын 13-ны өдөр хянан шийдвэрлэсэн *Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey* [GC], Application nos. 41340/98 and 3 others, 100-р догол мөрийг харна уу.

⁵⁰ Өмнөх 85-р догол мөртэй адил (2020 [Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж](#)). Жишээлбэл, Баруун Европын ихэнх орнууд (жишээ нь Герман, Грек, Испани, Швейцарь) бусад гишүүн орнуудтай харьцуулахад улс төрийн намуудад бүртгүүлэх тусгай шаардлага тавьдаггүй бол Дани, Итали, Нидерланд зэрэг улс орнуудад улс төрийн намууд заавал бүртгүүлэх үүрэг хүлээдэггүй.

нэгдэж элссэн, гишүүний татвар төлдөг, тухайн намын үйл ажиллагаанд саналын болон сонгох, сонгогдох эрхтэйгээр оролцох иргэнийг” ойлгоно гэсэн. Энэ гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн намын гишүүн болж болохгүй гэж ойлгогдож байна. Үүний сацуу хуулийн 5.1-д “Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэн сайн дурын үндсэн дээр эвлэлдэн нэгдэх, нам байгуулах, намд элсэх, намаас гарах” эрхтэй гэж заасан явдал нь зөвхөн Монгол Улсын иргэн улс төрийн намын гишүүн байж болно гэж ойлгогдохоор байна.

33. ИУТЭТОУП-ын 25 дугаар зүйлд төрийн хэргийг явуулахад оролцох, сонгууль өгөх, сонгуульд оролцох, төрийн үйлчилгээнд хамрагдах зэрэг тодорхой эрхүүд зөвхөн тухайн улсын иргэдэд хамаарна гэдэг. Үүний зэрэгцээ 2022 оны Хамтарсан Саналд өмнө тэмдэглэсний дагуу гадаадын иргэн болон харьяалалгүй хүнийг намын гишүүн байхыг ерөнхийдөө хориглож буй заалтыг зөвтгөх аргагүй.⁵¹ Түүнчлэн энэ нь тэдний эвлэлдэн нэгдэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөг нь үндэслэлгүй хязгаарласан хэрэг болно.⁵² 2020 оны Хамтарсан Удирдамжинд гадаадын иргэдийн зөвхөн улс төрийн нам байгуулах эрхийг хязгаарлаж болно, харин гадаадын иргэдийн улс төрийн намд элсэх эрхийг хязгаарлахгүй гэж онцолсон байдаг.⁵³
34. Төрийн хэргийг явуулахад оролцох, улс төрийн үйл ажиллагаанд оролцох зэрэг тодорхой эрхүүд зөвхөн тухайн улсын иргэдэд хамаарна гэдгийг хүлээн зөвшөөрөхийн сацуу, өмнө өгсөн зөвлөмжийг дагуу, **хууль ёсоор оршин сууж байгаа гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүмүүст улс төрийн намын гишүүн болж болохыг харгазан үзэх, мөн улс төрийн намын гишүүнээр элсэхийг хүссэн гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүмүүсийн эрхийг хангахын тулд хуулинд заасан "иргэн"/"Монгол Улсын иргэн" гэсэн тодотголыг “хувь хүн” эсвэл “хүн бүр” гэж солихыг зөвлөж байна.**
35. Хуулийн 5.3-д намын гишүүн “төрийн жинхэнэ албан хаагчаар” томилогдвол уг албыг хаах хугацаанд намын гишүүнээс түдгэлзэнэ гэж заасан. Төрийн албаны тухай хуульд⁵⁴ төрийн албыг дөрвөн ангилалд хувааж, хоёр албыг төрийн жинхэнэ алба гэж 6.2-д заасан байдаг бөгөөд эдгээр нь Төрийн албаны тухай хуулийн 12-р зүйлд “төрийн захиргааны албан хаагч”⁵⁵ болон 13-р зүйлд “төрийн тусгай алба хаагч”⁵⁶ гэж тусгажээ. Үүний зэрэгцээ Төрийн албаны тухай хуулийн 37.1.4-д улс төрийн албан хаагчаас (тус хуулийн 11-д төрийн улс төрийн албан тушаалыг жагсаасан),⁵⁷ бусад төрийн албан хаагч төрийн албан тушаал эрхлэх хугацаандаа улс төрийн аливаа нам, эвсэл, хөдөлгөөний үйл ажиллагаанд ямар нэг хэлбэрээр

⁵¹ АИХЭГ–Венецийн Комиссын [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 48-р догол мөр. Мөн [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж 2020](#), Венецийн Комиссын [Улс төрийн намын эрх зүйн байдлын тухай удирдамж ба тайлбар тайлан: Зарим онцгойлох асуудал](#) (2004 оны 4-р сарын 15), CDL-AD (2004)007rev, item “Н” үзнэ үү. Мөн АИХЭГ – Венецийн комисс, [Армени улсын улс төрийн намуудын хууль тогтоомжид оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн хамтарсан санал зөвлөмж](#), ОУХЭХ-Венецийн Комиссын [Бүгд Найрамдах Армени Улсын Улс төрийн намын талаарх Үндсэн хуулийн тухай хамтарсан санал зөвлөмж](#), CDL-AD(2020)004, 23-р догол мөр үзнэ үү. Мөн АИХЭГ–Венецийн Комиссын [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#). Мөн [2020 Улс төрийн намын эрх зүйн хамтарсан удирдамж 2020](#), 149-р догол мөр; Венецийн Комисс (2004 оны 4-р сарын 15), CDL-AD (2004)007rev, item “Н”.

⁵² Өмнө иш татсан 149 [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж 2020](#).

⁵³ [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж 2020](#), 149-р догол мөр. Мөн Венецийн Комиссын, [Украин улсын улс төрийн намын тухай хууль тогтоомжийн талаарх санал зөвлөмж](#), CDL-AD(2002)017, 37-р догол мөрийн үзнэ үү. 2019 АИХЭГ [Санал зөвлөмж](#), 28-р догол мөр; Венецийн Комиссын [Улс төрийн намын эрх зүйн байдлын тухай удирдамж ба тайлбар тайлан: Зарим онцгойлох асуудал](#) (2004 оны 4-р сарын 15), CDL-AD (2004)007rev, Guidelines on item “Н”. Мөн харьцуулах зорилгоор [Цагаач болон гадаадын иргэдийн Европын Холбооны гишүүн орнуудын улс төрийн амьдралд оролцох талаарх зөвлөмж 1500 \(2001\)](#) 4-р догол мөр үзнэ үү. Үүнээс гадна АИХЭГ–Венецийн Комиссын Бүгд Найрамдах Азербайжан Улсын Улс төрийн намын тухай хуулийн төслийн талаарх [Хамтарсан санал зөвлөмж](#), CDL-AD(2023)007, 87-р догол мөр. Мөн ХЭХШ-ээс 2015 оны 10-р сарын 15-ны өдөр хянан хэлэлцсэн [Perincek v. Switzerland \[GC\], no. 27510/08](#) хэрэг, 121-р догол мөр. Мөн АИХЭГ [Польш улсын Улс төрийн намын тухай хуулийн талаарх санал зөвлөмж](#), 26-р догол мөрийг үзнэ үү.

⁵⁴ <https://legalinfo.mn/mn/detail/13025> харна уу.

⁵⁵ Жишээлбэл, төрийн захиргааны байгууллагын төрийн бодлогыг боловсруулах, түүнчлэн захиргааны хяналтын талаар зөвлөгөө өгөх захиргааны болон гүйцэтгэх мэргэжлийн хүмүүс.

⁵⁶ Төрийн албаны тухай хуулийн 13-р зүйлд “төрийн тусгай албан тушаалд” бүх шатны шүүхийн шүүгч, прокурор, зэвсэгт хүчин, цагдаа, бусад байцагчид, дипломат албан тушаал, хараат бус бусад гол байгууллагын төлөөлөгчид хамаарна гэж заасан байна.

⁵⁷ Үүнд Ерөнхийлөгч, дэд Ерөнхийлөгч, УИХ-ын дарга, дэд дарга, Ерөнхий сайд болон засгийн газрын гишүүн зэрэг улс төрийн гол албан тушаал хамаарна.

оролцохгүй байх гэж заасан байна. Тиймээс “төрийн жинхэнэ албан хаагч” нараас гадна хуулийн 14-д⁵⁸ заасан “төрийн үйлчилгээний алба хаагч” нар уул алба хаах хугацаанд мөн намын гишүүнээс түдгэлзэнэ гэж ойлгогдохоор байна. Иймд хуулийн 5.3-р зүйл нь Төрийн албаны тухай хуулийн 37.1.4-р зүйлтэй хоорондоо нийцээгүй байна.

36. ИУТЭТОУП-ын 22(2)-р заалтад төрийн албан хаагчдын хоёр ангиллыг бусадтай эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хязгаарлах талаар тусгайлан заасан байдаг, эдгээр нь зэвсэгт хүчний болон цагдаагийн бүрэлдэхүүнд багтах этгээдүүд болно. 2020 оны Хамтарсан Удирдамжид, хэдийгээр ерөнхийдөө улс төрийн намын гишүүнчлэлийг хязгаарлах нь хууль ёсны боловч “хэт өргөн хүрээнд, тухайлбал, төрийн албанд ажиллаж буй бүх хүмүүст хамаарах юм бол хууль бус зөрчил гэж үзэж болно” гэж онцлон тэмдэглэсэн байдаг.⁵⁹ Төрийн албаны тухай хуульд заасан “төрийн жинхэнэ албан хаагч” гэх ангилал нь ИУТЭТОУП-д зааснаас хамаагүй өргөн хүрээний ангиллыг хамаарч байна, учир нь эдгээрт зэвсэгт хүчний болон цагдаагийн бүрэлдэхүүн багтсан төдийгүй бусад байгууллага/агентлагийн төлөөлөл, захиргааны ажилтнууд, удирдах албан тушаалтнууд болон менежерүүд хамаарагдаад байна. Төрийн албан хаагчдын зарим ангилалд хамаарах тодорхой хязгаарлалтууд нь төрийн албаны төвийг сахисан, шударга байдлыг хангах чиглэгсэн хууль ёсны зохицуулалт боловч,⁶⁰ ийм хязгаарлалт/хоригуудын хамрах хүрээ хэт өргөн байж болохгүй. Цаашилбал Төрийн албаны тухай хуулийн 37.1.4-д бүр өргөн хүрээг хамаараад, төрийн албан хаагчаас бусад төрийн албан хаагч төрийн албан тушаал эрхлэх хугацаандаа улс төрийн аливаа нам, эвсэл, хөдөлгөөний үйл ажиллагаанд ямар нэг хэлбэрээр оролцохгүй гэж заажээ. Одоо хэрэглэгдэж буй “төрийн жинхэнэ албан хаагчид”-ын улс төрийн намын гишүүнчлэлийг хориглосон заалт нь хэтэрхий өргөн хүрээг хамаарч байгаа тул үүнийг хатуу хязгаарлах нь зохилтой. Ямартаа ч, 2020 оны Хамтарсан Саналд зөвлөсний дагуу,⁶¹ **“төрийн жинхэнэ албан хаагч” гэсэн нэр томъёог тодорхой болгож, ямар төрийн албан хаагчийг намын гишүүн байхыг хориглосон энэхүү заалтыг илүү тодорхой болгох эсвэл холбогдох бусад хуулийг нийцүүлэх нь зүйтэй.** Ингэхдээ улс төрийн намын гишүүнчлэлд тавьсан аливаа хязгаарлалтыг хатуу үндэслэлтэй байлгах, тухайлбал дээрх төрийн албан хаагчдын улс төрийн төвийг сахих байдлыг хангах шаардлагатай.
37. Хуулийн 5.6-д “Хуульд зааснаас бусад тохиолдолд иргэний хувийн байдлыг тодорхойлсон албаны бичиг баримтад тухайн иргэний зөвшөөрөлгүйгээр аль нэг намын гишүүн болох талаар тодорхойлохыг хориглоно” гэж заасан. Энэхүү заалт нь сайшаалтай бөгөөд иргэний хувийн байдлыг тодорхойлсон албаны бичиг баримтад дээр тухайн иргэний зөвшөөрөлгүйгээр аль нэг намыг гишүүн болох талаар тодорхойлох боломжийг хумиж байна. Учир нь аль нэг намын гишүүн болох талаар тодорхойлох явдал нь намын гишүүнчлэлээр ялгаварлан гадуурхах, эрх ямба хуваарилахыг дэмжих хандлагатай байдаг ба хориглосон ялгаварлан гадуурхалтыг бүрдүүлдэг юм.⁶²

⁵⁸ Энэ нь боловсрол, шинжлэх ухаан, эрүүл мэнд, соёл, урлаг, спорт зэрэг төсвөөс санхүүждэг удирдах, гүйцэтгэх болон туслах албан тушаалыг багтаасан төрийн албан хаагчдын нэлээд өргөн ангилал хамаарна.

⁵⁹ Өмнө нь иш татсан 148-р догол мөр (2020 [Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж](#)). Мөн Европын Хүний эрхийн шүүхээр (ЕХЭШ) 1995 оны 9-р сарын 25-ны өдөр хянан хэлэлцсэн *Vogt v. Germany* [GC], 17851/91 тоот хэрэгтэй харьцуулна уу. Тус хурлаар ЕХЭШ нь улсын сургуулийн багшийг улс төрийн намын гишүүнчлэлийн үндэслэлээр ажлаас нь халсаныг ЕХЭЖ-ийн 10, 11 дүгээр зүйлд заасан эрхийг зөрчсөн гэж үзсэн.

⁶⁰ [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#) 2020, 148-р догол мөр.

⁶¹ Өмнө нь иш татсан 1-р зүүлт, 30-р догол мөр (2019 ЕАБХАБ/АЙХЭГ-ын [Санал дүгнэлт](#)).

⁶² [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#) 2020, 54, 56, 59-р догол мөр.

ЗӨВЛӨМЖ А.

1. Хуулийн 5.1-р зүйлд тусгасан улс төрийн нам байгуулахад, эвлэлдэн нэгдэхэд “сонгуулийн эрх бүхий иргэн” байх зэсэн заалтыг, мөн бусад хууль тогтоомжинд “эрх зүйн чадамжгүй нь шүүхийн шийдвэрээр тогтоогдсон иргэн”-ий сонгох эрхийг ерөнхийлөн хязгаарласан зүйл заалтуудыг хүчингүй болгох, Монгол Улсад хэн нэгний эрх зүйн чадамжгүйг тогтоох тухай ойлголтыг бүрэн шинэчлэхийг зөвлөж байна.
2. Албан ёсоор оршин сууж байгаа, улс төрийн намын гишүүнээр элсэхийг хүссэн гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүмүүсийн эрхийг хангахын тулд хуулинд заасан "иргэн"/"Монгол Улсын иргэн" гэсэн тодотголыг “хувь хүн” эсвэл “хүн бүр” гэж солихыг зөвлөж байна.
3. “Төрийн жинхэнэ албан хаагч” гэсэн нэр томъёог тодорхой болгож, ямар төрийн албан хаагчийг намын гишүүн байхыг хориглосон энэхүү заалтыг илүү тодорхой болгох эсвэл холбогдох бусад хуулийг нийцүүлэх нь зүйтэй. Ингэхдээ улс төрийн намын гишүүнчлэлд тавьсан аливаа хязгаарлалтыг хатуу үндэслэлтэй байлгах, тухайлбал дээрх төрийн албан хаагчдын улс төрийн төвийг сахих байдлыг хангах.

5. УЛС ТӨРИЙН НАМЫГ БҮРТГЭХ

38. Хуулийн 11-ээс 14-р зүйлд улс төрийн нам үүсгэн байгуулах журмыг болон бүртгүүлэх нөхцөлүүдийг тусгасан байна. Ерөнхийдөө, ЕАБХАБ-ын оролцогч орнуудад улс төрийн намын бүртгэлийг төдийлөн шаарддаггүй хэдий ч улс төрийн нам нь эрх зүйн байдал дээрээ үндэслэж бусад холбоо эвслийнхэнд байдаггүй хуулиар олгогдсон давуу талтай байдаг учраас тэднийг бүртгүүлэхэд төрийн байгууллагаас тодорхой шаардлага тавих нь зүйн хэрэг байж болох юм.⁶³ Үүний сацуу 2020 оны Хамтарсан Удирдамжинд бүртгэлийн бодитой шаардлагууд болон бүртгэлийн процессын үе шатууд нь үндэслэлтэй байх ёстой гэж тусгажээ.⁶⁴
39. 2022 онд Хамтарсан Санал зөвлөмж өгсөн хуулийн төсөлтэй харьцуулахад улс төрийн намыг бүртгэх процедур нь харьцангуй хялбар болсон байна. Тодруулбал, ажлын хэсэг байгуулах, олон нийтийн уулзалт, хурал, цуглаан зохион байгуулах, түүнчлэн эдгээр уулзалтад оролцох иргэдийн овог нэр, регистрийн дугаар, оршин сууга газрын хаяг зэргийг ажлын хэсэг бүртгэх шаардлагайгүй болсон байна.⁶⁵ Ийнхүү хялбаршуулсан алхам нь сайшаалтай бөгөөд улс төрийн нам үүсгэн байгуулах, бүртгүүлэх явцыг хялбаршуулснаар, ялангуяа шинээр улс төрийн намуудыг үүсгэн байгуулахад нэн ач холбогдолтойгоос гадна ямар нэгэн

⁶³ I Өмнө нь иш татсан 85 [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#) 2020 . Баруун Европын ихэнх орнууд (Герман, Грек, Испани, Швейцарь гэх мэт) бусад ЕХ гишүүн орнуудтай харьцуулахад улс төрийн намуудад бүртгүүлэхэд тусгай шаардлага тавьдаггүй бол Дани, Итали, Нидерланд зэрэг орнуудад улс төрийн намууд бүртгүүлэх шаардлагагүй. Бусад улс орнуудад улс төрийн намыг бүртгүүлэхээс өмнө гарын үсэг цуглуулах түгээмэл шаардлага тавьдаг. Андорра (ойролцоогоор 80,000 хүн амтай) 3, Хорват (ойролцоогоор 3.9 сая хүн амтай) 100 , Латви (ойролцоогоор 1.88 сая хүн амтай), Монтенегро (ойролцоогоор 0.62 сая хүн амтай) эсвэл Словени (ойролцоогоор 2.12 сая хүн амтай) зэрэг улсуудад 200 хүний гарын үсэг авах шаардлагатай байхад Серб (ойролцоогоор 6.62 сая хүн амтай), Словак (ойролцоогоор 5.43 сая хүн амтай) 100 000, Узбекистанд 20 000 (ойролцоогоор 35.7 сая хүн амтай) хүний гарын үсэг авах шаардлага тавьдаг. Харин зарим улс орнууд намын гишүүнчлэлийг бүртгүүлэхэд авах шаардлагатай дэмжлэгийн хамгийн бага тоог заасан байдаг. Жишээ нь: Румынд 3, Унгар, Киргизстанд 10, Казахстанд 40 000 байна. Болгарт хамгийн багадаа (500) гарын үсэг болон намын гишүүдийн (2500) дэмжлэгийн аль алийн авах шаардлагатай байдаг байна. Жишээ нь, Канадад улс төрийн нам байгуулахад намын хууль эрх зүй, дотоод болон санхүүгийн бүтцийг зохицуулах хууль тогтоомж байдаггүй ч ойролцоогоор 40 сая хүн амтай засаг захиргааны дэвсгэр дэх намын сонгогчдын тоо 250-аас доошгүй байх ёстой; <<https://www.elections.ca/content.aspx?section=pol&dir=pol/bck&document=index&lang=e>>.

⁶⁴ Өмнө нь иш татсан 86 ([Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#) 2020). See also АИХЭГ, [Армени улсын улс төрийн намуудын тухай Үндсэн хуудийн талаарх санаа зөвлөмж](#), 2019 оны 10-р сарын 11, 21-22-р догол мөрийг үзнэ үү.

⁶⁵ АИХЭГ–Венецийн Комиссын [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#) 45-р догол мөрийг үзнэ үү.

хязгаарлах хүчин зүйлсгүйгээр эвлэлдэн нэгдэх эрхээ эдлэх боломжийг хангахад чухал алхам болж байна.⁶⁶

40. Бүртгэлийн үйл явцыг хялбарчлах оролдлого хийсэн хэдий ч үүсгэж байгуулахад болон/эсвэл бүртгүүлэхэд тавигдаж байгаа зарим шаардлагууд нь нэлээд учир дутагдалтай хэвээр байна.
41. Улс төрийн намыг бүртгүүлэх өргөдөлд бүрдүүлж, хавсаргах шаардлагатай баримт бичгийн зарим нь үндэслэлгүй мэт харагдаж байна (11.4.2). Түүнчлэн улс төрийн намд хөтөлбөрөө эцэслэх боломж хэзээ гарахаас үл хамааран төр ямар ч шалтгаангүйгээр улс төрийн намаар бүртгүүлэх өргөдөл гаргахад нь намын хөтөлбөрийг оруулахыг шаардах нь (12.3.4-р зүйл) үндэслэлгүй бөгөөд намыг бүртгэхээр гаргасан шийдвэр нь тухайн намын хөтөлбөрийн агуулгаас хамаарах ёсгүй болно. Эл асуудлыг улс төрийн нам өөрөө дотод үзэмжээрээ шийдэх ёстой. 2020 оны Хамтарсан Удирдамжид дурдсанаар, намын дүрмийг хавсаргах тухайд, аль нэг улс төрийн намыг, ялангуяа олон нийтэд таалагдахгүй үзэл бодолтой хүмүүсийг шударга бусаар гутаан доромжлох, ялгаварлан гадуурхах зорилгоор ашиглахгүй байх нөхцөлд ийм шаардлага нь угаасаа хууль бус биш болно.^{67 68}
42. Үндсэн хуулинд тусгасан 1 хувийн босготой харьцуулахад уг хуулийн 12.3.6-д улс төрийн нам үүсгэн байгуулахад намын гишүүнээр элсэхээ илэрхийлсэн 801-ээс доошгүй иргэний гарын үсгийг баталгаажуулна гэсэн босогыг тусгасан хэвээр байна. Ийнхүү гарын үсэг цуглуулах замаар хуулиар тогтоосон хамгийн бага хэмжээний босогын шаардлага нь хууль ёсных болно. Гэхдээ ийнхүү тавьж байгаа шаардлага нь үндэслэлтэй, ардчилсан хэм хэмжээнд нийцсэн, хэт дарамт учруулахгүй байх, жижиг намуудын улс төрийн үйл ажиллагааг хязгаарлаж, цөөнхийг төлөөлж буй намуудыг ялгаварлан гадуурхахгүй байх зэрэгт төрөөс анхаарах нь зүйтэй.⁶⁹ Удирдамжид “ЕАБХАБ-ын бүс нутаг дахь гишүүн орнуудын хэмжээ, мөн хүн амын тоог харгалзан үзэж, улс төрийн намд үүсгэн байгуулахад шаардагдах хамгийн бага дэмжигчидийн босогыг, орон нутгийн болон бүс нутгийн хэмжээнд, тогтсон тоон үзүүлэлтээр бус, харин тухайн тойргийн нийт сонгогчдын боломжит хувиар тогтоох нь зүйтэй” гэж заасан байдаг.⁷⁰ Монгол Улсын нийт хүн амын тоо 3,58 сая⁷¹ иймд 801 хүний гарын үсэг буюу нийт хүн амын 0.022 хувь гэж үзэхэд энэ нь харьцангуй бага босго буюу улс төрийн оролцоог хангахуйц боломжийн харагдаж байна. 2022 оны Хамтарсан Саналд 2028 оноос мөрдөж эхлэхээр тусгасан Үндсэн хуулийн 19¹ зүйлд заасан намыг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн нэг хувиас доошгүй иргэн эвлэлдэн нэгдэж байгуулна (нийт сонгогчдын 1 хувийн төлөөллийн гарын үсэг цуглуулах) гэсэн заалт нь харьцангуй бага босго, цаашилбал хуулийн төслийн заалтууд болон Үндсэн хуулийн 19¹ зүйл заалтын хооронд зөрчилдөөн үүсч болзошгүйг анхаарахыг зөвлөсөн.⁷²
43. Хуулийн 13.2.3-т Улсын дээд шүүх нь намын гишүүдийн тоо нь хуулинд заасан тоонд хүрсэн эсэхийг нягтлан шалгаж, бүртгэлд орсон гишүүн нь өөр намын харьяалтай эсэхийг мөн нягтлана гэж заасан байна. Үүнтэй холбогдуулан,

⁶⁶ (Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын хамтарсан удирдамж 2020)88-р догол мөрийн үзнэ үү.

⁶⁷ Өмнөх 16-р зүүлт, 90-р догол мөр (2020 Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж).

⁶⁸ ЕАБХАБ-Венецийн комисс, Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын хамтарсан удирдамж, 90-р догол мөрийн үзнэ үү.

⁶⁹ ЕАБХАБ-Венецийн комисс, Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын хамтарсан удирдамж, 94-97-р догол мөрийн үзнэ үү.

⁷⁰ ЕАБХАБ-Венецийн комисс, Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын хамтарсан удирдамж, 95-р догол мөрийн үзнэ үү; Ерөнхийдөө найман сая хүн амтай улсад (өөрөөр хэлбэл хүн амын 0.0125 хувь) намын 1000 гишүүний дэмжлэгийн доод хэмжээг үндэслэлтэй гэж үзнэ. Намын 5000 гишүүн (өөрөөр хэлбэл хүн амын 0.0625%) нь ардчилсан нийгэмд шаардлагагүй, пропорциональ бус шаардлага гэж үзэх болно; мөн Венецийн Комисс, Бүгд Найрамдах Азербайжан Улсын улс төрийн намын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт хийх тухай хуулийн төслийн талаарх санал, зөвлөмж, 18-р догол мөр [Opinion on the Draft Law on Amendments to the Law on Political Parties of the Republic of Azerbaijan](#), CDL-AD(2011)046, para. 18.

⁷¹ Монгол улсын Үндэсний Статистикийн газар> үзнэ үү.

⁷² Монгол улсын Үндэсний Статистикийн газар> үзнэ үү.

Удирдамжид "Нэг намаас олон намыг бүртгүүлэхийг дэмжих боломжтой байх ёстой бөгөөд хууль тогтоомж нь иргэдийг зөвхөн нэг намыг дэмжиж гарын үсэг зурахыг хязгаарлаж болохгүй. Энэ эрхийн аливаа хязгаарлалт нь хэт амархан урвуулан ашиглах боломжтой бөгөөд хангалттай гарын үсэг цуглуулах шаардлагыг хангасан гэж итгэсэн нам өүртгүүлэх эрхээ хасуулахад хүргэж болзошгүй" гэж онцолсон.⁷³ **Үүсгэн байгуулагч гишүүн өөр намын харьяалалгүй байх ёстой гэсэн шаардлагыг бүрэн эргэн харах.**

44. Нэмж дурдахад, бүртгэлийн үйл явцыг хуулиар тогтоосон хугацаанд багтааж хийгдэх нөхцөлийг хууль тогтоомжоор баталгаажуулах нь амин чухал юм. Улс төрийн намыг бүртгүүлэх цаг хугацааны тухайд, Хуулийн 13.1-р зүйлд Улсын дээд шүүх намыг бүртгүүлэх өргөдлийг хүлээн авсанаас хойш 21 хоногийн дотор тухайн өргөдөл, хавсаргасан барист бичгийг бүрэн гүйцэд эсэхийг нягтлан шалгана гэж заасан. Улсын дээд шүүх намыг бүртгүүлэх өргөдөл, түүнд хавсаргасан бичиг баримт дараах зөрчил илэрсэн тохиолдолд 30 хоногийн дотор уг зөрчлийг арилгаж, нэмэлт мэдээллийг ирүүлэх тухай өргөдөл гаргагчид мэдэгдэнэ гэж заасан (13.2-р зүйл). Улсын дээд шүүхийн нийт шүүгчдийн хуралдаанаар энэ хуулинд заасан 30 болон 21 хоногийн хугацаа дууссанаас хойш 30 хоногийн дотор хэлэлцэн тухайн намын бүртгэлд бүртгэх, эсхүл бүртгэхээс татгалзах тухай шийдвэр гаргаж, Улсын дээд шүүхийн Тамгын газар ажлын гурван өдрийн дотор өргөдөл гаргагчид бичгээр, цахимаар хүргүүлж, нийтэд мэдээлэх аж. Улсын дээд шүүхийн Тамгын газар намыг улс төрийн намын бүртгэлд бүртгэсэн тухай шийдвэр танилцуулснаас хойш ажлын тав хоногийн дотор гэрчилгээ, тамга тэмдгийн хяналтын дугаар олгоно. Ерөнхийдөө бүртгэлийн үйл явцад 65 хүртэл хоног шаардагдах бөгөөд энэ нь хэтэрхий сунжирсан харагдаж байна. Намын бүртгэлийг хянах хэт сунжирсан үйл явц нь бүртгэлийн үндсэн шаардлага, бүртгэлийн процедурын алхмуудыг үндэслэлтэй байхаас гадна хэт хязгаарласан, дарамт учруулахгүй байхыг шаарддаг дээрх зарчмуудтай зөрчилдөж байна. **Тиймээс бүртгэлийн үйл ажиллагааг хялбарчлах, хурдасгахын тулд намын бүртгэлийн өргөдлийг хэлэлцэх хугацааг богиносгож, илүү үр ашигтай болгох үүднээс эргэн харахыг зөвлөж байна.**
45. Мөн хуулийн 14.4.1-д “намын дүрэм, хөтөлбөр нь Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад хуульд харшилсан” бол Улсын дээд шүүх намыг бүртгэхээс татгалзах тухай заасан. Нэгдүгээрт, ийм үндэслэл нь хэт өргөн, тодорхой бус мэт санагдаж, өөр өөр тайлбарлаж болохоор байна. Түүнчлэн 2020 оны Хамтарсан Удирдамжинд “Улс төрийн нам үндсэн хуулинд нэмэлт өөрчлөлт оруулах санал оруулахдаа түүний ашиглаж буй арга хэрэгсэл нь хууль ёсны бөгөөд санал болгож буй өөрчлөлт нь өөрөө ардчиллын үндсэн зарчимд нийцсэн бол төрийн үндсэн хуулинд өөрчлөлт оруулах явдлыг дэмжихийг хуулиар хориглох ёсгүй”⁷⁴ гэж онцолсон. Түүгээр ч зогсохгүй “Үндсэн “хуулийн дэг журмыг тайван замаар өөрчлөхийг дэмжиж байгаа эсвэл тодорхой нийгмийн бүлгийн өөрийгөө тодорхойлох эрхийг дэмжиж байгаа нь намыг хориглох, татан буулгах үндэслэл болохгүй.”⁷⁵ Улс төрийн намуудын хөтөлбөр нь тухайн улсын өнөөгийн төрийн засаглалын бүтэц, зарчимуудтай нийцэхгүй байж болно, гэхдээ ардчиллын зарчим, үнэт зүйлсэд нийцсэн хэвээр байж болно, ингэхдээ “ ардчилалд хор хөнөөл учруулахгүй бол төрийн одоогийн зохион байгуулалтыг шүүмжилсэн улс төрийн төрөл бүрийн хөтөлбөрүүдийг санал болгож, хэлэлцэх боломжийг олгох” нь зүйтэй хэмээжээ.⁷⁶ Улмаар, улс төрийн намууд нь үндсэн хуулийн өөрчлөлтийг дараах хоёр нөхцөл

⁷³ АИХЭГ–Венецийн Комиссын [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 96-р догол мөрийг үзнэ үү.

⁷⁴ 2020 [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж п](#), догол мөр. 38.

⁷⁵ Өмнө иш татсан. 115 ([Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж](#) 2020).

⁷⁶ ЕХЭШ-ийн хянан хэлэлцсэн *Socialist Party and Others v. Turkey*, no. 21237/93, 1998 оны 5-р сарын 25, 47-р догол мөр; мөн ЕХЭШ-ийн хянан хэлэлцсэн *Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey* [GC], no. 23885/94, 1999 оны 12-р сарын 8, 41-р догол мөр.

дээр үндэслэн дэмжих ёстой, нэгдүгээрт, нэмэлт өөрчлөлтийг нэвтрүүлэх арга хэрэгсэл нь хууль ёсны, ардчилсан байх ёстой; хоёрдугаарт, санал болгож буй өөрчлөлт нь ардчиллын үндсэн зарчимд нийцсэн байх ёстой.⁷⁷ Дээрхтэй холбогдуулан **хуулийн төсөл санаачлагчид намын дүрэм, мөрийн хөтөлбөр нь Үндсэн хууль болон бусад хууль тогтоомжид нийцэхгүй байгаа нь намыг бүртгэхээс татгалзах үндэслэлийг дахин авч үзэх нь зүйтэй.**⁷⁸

46. Хуулийн 14.10-т Улсын Их Хурлын сонгуулийн санал хураалт болохоос 90 хоногийн дотор намыг бүртгүүлэх өргөдлийг Улсын дээд шүүх хүлээн авахыг хориглоно гэж заасан. УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 26 дугаар зүйлд сонгуулийн өдрөөс 180-аас доошгүй хоногийн өмнө Улсын дээд шүүхэд бүртгүүлсэн улс төрийн намууд УИХ-ын сонгуульд оролцох тухай хүсэлтээ санал авах өдрөөс 60-аас доошгүй хоногийн өмнө СЕХ-ны ирүүлнэ гэж заасан. Хуулинд улс төрийн намыг бүртгүүлэхэд мөн бүртгүүлэх өргөдөл өгсөнөөс хойш хуулийн 14.1 болон 15.1-р зүйлд заасан түдгэлзүүлэх ямар нэгэн хугацааны хязгаарлалтууд байх ёсгүй. Сонгуулийн хууль тогтоомжид ямар тохиолдолд сонгуульд оролцохыг хязгаарлах тухай тодорхой заалтууд байдаг ч үнэндээ сонгуулийн үеэр иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хязгаарлах үндэслэл байхгүй бөгөөд эл асуудлыг АИХЭГ-ын САХ-ны тайлангуудад хэт хязгаарлагдмал байна гэж шүүмжилсэн байдаг⁷⁹ (2022 оны Хамтарсан Санал дүгнэлтийн Улс төрийн намуудын сонгууль дах оролцооны тухай F(3) хэсгийг харна уу). **Хуулийн 14.10 дугаар зүйлийг хасахыг зөвлөж байна.**

ЗӨВЛӨМЖ В.

1. Хуулийн 11.4.2, 12.3.4 дүгээр зүйлд намын үүсгэн байгуулах хурлаар намын мөрийн хөтөлбөр батлах тухай заалтыг мөн улс төрийн намыг бүртгүүлэх өргөдөлд хавсаргах баримт бичгийн жагсаалтаас энэхүү заалтыг тус тус хасч, өөрчлөлт оруулах
2. Намын бүртгэлийн өргөдлийг нягтлан шалгах хугацааг богиносгож, бүртгэлийн үйл ажиллагааг хялбаршуулах, шуурхай болгох үүднээс дахин авч үзэх;
3. Улсын Их Хурлын сонгуулийн өмнөх 90 хоногийн дотор улс төрийн намыг бүртгүүлэх хүсэлтээ Улсын дээд шүүхэд гаргахыг хориглоно гэсэн хуулийн 14.10-о зүйлийг хасах.

6. ДОТООД БҮТЭЦ, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ШИЙДВЭР ГАРГАХ ҮЙЛ ЯВЦ, УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

47. 2022 оны Хамтарсан санал дүгнэлтэд шүүмжлэлтэй үнэлсний дагуу, ерөнхийдөө уг хуулинд улс төрийн намын бүтэц, дүрмийн агуулга болон шийдвэр гаргах үйл явцад намын зохион байгуулалтын талаар хэт дэлгэрэнгүй зааж өгсөн хэвээр

⁷⁷ Өмнө нь иш татсан 16-р зүүлт, 116-р догол мөр (2020 [Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж](#)). Мөн ЕХЭШ-р хянан хэлэлцсэн Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turley [GC], nos.41340/98 and 3 others, 2003 оны 2-р сарын 13-ны өдрийн хэргээс харна уу.

⁷⁸ АИХЭГ, [Монгол улс – УИХ-ын сонгууль \(2024 оны 06-р сарын 28\) – АИХЭГ Сонгууль ажиглах хорооны эцсийн тайлан](#), 2024 оны 12-р сарын 13, х. 7, АИХЭГ–Венецийн Комиссын [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#) 56-р догол мөрийн үзнэ үү.

⁷⁹ АИХЭГ, [Монгол улс – Үнэлгээний хорооны тайлан – УИХ сонгууль](#) (2020 оны 4-р сарын 22), Хэсэг Е; болон Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай АИХЭГ, [Монгол улс – Сонгуулийн үйл явцад үнэлгээ хийх тусгай хорооны эцсийн тайлан](#) (2021 оны 10-р сарын 22), Хэсэг VIII.

байна.⁸⁰ Олон улсын сайн туршлагын хүрээнд улс төрийн намд дотоод болон гадаад үйл ажиллагааныхаа хувьд өөрийн гэсэн бие даасан эрх мэдэл олгодог, түүнчлэн, дотоод ардчилал бол улс төрийн намын үйл ажиллагааны гол хүчин зүйл байдаг.⁸¹ Энэхүү зарчмын хүрээнд улс төрийн нам удирдлагаа болон нэр дэвшигчээ сонгох, бүтэц зохион байгуулалт болон дүрмээ өөрсдөө чөлөөтэй байгуулж, энэ нь нам нь эвлэлдэн нэгдсэний үндсэн дээр байгуулагдсаны хувьд бие даасан байдлын салшгүй нэг хэсэг болно.⁸² Үүний сацуу намын чуулган, шийдвэр гаргах үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтын асуудлыг улс төрийн нам өөрөө шийдвэрлэх нь зохимжтой⁸³.

48. Одоогийн байгаа уг хуулинд ихэвчлэн улс төрийн намын үзэмжээр шийддэг дотоод зохион байгуулалтын асуудлыг хэт их зохицуулсан хэвээр байна⁸⁴, улмаар намын дотоод зохион байгуулалт, бүтэц, гишүүнчлэл, удирдлага, дүрэм, мөрийн хөтөлбөр, шийдвэр гаргах зэрэг асуудлаарх намын өөртөө засах эрх, бие даасан байдлыг нь хязгаарлаж байна. Энэ хүрээнд намын бүтцийн талаарх дээр дурдсан заалтууд нь намын өөртөө засах эрхийг нь хязгаарласан, хэт нарийвчлалтай, шаардлагагүй заалтууд гэж үзэж байна.
49. Ерөнхийдөө, улс төрийн намуудын дотоод бүтэц, үйл ажиллагаа нь төрийн хөндлөнгийн оролцооноос ангид байх ёстой, иймд намуудын дотоод бүтэц, дүрэм, хөтөлбөр нь ардчилсан зарчмуудын хангасан байхыг тодорхой хуулинд тусгаж, харин намын бүтэц, шийдвэр гаргах өөртөө засах эрхийг нь олгох нь хуульд нийцэнэ. Үүнд намын дотоод зохион байгуулалт, бүтэц, гишүүнчлэл, удирдлагаа сонгох зэрэг асуудлаарх намын өөртөө засах эрх, бие даасан байдал зэрэг багтана, учир нь энэ нь улс төрийн намын эвлэлдэн нэгдэх бие даасан байдалд хамааралтай болно. Үүний зэрэгцээ одоогийн мөрдөгдөж буй, ялангуяа томилгоо, санал хураах үйл явцтай холбоотой заалтуудыг хэт хязгаарласан байдлаар тайлбарлаж, хэрэглэхгүй байх нь чухал бөгөөд энэ нь намуудын өөртөө засах эрх, боломжийг хязгаарлаж байна.⁸⁵
50. **Иймд уг хуулийн 8, 15-19-р зүйлийг эргэн харж, намын үйл ажиллагааг ардчилсан зарчимд нийцүүлж, намын дотоод зохион байгуулалт, шийдвэр гаргах зэрэг асуудлаарх намын өөртөө засах эрхийг нь олгохыг зөвлөж байна. Ялангуяа, 2022 оны Хамтарсан санал дүгнэлтэд зөвлөсний дагуу, шийдвэр гаргах санал хураалттай холбоотой доод хязгааруудыг хуулийн төслөөс хасаж, улс төрийн намд бүрэн эрхийг нь олгох хэрэгтэй.**⁸⁶
51. Үүний зэрэгцээ 2020 оны Хамтарсан Удирдамжид, улс орнууд улс төрийн намуудын дотоод хэрэгт хэт хөндлөнгөөс оролцохгүй байх зарчмыг баримтлан,

⁸⁰ АИХЭГ–Венецийн Комиссын *Хамтарсан санал зөвлөмж 2022* 52-р догол мөрийн үзнэ үү АИХЭГ, *Монгол улс – УИХ-ын сонгууль (2024 оны 06-р сарын 28) – АИХЭГ Сонгууль ажиглах хорооны эцсийн тайлан*, 2024 оны 12р сарын 13, х. 7.

⁸¹ *Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын хамтарсан удирдамж* 2020 151-р догол мөрийн үзнэ үү. Мөн АИХЭГ, *Бүгд Найрамдах Армени Улсын Улс төрийн намын талаарх Үндсэн хуулийн тухай санал зөвлөмж* (2019 оны 10-р сарын 11), 21-22-р догол мөр, *Армени улсын улс төрийн намуудын хууль тогтоомжид оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн хамтарсан санал зөвлөмж*, CDL-AD(2020)004, 19-21-р догол мөрийн харна уу.

⁸² (*Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж* 2020) зүүлт 16, 20, 155, 176-р догол мөрийн харна уу. Венецийн Комисс, *Улс төрийн намуудаас нэр дэвшигчээр аргачлалын тухай илтгэл* (CDL-AD(2015)020).

⁸³ *Өмнө иш татсан*. 115 (*Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж* 2020).

⁸⁴ Саналын босго тогтоох тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.3; 16 дугаар зүйлд улс төрийн намын бүтэц, зохион байгуулалтын талаар нарийвчилсан заалт орсон бол 17-18 дугаар зүйлд улс төрийн намын удирдах дээд байгууллага, хяналтын байгууллага, тэдгээрийн гүйцэтгэх эрх мэдэл, ажиллах хэлбэрийг тодорхойлсон, ялангуяа 17.4-т намын удирдах дээд байгууллагын гишүүдийн гуравны хоёроос доошгүй нь намын даргыг сонгох, нэмэлт, өөрчлөлтийг гишүүдийн гуравны хоёрын саналаар батлах шаардлагатай. 17.4-т энэхүү нэмэлт, өөрчлөлт нь намын дүрмийн гуравны нэгээс хэтрэхгүй байх ёстой гэж заасан бөгөөд энэ нь бүрэн үндэслэлгүй байна, ялангуяа өөрчлөгдсөн дүнг хэрхэн хэмжих нь ойлгомжгүй харагдаж байна. Хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.4-т Монгол Улсын Их Хурлын сонгуульд намаас нэр дэвшигчийн сонгуулийн ажлыг зохион байгуулах хороо нам байж болно гэж заасан. Хорооны бүрэлдэхүүн, түүнийг бүрдүүлэх, ашиг сонирхлын зөрчлийг зохицуулах, үйл ажиллагааны журамд тавигдах шаардлага нь хуулийн 8 дугаар зүйл, намын дүрэмд нийцсэн байна. The requirements for the composition of the committee, its formation, regulation of conflict of interest, and operational procedures shall be in accordance with Article 8 of the Law and charter of the party.

⁸⁵ *Өмнөх ишлэл*.

⁸⁶ АИХЭГ–Венецийн Комиссын *Хамтарсан санал зөвлөмж 2022* 52-р догол мөрийг үзнэ үү.

ардчилсан засаглалын ашиг сонирхолд нийцүүлэн нийгмийн эмзэг болон цөөнхийн бүлгийн тэгш оролцох эрхийг хангах үүднээс улс төрийн намын сонгуульд нэр дэвшүүлэх дотоод зохион байгуулалт, сонгон шалгаруулалтын явцад хууль тогтоомжийн тодорхой шаардлагыг тавьж болно гэж дурджээ⁸⁷ эсхүл улс төрийн намуудын дотоод хэрэгт хэт хөндлөнгөөс оролцохгүйгээр дутуу төлөөлөлтэй хувь хүн, бүлэг, цөөнх, эмзэг бүлгүүдэд тэгш хандах, оролцоог хангах.⁸⁸ Үүнтэй холбогдуулан, санал зөвлөмжийн хэсэгт өмнө дурдсанчлан, улс төрийн намуудын дотоод, гадаад үйл явцад жендэр, олон талт байдлыг харгалзан үзэх эрмэлзэл агуулж, ялангуяа намын удирдах албан тушаалд нэр дэвшүүлэх, төрийн албанд нэр дэвшүүлэх тухайд (8.1- болон 8.2-р зүйлд) намын дотоод шийдвэр гаргах үйл явцын салшгүй нэг хэсэг болж байгааг сайшааж байна.⁸⁹

ЗӨВЛӨМЖ С.

Улс төрийн намуудад намын бүтэц, дотоод зохион байгуулалт, шийдвэр гаргах үйл явцыг тодорхойлох бие даасан байдлыг хангах, ялангуяа шийдвэр гаргахад саналын доод хэмжээг тогтоосон заалтыг хасах замаар хуулийн 8, 15-19 дүгээр зүйлийг шинэчлэн найруулах.

7. УЛС ТӨРИЙН НАМЫГ ТАТАН БУУЛГАХ

52. Хуулийн төслийн 22-26 дугаар зүйлд улс төрийн намыг идэвхгүйд тооцох, бүртгэлээс хасах, өөрчлөн байгуулах, үйл ажиллагааг зогсоох, татан буулгах үндэслэл болон журмыг тус тус тусгажээ.
53. Хуулийн 21-р зүйлд, Улсын дээд шүүх сонгуулийн төв байгууллагаас ирүүлсэн мэдээлэлд үндэслэн дараах тохиолдолд намыг идэвхгүйд тооцох тухай шийдвэрийг гаргана. Үүнд УИХ-ын сонгуульд хоёр удаа дараалан нэр дэвшүүлэн оролцоогүй; нам хоёр жил дараалан санхүүгийн тайлангаа сонгуулийн төв байгууллагад хүргүүлээгүй; эсхүл намын удирдах дээд байгууллагыг эсхүл төлөөллийн төв байгууллагыг 5 жилийн хугацаанд хуралдуулаагүй тохиолдолд гэсэн байна. Намыг идэвхгүйд тооцсон тохиолдолд тухайн намд олгох төрийн санхүүжилтийг зогсоох (21.2-р зүйл) бөгөөд зөрчлийг арилгах хүртэл нам бүх шатны сонгуульд оролцох эрхгүй болохоос гадна энэ хугацаанд намын гишүүнийг аливаа сонгуульд бие даан нэр дэвших эрхийг үл хязгаарлана гэж заасан байна (21.2-р зүйл).
54. 2022 онд дүн шинжилгээ хийсэн Хуулийн төсөлтэй харьцуулахад уг хуулинд улс төрийн нам идэвхгүйд тооцох нь татан буулгах үндэслэл болохгүй нь сайшаалтай.⁹⁰ 2022 оны Хамтарсан саналд дурдсанаар идэвхгүйд тооцогдохгүйн тулд улмаар татан буулгадаггүйн тулд ээлжит (УИХ) сонгуульд тогтмол оролцох шаардлага нь асуудал үүсгэж байсан Энэ хэт хатуу хязгаарлалт бөгөөд бүс нутгийн болон орон

⁸⁷ CEDAW Committee, *Ерөнхий зөвлөмж No. 40 (2024)*, 51 (d)-р догол мөр.

⁸⁸ *Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж* 2020, 28, 151, 176-р догол мөрийг үзнэ үү. 151-р догол мөр нь: “Намын дотоод чиг үүргийн эрх зүйн зохицуулалтыг намуудын бие даасан байдлын зарчмыг хүндэтгэж, чөлөөтэй эвлэлдэн нэгдэж, дотоод асуудлаа зохицуулах эрхэд зүй бусаар саад учруулахгүй байх үүднээс явцуу тайлбарлах ёстой.”

⁸⁹ Эмэгтэйчүүдийн эсрэг ялгаварлан гадуурхах үзлийг устгах НҮБ-ын хороо (CEDAW), *Ерөнхий зөвлөмж No. 23: Улс төрийн болон нийгмийн амьдрал*, 1997, A/52/38, 32-34-р догол мөрийн үзнэ үү.

⁹⁰ *Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж* 2020, 72-75-р догол мөрийг үзнэ үү.

- нутгийн дэмжлэгийг авдаг намууд, жижиг болон үндэсний цөөнхийг төлөөлдөг намуудад ялгаварлан гадуурхах нөлөө үзүүлж болзошгүй байсан юм.⁹¹
55. Мөн идэвхгүй байсан ч намууд сонгуульд оролцох боломжтой байх ёстой бөгөөд бүх холбоодод олгосон үндсэн эрхийг алдахгүй байхаас гадна идэвхгүй байдал нь холбоодын цаашдын оршин тогтнолд нөлөөлөх ёсгүй.⁹² Иймд **намыг идэвхгүй гэж тооцсон ч татан буугдаагүй тохиолдолд сонгуульд оролцохыг хориглох асуудлыг бүхэлд нь эргэж харах хэрэгтэй.**
56. Үүний сацуу, намын удирдах байгууллагыг, эсхүл төлөөллийн төв байгууллагыг таван жилийн хугацаанд хуралдуулагүй гэх үндэслэлээр намыг идэвхгүйд тооцох заалт нь хэт хязгаарласан бөгөөд улс төрийн намын бие даасан байдалд харшилж байна.
57. Улсын дээд шүүх сонгуулийн төв байгууллагаас ирүүлсэн нотлох баримтыг хүлээн авсанаас хойш 60 хоногийн дотор хянан үзэж, намыг идэвхтэйд тооцох эсэх асуудлаг шийдвэрлэнэ гэсэн уг хуулийн заалт нь сайшаалтай алхам болсон, энэ нь хуулийн зүйл заалтыг урвуулан ашиглах явдлаас урьдчилан сэргийлж байна.⁹³ 2020 оны Хамтарсан удирдамжинд улс төрийн намын үйл ажиллагааг зохицуулахтай холбоотой шийдвэр гаргах хугацааг хуульд тодорхой тусгаж, үйл явц бүхэлдээ ил тод байх ёстойг онцолсон.⁹⁴
58. Хуулийн 25.1-р зүйлд сонгуулийн төв байгууллага хуулиар заасан хориглолтыг зөрчсөн байж болзошгүй нөхцөл байдал илэрсэн бол намыг тараах тухай үндэслэл бүхий санал гаргана гэж заасан. Үүнд “Монгол Улсын тусгаар тогтонол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, үндэсний эв нэгдэлд ноцтой аюул учруулах; “Үндсэн хуулийн бус аргаар төрийн эрхийг авах аливаа үл ажиллагаа явуулах”; “зэвсэглэх, эсхүл цэрэгжих, цэрэгжсэн бүтэцтэй болох, зорилгоо хүчирхийллийн замаар гүйцүлдүүлэх үйл ажиллагаа явуулах” зэрэг болно. (Хуулийн 10.1.1, 10.1.2 and 10.1.3-р зүйл).
59. Сайн туршлагаас харахад хуульд заасан, ардчилсан нийгэмд зайлшгүй шаардлагатай гэж үзсэн онцгой тохиолдлоос бусад тохиолдолд улс төрийн нам байгуулах, үйл ажиллагааг нь хязгаарлаж, татан буулгахыг зөвшөөрөх ёсгүй.⁹⁵ Холбогдох хангалттай нөхцөл байдал үүсээгүй тохиолдолд захиргааны болон үйл ажиллагааны бага зэргийн зөрчилд улс төрийн намыг ямар ч тохиолдолд татан буулгаж болохгүй гэж Удирдамжинд заасан байдаг.⁹⁶ “Ардчилалд хор хөнөөл учруулахгүй бол төрийн одоогийн зохион байгуулалтыг шүүмжилсэн улс төрийн төрөл бүрийн хөтөлбөрүүдийг санал болгож, хэлэлцэх боломжийг олгох” нь зүйтэй хэмээжээ.⁹⁷ Ардчилсан үндсэн хуулийн тогтолцоог халах, улмаар Үндсэн хуулиар баталгаажсан эрх, эрх чөлөөг халах улс төрийн арга хэрэгсэл болгон хүчирхийллийг ашиглахыг дэмжсэн тохиолдолд л намыг тараах хууль ёсны үндэслэл байна.⁹⁸ Нам нь чөлөөт, ардчилсан төрийн дэг журам, хувь хүний эрхэнд бодитой аюул учруулж байгаа нь тодорхой болсон үед, бусад радикал арга

⁹¹ АИХЭГ–Венецийн Комиссын [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#) 68-р догол мөр. Мөн [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын хамтарсан удирдамж](#) 2020, 68, 102, 103-р догол мөрийг үзнэ үү.

⁹² *Өмнө иш татсан*. 101 ([Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#) 2020).

⁹³ АИХЭГ [Монгол улсын улс төрийн намын тухай хуулийн төслийн талаарх санал зөвлөмж](#) 2019, 56-р догол мөрийг үзнэ үү.

⁹⁴ [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын хамтарсан удирдамж](#) 2020, 271-р догол мөрийг үзнэ үү.

⁹⁵ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#), 50-р догол мөрийг үзнэ үү.

⁹⁶ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#), 131-р догол мөрийг үзнэ үү.

⁹⁷ ЕХХЭШ, 1998 оны 5-р сарын 25-ны өдөр хянан хэлэлцсэн [Socialist Party and others v. Turkey](#), no. 21237/93 үзнэ үү.

⁹⁸ АИХЭГ – Венецийн Комисс, Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж, мөн АИХЭГ – Венецийн Комисс, Азербайжан улсын Улс төрийн намын тухай хуулийн төслийн талаарх Хамтарсан зөвлөмж CDL-AD(2023)007, 94-р догол мөрийг үзнэ үү.

хэмжээнүүд нь дээрх аюулаас сэргийлж чадаагүй тохиолдолд үүнийг дээд зэргээр хянамгай хэрэглэх хэрэгтэй.⁹⁹

60. Улс төрийн намыг тараах онцгой нөхцөл байдлыг нарийвчлан хуулинд тусгах ёстой,¹⁰⁰ жишээ нь зорилгоо хүчирхийллийн замаар гүйцэлдүүлэх үйл ажиллагаа явуулж нийгэмд ноцтой аюул учруулах эсхүл ардчилын үндсэн зарчмуудад аюул учруулах хэргүүд.¹⁰¹ Хуулийн хүрээнд, пропорциональ, ялгаварлан гадуурхахгүй байх хатуу стандартыг хангасан үед л намыг тараах хууль ёсны үндэслэл болно.¹⁰² Иймд намыг татан буулгах хамгийн сүүлчийн арга зам болох онцгой нөхцөл байдлыг илүү нарийвчилж, хууль ёсны байдал, дагалдах, пропорциональ байдлын хатуу стандартын дагуу томъёолох.
61. Процедурын тухайд, Хуулийн 25.2-р зүйлд, хуулинд дээр заасан гурван хориглолтыг зөрчсөн нөхцөл байдал илэрсэн тохиолдолд СЕХ нь намыг тараах тухай үндэслэл бүхий саналыг Улсын дээд шүүхэд хүргүүлнэ хэмээсэн.¹⁰³ Ийнхүү саналыг сонгуулийн төвбайгууллага нийт гишүүнийхээ дөрөвний гурвын саналаар гаргана. 2022 оны Хамтарсан саналд дурдсанчилан энэ нь “улс төрийн” олонхоос хамааралтай байх тул нотлох баримтад тулгуурлахаасаа илүү эрх баригч намд давуу тал болж магадгүй тул асуудал үүсгэж болзошгүй юм.¹⁰⁴
62. Татан буулгах нь Дээд шүүхийн шийдвэр бус намын шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийг бүрэн хангасан, намын төлөөлөгчдөд Дээд шүүхийн өмнө өөрийгөө хамгаалах, татан буулгахыг эсэргүүцэх бодит боломж бүрдүүлэн гаргасан захиргааны эрх үүргийг гүйцэтгэж байгаа Улсын дээд шүүхээс гаргасан шийвэр байх эсэх нь хуулийн төслийн тайлбараас харахад тодорхойгүй байна. Хэрэв Улсын дээд шүүх нь хэргийн үндэслэлийг хянан шалгаагүй мөн СЕХ-ны шийдвэртэй холбоотой гэж үзвэл Улсын дээд шүүхээс хяналтын журмаар хянан шийдвэрлэх нь үр дүнтэй арга гэж үзэх боломжгүй бөгөөд энэ нь 2020 оны Хамтарсан удирдамжинд тусгасан 7-р зарчимд харшлах болно.¹⁰⁵ Дээр дурдсан үндэслэлээр Улсын дээд шүүх нь хууль болон үйл баримтыг хянан шийдвэрлэх бүрэн эрхтэй бөгөөд улс төрийн намыг татан буулгах тухай СЕХ-ны шийдвэрт хамаарахгүй гэдгийг хуулийн төсөл болон холбогдох бусад хууль тогтоомжинд тусгахыг зөвлөж байна.¹⁰⁶

⁹⁹ Венецийн Комисс, *Guidelines on Prohibition and Dissolution of political parties and analogous measures*, CDLINF(99)15, 3-4 догол мөр; Венецийн Комисс, Бүгд Найрамдах Молдав Улсын Намууд болон бусад нийгэм-улс төрийн байгууллагуудын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай *Санал зөвлөмж*, CDL-AD(2003)008, 10-р догол мөрийг үзнэ үү.

¹⁰⁰ АИХЭГ – Венецийн Комисс, *Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж*, 109-р догол мөрийг үзнэ үү.

¹⁰¹ АИХЭГ – Венецийн Комисс, *Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж*, 114, 120-р догол мөрийг үзнэ үү. Мөн See АИХЭГ – Венецийн Комисс, *Joint Interim Opinion on the Law of Ukraine on the Condemnation of the Communist and National Socialist (Nazi) Regimes and Prohibition of Propaganda of their Symbols*, 2015 оны 12-р сарын 18-19-ны өдөр Венецийн Комиссын 105 дахь Венецийн ээлжит хурлаар баталсан.

¹⁰² АИХЭГ – Венецийн Комисс, *Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж*, 109-р догол мөрийг үзнэ үү.

¹⁰³ “Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, үндэсний эв нэгдэлд ноцтой аюул учруулах” (10.1.1-р зүйл); “Үндсэн хуулийн бус аргаар төрийн эрхийг авах аливаа үйл ажиллагаа явуулах;” (10.1.2-р зүйл); “зэвсэглэх, эсхүл цэрэгжих, цэрэгжсэн бүтэцтэй болох, зорилгоо хүчирхийллийн замаар гүйцэлдүүлэх үйл ажиллагаа явуулах” (10.1.3-р зүйл).

¹⁰⁴ АИХЭГ – Венецийн Комисс, *Хамтарсан санал зөвлөмж 2022 Joint Opinion*, 76-р догол мөр.

¹⁰⁵ Өмнө иш татсан 16-р зүйлт, 53 болон 285-р догол мөр (2020 *Улс төрийн намын зохицуулалтын талаарх хамтарсан удирдамж*). Мөн харьцуулах зорилгоор ЕХЭ-ийн шүүх, Хасан ба Чауш нарын Болгар улсын эсрэг гаргасан нэхэмжлэлийн тухай шүүх хуралдаан, өргөдлийн дугаар. 30985/96, 2000 оны 10-р сарын 26, 100-р догол мөр, Дээд шүүх нь шашны байгууллагын дотоод зохион байгуулалтад төрөөс хөндлөнгөөс оролцсон тухай ХЭЕК-ийн 9-р зүйлийн дагуу гаргасан гомдлыг Сайд нарын зөвлөл нь шашны байгууллагын үндсэн хууль болон удирдлагыг бүртгэх эсэх шийдвэр гаргахдаа хязгааргүй эрх эдэлж байсан гэх үндэслэлээр хянан хэлэлцэхээс татгалзсан; Дээд шүүх нь зөвхөн тухайн тогтоол нь эрх бүхий байгууллагаас гаргасан эсэх талаар шийдвэр гаргасан байна; Тиймээс тогтоолын талаар Дээд шүүхэд давж заалдах гомдол гаргасан нь үр дүнтэй биш гэж Европын Хүний эрхийн шүүх үзсэн байна.

¹⁰⁶ Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуулийн 25.7-р зүйлийг харна уу:

<https://www.legislationline.org/download/id/10060/file/Mongolia_Law_Judiciary_2021_Eng.pdf>.

ЗӨВЛӨМЖ D.

1. улс төрийн намыг татан буулгах тухай СЕХ-ны шийдвэрээс үл хамааран Улсын дээд шүүх нь тус хуулийн зүйл заалт болон холбогдох нотлох баримтуудыг хянан шийдвэрлэх бүрэн эрхтэйг тус хууль болон холбогдох бусад хууль тогтоомжид тус тус тусгах;
2. намыг татан буулгах хамгийн сүүлчийн арга зам болох онцгой нөхцөл байдлыг илүү нарийвчилж, хууль ёсны байдал, дагалдах, пропорциональ байдлын хатуу стандартын дагуу томъёолох.

8. УЛС ТӨРИЙН НАМЫН САНХҮҮЖИЛТ

63. Ер нь улс төрийн санхүүгийн зохицуулалтын тогтолцоог баталснаар сонгуулийн болон улс төрийн оролцогчдод илүү тэгш хэмжээний “тоглолтын талбар” бий болгох, санхүүгийн мэдээллийг ил тод болгох замаар улс төрийн үйл ажиллагааг ил тод болгох, сонгуулийн болон улс төрийн бүх оролцогчдод үр дүнтэй хяналт, хариуцлага хүлээлгэх замаар улс төр дэх мөнгөний сөрөг нөлөөг таслан зогсоох зорилготой юм.
64. 2019 оны УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль (хамгийн сүүлд 2023 онд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан, 2020 оны Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хууль) зэрэг бусад хууль тогтоомжоор зохицуулсан сонгуулийн сурталчилгааны санхүүжилттэй холбоотой заалтууд нь энэхүү урьдчилсан дүгнэлтэд дүн шинжилгээ хийх боломжгүй, улс төрийн тооцоо, ил тод байдлыг нэгэн зэрэг бэхжүүлэхэд оршиж байгааг юуны түрүүнд анхаарах нь зүйтэй. Улс төрийн намын санхүүжилт болон сонгуулийн сурталчилгааны санхүүжилтийг зохицуулсан хууль тогтоомжийн хоорондын уялдаа холбоо, уялдаа холбоог хангахын тулд иж бүрэн хандлагыг анхаарч үзэх хэрэгтэй.
65. 2022 оны хамтарсан саналд дурдсанчлан, *“Намуудын санхүүжилт, ялангуяа төсвийн санхүүжилт нь сөрөг хүчин, жижиг намууд, шинээр байгуулагдсан намууд зэрэг бүх намыг сонгуульд тэгш боломжийн зарчмаар өрсөлдөх боломжийг хангах, улмаар улс төрийн олон ургальч үзлийг бэхжүүлэх, ардчиллын институциудын зөв үйл ажиллагааг хангахад дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэх ёстой”*.¹⁰⁷
66. Төрийн (эсвэл олон нийтийн) санхүүжилт, хувь хүн, хуулийн этгээдийн шимтгэл (хувийн санхүүжилт) гэсэн хоёр өөр санхүүжилтийн эх үүсвэр байдаг. Ихэнх улс орон санхүүжилтийн холимог тогтолцоог хэрэгжүүлсэн байдаг бөгөөд хуульд ч мөн адил ийм тогтолцоог тусгасан байдаг. Хуулийн 26 дугаар зүйлийн 26.1, 26.2-т зааснаар улс төрийн намын санхүүжилтэд төрөөс олгосон санхүүгийн тусламж (мөн 30 дугаар зүйлд заасан шууд бус тусламж), гишүүнчлэлийн татвар, хандив, намын өөрийн өмчөөс олсон орлого, хуулиар зөвшөөрсөн бусад орлого багтаж болно.

8.1. Төрийн санхүүжилт

67. Хувийн мөнгөний улс төр, сонгуулийн үйл явцад үзүүлэх нөлөөллийг эсэргүүцэх, авлигаас урьдчилан сэргийлэхийн зэрэгцээ улс төрийн намуудыг чухал үүрэг гүйцэтгэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор төрийн санхүүжилтийн механизмыг ихэвчлэн бий болгодог. Ийм санхүүжилт нь шинээр байгуулагдсан эсвэл жижиг

¹⁰⁷ Ардчилсан институци, хүний эрхийн алба -Венецийн комисс [2022 Хамтарсан санал дүгнэлт](#) 78-р догол мөр.

улс төрийн хүчнийг сонгуулийн талбарт илүү хялбар нэвтрэх боломжийг олгох замаар өрсөлдөөний талбарыг тэгшитгэх, улс төрийн олон ургальч үзлийг дэмжих зорилготой юм. Цаашилбал, төрийн санхүүжилт нь шууд болон шууд бус байж болно (жишээлбэл, өргөн нэвтрүүлгийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд үнэ төлбөргүй эсвэл татаастай хандах, сонгуулийн сурталчилгааны үйл ажиллагаанд олон нийтийн барилга байгууламж, орон зай ашиглах) нь эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс зэрэг дутуу төлөөлөлтэй эсвэл гадуурхагдсан бүлгүүдийн тэгш байдлыг хангахад дэмжлэг үзүүлэх боломжтой

68. Хуулийн 27 дугаар зүйлд улсын төсвөөс жил бүр олгох санхүүжилтийг тооцох томъёо, түүнчлэн төсвийн хөрөнгөд хамрагдах шалгуур, хуваарилалтын аргыг тодорхойлсон.¹⁰⁸ Жилд олгох төрийн тэтгэмжийг нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний 0.7 хувиас илүүгүй хувийг нийт сонгогчдын тоонд үржүүлж тооцно. Хамгийн сүүлд болсон УИХ-ын сонгуульд нэгээс дээш хувийн санал авсан намууд төрөөс санхүүжилт авах эрхтэй (27.3-т). Нэг хувийн саналын босго давж чадаагүй намд төрөөс санхүүжилт олгохыг хуульд шууд хориглосон байдаг (27.4-т). Хуулийн 27 дугаар зүйлийн 27.5-д зааснаар улсын төсвийн санхүүжилтийг хоёр үе шаттайгаар хуваана: УИХ-ын сонгуульд сонгуулийн эрх бүхий намаас авсан саналын тоог (C1) нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний (T1) 0.5 хувьтай тэнцэх дүнгээр, хоёр дахь удаагаа УИХ-ын суудлын тоог 25 дахин нэмэгдүүлэх замаар эхний хуваарилалтыг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээгээр (T2) тооцно. Түүнчлэн сонгуулийн эрх бүхий улс төрийн намуудад олгох төрийн нийт санхүүжилт нь тус намын хүлээн авсан хандив, гишүүнчлэлийн хураамжийн нийлбэр дүнгээс хоёр дахин их байж болохгүй (27.8-д).
69. 2022 оны хамтарсан санал дүгнэлтээс гаргасан зөвлөмжийн нэгийг тусгаж, сонгогдох эрхийн босгыг гурваас нэг хувь болгон бууруулсан нь сайшаалтай. Мөн төрийн санхүүжилтийн хоёр хуваарилалтыг тооцоход ашигласан итгэлцүүр буюу T1 ба T2 нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 1 хувиас 0.5 хувь болгон, нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 50 дахин нэмэгдүүлсэнээс 25 дахин бууруулсныг онцлон тэмдэглэх нь зүйтэй.
70. Улс төрийн олон ургальч үзлийг дэмжих, сонгогчдод мэдээлэлтэй сонголт хийх боломжит хувилбаруудыг бий болгохын тулд санхүүжилтийг парламент эсвэл хотын хуралд төлөөлөлтэй намуудаас гадна сонгуульд нэр дэвшүүлж буй бүх намыг хамруулж, олон нийтийн хамгийн бага дэмжлэгтэй байх нь сайн туршлага гэж үзэж байна.¹⁰⁹ Энэ нь ялангуяа жижиг эсвэл шинээр байгуулагдсан намуудын хувьд чухал бөгөөд тэдгээрт тогтсон намуудтай өрсөлдөх шударга боломжийг олгох ёстой.
71. 2024 оны УИХ-ын сонгуулийн үеэр Ардчилсан институци, хүний эрхийн газраас “Төсвийн санхүүжилтийн ийм тогтолцоо нь хоёр том нам болох Монгол Ардын нам, Ардчилсан намд үл нийцэх ашиг тустай” гэж үзсэн. Үнэхээр ч УИХ-ын 126 суудлын 110-ыг нь энэ хоёр нам буюу 68-ыг Монгол Ардын нам, 42-ыг Ардчилсан нам эзэлж байна. 2022 оны хамтарсан санал дүгнэлтэд онцлон тэмдэглэснээр,¹¹⁰ таван хүчин зүйлийн гурав нь зөвхөн парламентад суудалтай намуудад, өөрөөр хэлбэл сонгогдсон гишүүдтэй намуудад хамаарах тул нэг гишүүний нэг суудалд нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 25 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний (5,500 евротой тэнцэх) хуваарилах заалт орсон учраас энэхүү тэгш бус байдлыг хуваарилалтын шалгуураар улам бататгаж байна.¹¹¹ Улмаар парламентад

¹⁰⁸ АИХЭА-Венецийн комисс [2022 Хамтарсан санал дүгнэлт](#), 78-р догол мөр.

¹⁰⁹ АИХЭА-Венецийн комисс, [2022 Хамтарсан санал дүгнэлт](#), 90-р догол мөр

¹¹⁰ АИХЭГ, Монгол Улс - 2024 оны 6-р сарын 28-ны өдрийн УИХ-ын сонгуулийн үйл ажиллагаанд үнэлгээний тайлан гаргах шаардлага, 2024 оны 4-р сарын 26, х. 10.

¹¹¹ АИХЭА-Венецийн комисс, [2022 Хамтарсан санал дүгнэлт](#), 95-р зүйл.

суудалгүй болон шинээр байгуулагдсан намууд бүтцийн хувьд сул талтай болж, өрсөлдөх, үр дүнтэй ажиллахад хүндрэлтэй болж байна.

72. 2020 оны хамтарсан удирдамжид онцлон тэмдэглэснээр, төсвийн санхүүжилтийг хуваарилах нийтээр тогтоосон тогтолцоо байхгүй бөгөөд хууль тогтоогч бүр улс төрийн намуудын шалгуурыг хангахад дэмжлэг үзүүлэх хамгийн бага босгыг тогтоож болно. Үүний зэрэгцээ УИХ-ын сонгуульд авсан саналын тоог аль хэдийн тооцсон байхад (27.6.2-р зүйл) УИХ-д суудалтай намуудад харьцангуй ашигтай байгаа тул тухайн намын УИХ-д авсан нийт суудлын тоогоор (27.6.3-т) уг шалгуурыг эргэн харахыг зөвлөж байна. **Иймд төсвийн санхүүжилтийн одоогийн тогтолцоог эргэн харах нь илүү тэгш эрхтэй хуваарилалтын арга буюу тухайлбал, УИХ-ын сонгуульд эрх бүхий намаас авсан саналын тоогоор эхний хуваарилалтын итгэлцүүрийг нэмэгдүүлэх, харин тухайн намын авсан суудлын тоог бууруулах зэрэг асуудлыг авч үзэх нь зүйтэй юм.**
73. Төрийн шууд бус санхүүжилтийг сонгуулийн эрх бүхий намууд зөвхөн сонгуулийн бус жилүүдэд авах боломжтой (30.1-р зүйл). Энэхүү дэмжлэгт хурал, хурлын танхимд үнэ төлбөргүй нэвтрэх, үндэсний олон нийтийн радио, телевизээр 30 минутын өргөн нэвтрүүлгийн хэсэг багтсан байна. Нэгдүгээр сарын 1-нээс сонгуулийн жилийн дүнг зарлах хүртэл төрийн шууд бус санхүүжилтийг түр зогсоосон нь сонгуульд оролцогчдын тэгш байдлыг хангах үүднээс үндэслэлтэй ч Монгол Улсын УИХ-ын сонгуулийн тухай хуульд заасан сонгуулийн сурталчилгааны хугацаанд төрөөс шууд бус санхүүжилт олгохоор хуульд тусгах нь зүйтэй (44 дүгээр зүйл). Үүний зэрэгцээ **сонгуулийн сурталчилгааны хугацааг хангалттай урт байлгахын зэрэгцээ сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн зохицуулалт нь бүх оролцогчид, тэр дундаа бага төлөөлөлтэй бүлгийн оролцогчид сонгуулийн үеэр тэгш бус нөхцөлийг бүрдүүлэхийн тулд төрийн шууд бус санхүүжилтийг тэгш хүртэх боломжийг хангах ёстой.** Ялангуяа, 2022 оны хамтарсан санал дүгнэлтэд зөвлөсний дагуу олон нийтийн шууд бус дэмжлэг, тухайлбал, эмэгтэй нэр дэвшигчдэд зориулсан хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн хамгийн бага мэдэ¹¹²элэлд тавигдах шаардлагын талаар жендэрийн асуудлыг авч үзэж болно.¹¹⁵ Түүгээр ч зогсохгүй төрийн шууд бус санхүүжилт нь бага төлөөлөлтэй бүлэгт ашигтай эсэхэд хяналт тавих зөв механизмыг бий болгохын зэрэгцээ намын санхүүжилтийн мэдүүлгийн маягтыг тохируулах ёстой.
74. Олон улс оронд улс төрийн намуудыг илүү хүртээмжтэй, олон талт үйл ажиллагаа явуулах, мөн тодорхой бодлогыг дэмжих зорилгоор төрийн санхүүжилтийг зориулалтын болон чиглүүлж болно. Ийм зорилтот санхүүжилтийн жишээнд жендэрийн тэгш байдлын төлөөх санаачлага, хөгжлийн бэрхшээлтэй нэр дэвшигчдийг хамруулах, залуучууд эсвэл үндэсний цөөнхийн нэр дэвшигчдийг дэмжих, судалгаа шинжилгээ, бодлогын санаачлага, улс төрийн намуудын эмэгтэйчүүдийн хэсэг, залуучуудын жигүүрийг дэмжих, эсвэл нам доторх институцийг бэхжүүлэхэд зориулсан зориулалтын санхүүжилт багтана (мөн Gender and Diversity infra 8.3-р дэд хэсгийн үзнэ үү).
75. Хуулийн 26.3-т төсвийн санхүүжилтийн 50 хувийг, 20-иос доошгүй хувийг эмэгтэйчүүд, ахмадууд, залуучууд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, нийгмийн ашиг сонирхлын бүлгүүдийн улс төрийн оролцоог хангах, залуу улстөрч, эмэгтэй улстөрч, хөгжлийн бэрхшээлтэй улс төрчдийг бэлтгэхэд зарцуулах, 15-аас доошгүй хувийг намын гишүүд, иргэдийн улс төрийн боловсролд зарцуулахаар тусгажээ. 2022 оны хамтарсан саналд уг заалтыг сайшаасан ч төсвийн санхүүжилтийн дийлэнх хувийг (2022 онд 60 хувь) хуваарилах нь жижиг намуудад

¹¹² АИХЭА-Венецийн комисс, [2022 Хамтарсан санал дүгнэлт](#), 99-р зүйл.

хохирол учруулж болзошгүй тул төсвийн санхүүжилтийн дийлэнх хэсгийг өөр зориулалтаар ашиглах тохиолдолд тэднийг тогтвортой байлгаж, үндсэн үйл ажиллагааны зардлаа нөхөх боломжгүй байж болзошгүй гэсэн болгоомжлолыг төрүүлэв.¹¹³ 50 хувь болгож бууруулсан нь нааштай алхам ч одоо зориулалтын хөрөнгийг үр ашигтай зарцуулж, шаардлага хангасан зарлагад зарцуулахад анхаарах ёстой. Үүнтэй холбогдуулан төсвийн зориулалтын хөрөнгийн зарцуулалтад зохих хяналт, шалгалтыг чангатгаж, мөрдүүлэх, зөрчил гаргасан тохиолдолд, тухайлбал зарцуулалтын талаар тайлагнаагүй, зориулалтын дагуу зарцуулаагүй тохиолдолд пропорциональ шийтгэл ногдуулах нь нэн чухал юм¹¹⁴ (Мөн хуулийн 8.3-8.5-р дэд хэсгийг үзнэ үү). Төсвийн санхүүжилтийн тодорхой хувийг эмэгтэйчүүд, үндэсний цөөнх, залуучууд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх санаачилгаас тусад нь тусад нь нийтийг хамарсан сурталчилгаанд хуваарилж, хяналтын зөв механизмыг бий болгох талаар өмнөх зөвлөмжөө дахин санууллаа.¹¹⁵

ЗӨВЛӨМЖ Е.

УИХ-ын сонгуулийн эрх бүхий намаас авсан саналын тоогоор эхний хуваарилалтын итгэлцүүрийг нэмэгдүүлэх, харин тухайн намын авсан суудлын тоог бууруулах зэрэг тэгш эрх бүхий хуваарилалтын аргыг харгалзан өнөөгийн төсвийн санхүүжилтийн тогтолцоог эргэн харах.

8.2. Хандив

76. Хувийн санхүүжилт нь улс төрийн нам, өөрийн сонгосон нэр дэвшигчээ дэмжиж байгаагаа санхүүгийн болон эд хөрөнгийн хандиваар чөлөөтэй илэрхийлэх боломжийг олгодог тул иргэдийн оролцооны нэг хэлбэр юм. Улс төрийн намын зохицуулалтын үндсэн чиглэлд “Улс төрийн намыг санхүүжүүлэх нь улс төрийн оролцооны нэг хэлбэр бөгөөд намууд хувийн санхүүгийн хандив, тухайлбал хандив авах нь зүйтэй” гэж заасан байдаг. Холбогдох хууль тогтоомжоор хориглосон санхүүжилтийн эх үүсвэрээс бусад тохиолдолд хүн бүр улс төрийн намыг дэмжиж байгаагаа хэдий ч сонгосон, боломжит хэмжээний мөнгөн дүнгээр, санхүүгийн боломжийн хэмжээгээр чөлөөтэй илэрхийлэх эрхтэй. хандив ногдуулж болох ба хандивын хүлээн авалт ил тод байх ёстой. Хандивын хязгаарыг заасан хууль тогтоомжийг нэг талаас улс төрийн үйл явцад баялгийн эрх ашгийг хөндсөн гажуудал гаргахгүй байх, нөгөө талаас улс төрийн оролцоог дэмжих, тэр дундаа хувь хүмүүст өөрсдийн сонгосон намд хувь нэмрээ оруулах боломжийг олгох зэргээр сайтар тэнцвэржүүлсэн байх ёстой.”¹¹⁶
77. Улс төрийн нам, сонгуулийн сурталчилгааны санхүүжилтийн шударга байдлыг хангах үүднээс хувь хүн (болон хуулийн) хандивын хандив, нэр дэвшигчийн хувийн сурталчилгаанд оруулах хандивын хэмжээг тогтоох, зарим төрлийн хандив (гадаадын болон нэрээ нууцалсан эх сурвалж, хуулийн этгээд, төрийн гэрээт болон төрийн өмчийн хэсэгчлэн өмчилсөн аж ахуйн нэгжээс)¹¹⁷ авахыг хориглох нь

¹¹³ АИХЭА-Венецийн комисс, [2022 Хамтарсан санал дүгнэлт](#), 98-р зүйл.

¹¹⁴ Жишээлбэл, Ардчилсан институци, хүний эрхийн алба, Монтенегро улсын Улс төрийн байгууллагуудыг санхүүжүүлэх, сонгуулийн сурталчилгааны тухай хуулийн эцсийн дүгнэлт (2024), 49-р хэсгийг үзнэ үү.

¹¹⁵ Ардчилсан институци, хүний эрхийн алба -Венецийн комисс 2022 хамтарсан санал, 98-р зүйл, АИХЭА-Венецийн комисс, [2022 Хамтарсан санал дүгнэлт](#), Арменийн улс төрийн намуудын тухай хууль тогтоомжид нэмэлт, өөрчлөлт оруулах төслийн хамтарсан санал, CDL-AD (2020)004, 38-р зүйлийг үзнэ үү.

¹¹⁶ АИХЭГ-Венецийн комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 209, 213-р догол мөрийг харна уу.

¹¹⁷ [Улс төрийн намын зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж](#) 2020, 209-217-р догол мөрийг харна уу.

түгээмэл. Хувь хүмүүс (болон хуулийн этгээдүүд) улс төрийн нам эсвэл сонгуулийн кампанит ажил/нэр дэвшигчид жил бүр хувь нэмэр оруулах хэмжээг хязгаарлах нь сайн туршлага юм. Олон улсын жишиг, сайн туршлагад нийцүүлэн сонгуулийн болон улс төрийн үйл ажиллагааг хувь хүнд санхүүжүүлэх боломж олгох, сонгуулийн/улс төрийн оролцогчид цөөн тооны томоохон хандивлагчдаас хэт хараат байхаас зайлсхийхийн хооронд тэнцвэрийг бий болгох шаардлагатай бөгөөд энэ нь улс төрийн нам, ардчилалд эрүүл бус байна.

78. Хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.13-т хандив гэдэг нь мөнгөн болон мөнгөн бус хөрөнгө, үйлчилгээ, төлбөрийн хөнгөлөлт, талуудад эргэн төлөгдөхгүй олгохыг хэлнэ гэж заасан. Бэлэн мөнгөөр хандив өгөхийг хориглодог бөгөөд бүх шимтгэл нь намын дансаар дамжих ёстой (33.2-р зүйл). 33.3-т заасан мөнгөн бус хандивт арга хэмжээний зардал, ивээн тэтгэлэг зэрэг үнэ төлбөргүй буюу зах зээлийн үнээс доогуур үнээр олгосон зүйл багтана. Тэдний үнэ цэнийг зах зээлийн үнэд тулгуурлан үнэлэх шаардлага нь олон улсын сайн туршлагад нийцэж байгаа бөгөөд зардлын дээд хязгаарыг тойрч гарахаас сэргийлэхэд тусалдаг.¹¹⁸
79. Хандив гэдэгт Монгол Улсын иргэн, хуулийн этгээд улс төрийн намыг санхүүжүүлэхийг зөвшөөрсөн мөнгөн болон мөнгөн бус хандив багтана. Хуулийн 33.6, 33.7-д нэг иргэнд нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг арван хоёр дахин (ойролцоогоор 2,640 евро), хуулийн этгээдэд 50 дахин (ойролцоогоор 11,000 евро) төлж байгаа хандивын хэмжээг хязгаарласан байна. 33.8-д хуулийн этгээдийн хараат компани, охин компани, салбар, төлөөлөгчийн газрыг хандивын хязгаарт хамруулж, тойрч гарахаас урьдчилан сэргийлэх талаар тодруулсан. Мөнгөн болон мөнгөн бус мөнгөн хандивыг хандивын хязгаарт тооцож байгаа нь эерэг зүйл юм.
80. Хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 34.6-д гадаадын иргэн, аж ахуйн нэгж, төрийн байгууллага, үйлдвэрчний эвлэл, шашны байгууллага, зарим төрийн өмчит байгууллага, намын харьяалал бүхий байгууллага, насанд хүрээгүй хүүхэд, нэрээ нууцалсан хандивлагч зэрэг төрөл бүрийн эх үүсвэрээс хандив өгөхийг хориглоно. Хуулийн 33 дугаар зүйлийн 33.10-д эдгээр хязгаарлалтыг намын харьяалалтай байгууллагуудад хамруулах, 33.11-д хоёр тал болон тэдгээрийн нэгдмэл сонирхолтой этгээдийн хүлээн авах хандивын хязгаарлалтыг тогтоосон. Энэ нь хамаарал бүхий байгууллагуудыг гуравдагч этгээдийн санхүүжилтийн суваг болгон ашиглахаас сэргийлэх эерэг алхам юм.
81. Бусдын нэрийн өмнөөс (жишээ нь, "сүрэл хандивлагчид") өгсөн хандивыг тодорхойлж, хориглох нь хууль бус санхүүжилтийн сэжигтэй тохиолдолд хандивлагчийн хууль ёсны эсэхийг шалгахад хяналтын байгууллагад туслах өөр нэг чухал арга хэмжээ юм. Хуульд ийм төрлийн үйлдлийг хориглосон заалтууд орсон нь сайшаалтай (34.6.10, 34.10, 34.11).
82. Гишүүнчлэлийн сарын хураамжийн дээд хэмжээг нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний таван хувиар буюу сонгогдсон гишүүний нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээгээр тооцно (32.2, 32.3-т заасан). Бусдын нэрийн өмнөөс гишүүнчлэлийн татвар төлөхийг хориглодог бөгөөд ийм хураамжийг нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 12 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний хандив гэж тооцдог.
83. Зээл бол сонгуулийн оролцогчдын нийтлэг практик, санхүүжилтийн эх үүсвэр юм. Европт улс орнуудын 60 хувь нь сонгуулийн сурталчилгаанд зориулж нэр дэвшигчдэд зээл авахыг зөвшөөрдөг.¹¹⁹ Гэсэн хэдий ч зохицуулалтгүй орхисон

¹¹⁸ [Улс төрийн намын зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж](#) 2020, 216 дугаар зүйл; Мөн АИХЭГ, [Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн УИХ-ын болон орон нутгийн сонгуулийн хуулийн төслийн талаарх санал дүгнэлт](#) (2019.11.25), 43-р догол мөрийг харна уу.

¹¹⁹ Олон улсын IDEA улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн сан, [Асуулт 25](#).

тохиолдолд зээлийг зөвшөөрөгдөөгүй хандивлагчид хандивын хязгаарлалт, хоригийг тойрч гарахад ашиглаж болно. Зээлийн зохицуулалтыг 2022 онд хянан хэлэлцсэн хуулийн төсөлд өмнө нь тусгаж байсан бол уг хуульд зээлийн талаар ямар нэгэн зохицуулалт байхгүй болсон.¹²⁰ Банкны зээлийн зохицуулалтыг сэргээх, тэр дундаа гуравдагч этгээдийн эргэн төлөлт, зээлдүүлэгчид зээлийг өршөөх зэрэг зохицуулалтыг анхаарч үзэх хэрэгтэй.

84. Улс төрийн намууд хэвлэл, сурталчилгааны материал, эд хөрөнгө зарж орлого олох боломжтой. 2022 оны хамтарсан дүгнэлтэд талууд бусад үйл ажиллагаагаар орлого олохыг хориглоно (35.2-р зүйл)¹²¹, үүнд талуудтай холбоотой нэмэлт материалыг худалдах нь зах зээлийн үнээс доогуур зарагдсан ч нийтлэг практик юм¹²². Иймд 35.1-д заасан материалыг зах зээлийн үнээс доогуур орлогоос хандив гэж тооцож худалдаалахыг зөвшөөрч, өргөжүүлэхийг зөвлөж байна.

ЗӨВЛӨМЖ Ү.

1. Банкны зээлийн журам, тэр дундаа гуравдагч этгээдийн эргэн төлөлт, зээлдүүлэгчид зээлийн өршөөл үзүүлэх тухай зохицуулалтыг сэргээх.
2. Хуулийн 35-р зүйлийн 35.1-д заасныг өргөжүүлэн, намтай холбоотой материалыг зах зээлийн үнээс доогуур орлогоос хандив хэлбэрээр худалдахыг зөвшөөрсүгэй.

8.3. Жендэр ба олон талт оролцооны тухайд

85. Хуулийн хэд хэдэн заалт нь улс төрийн намуудын дотоод болон гадаад үйл явцад жендэр, олон талт байдлыг голчлон чиглүүлэх хүсэл эрмэлзлийг харуулж байгаа нь сайшаалтай. Намын гүйцэтгэх байгууллага, тэдний бодлого, үйл ажиллагаанд оролцоход жендэрийн болон олон талт байдлын шаардлагыг хуулиар тогтоосон. Тодруулбал, намын төлөөллийн төв байгууллага, гүйцэтгэх төв байгууллага, хяналтын байгууллагыг бүрдүүлэхдээ нэр дэвшүүлэхдээ “аль ч хүйсийн 30-аас доошгүй хувийн төлөөллийг хангасан байх ёстой” /Хуулийн 8.2.3/. Энэ нь зөвхөн сонгон шалгаруулалт/томилгоонд биш, нэр дэвшүүлэх шатандаа жендэрийн шаардлагыг нэвтрүүлж байгаа тул таатай байна. Нэмж дурдахад дээрх байгууллагуудын бүрэлдэхүүн нь аль ч хүйсийн 40-өөс доошгүй хувийн төлөөллийг хангана гэж хуульд заасан (17.7-р зүйл) нь сайшаалтай зорилт юм¹²³. Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенцийн 2024 оны 40-р хорооны шийдвэр гаргах төвшинд эмэгтэйчүүдийг тэгш, хүртээмжтэй төлөөлөлх ерөнхий зөвлөмж нь улс төрийн намуудын шийдвэр гаргах байгууллагад 50:50 гэсэн утгатай “жендэрийн тэгш байдлыг хангах” үүрэг даалгаврыг хэрэгжүүлэх, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг зохих практикт хэрэгжүүлэх, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг баталгаажуулах замаар улам бүр урагшилж байгааг тэмдэглэв¹²⁴.

¹²⁰ АИХЭГ-Венецийн комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 89-р дөгөл мөрийг харна уу.

¹²¹ АИХЭГ-Венецийн комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2020](#), 87-р дөгөл мөрийг харна уу.

¹²² [Улс төрийн намын зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж 2020](#), 225-р догол мөрийг харна уу.

¹²³ Жишээ нь, АИХЭГ, [Европын аюулгүй байдал, хамтын ажиллагааны байгууллагад эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог сайжруулах сайн туршлагын эмхэтгэл](#) (2016), хуудас 29-30-ыг харна уу. Түүнчлэн пын Зөвлөлийн Сайд нарын Хорооны 2002 оны 4-р сарын 30-ны өдрийн [Улс төр, төрийн шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэнцвэртэй оролцооны тухай зөвлөмж\(2003\)3](#)-ыг харна уу, үүнд “эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэнцвэртэй оролцоо улс төрийн амьдралд ямар ч шийдвэр гаргах байгууллагад эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн төлөөлөл 40%-иас буурахгүй байх ёстой” гэж заасан байдаг.

¹²⁴ CEDAW Committee, [General recommendation No. 40 \(2024\)](#) Эмэгтэйчүүдийг алагчилах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенцийн хорооны шийдвэр гаргах тогтолцоонд эмэгтэйчүүдийг тэгш, хүртээмжтэй төлөөлөлх тухай ерөнхий зөвлөмж 40 (2024)-ийн 51 (d) хэсгийг харна уу.

Хуулийн төсөл боловсруулагчид 17.7-д жендэрийн тэгш байдлын шаардлагыг тусгах, хэрэгжүүлэх механизмыг зөв тусгах талаар анхаарч үзэх хэрэгтэй.

86. Нийгмийн бүх давхаргад олон талт, тэгш төлөөллийг хангах, жендэрээс гадна хамруулах бусад арга хэмжээг авч үзэх нь мөн адил чухал юм. Үүнтэй холбогдуулан хуульд тус намаас бодлого, үйл ажиллагаандаа эмэгтэйчүүд, ахмадууд, залуучууд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг нийгмийн ашиг сонирхлын бүлгүүдийн төлөөлөл, оролцоог хангахыг шаардаж байна (8.5-р зүйл. Хэдийгээр энэ заалтыг хүлээн зөвшөөрч байгаа хэдий ч энэ нь юу болох талаар илүү тодорхой ойлголттой байх нь зүйтэй юм.
87. Төрийн санхүүжилтийг эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог дэмжих хэрэгсэл болгон ашиглаж, утга учиртай төлөөлөл болон тэгш байдлын санаачилгатай холбоотой санхүүгийн урамшууллыг санал болгож болно¹²⁵. Жендэрийн тэгш байдлыг улс төрийн санхүүтэй холбосон хууль тогтоомжийг баталсан Европын аюулгүй байдал, хамтын ажиллагааны байгууллагын гишүүн орнууд жендэрт чиглэсэн санхүүжилтийн зөрүүг арилгахын тулд янз бүрийн стратеги хэрэгжүүлсэн. Эдгээр стратегиудад санхүүгийн урамшуулал (Хорват, Молдав, Румын), хориг арга хэмжээ (Армен, Франц), жендэрийн тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн төсвийн хөрөнгийг тусгайлан зориулах (Финлянд, Молдав) багтана. Олон улсын IDEA-ийн улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн санд дурдсанаар дэлхийн улс орнуудын 20 хувь нь жендэрт чиглэсэн төрийн санхүүжилтийг ямар нэгэн хэлбэрээр олгодог¹²⁶.
88. Хуульд төсвийн санхүүжилтийн хуваарилалт, түүний хэмжээг эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн улс төрийн оролцоог дэмжихэд чиглэсэн хэмжигдэхүйц хүчин чармайлттай холбосон заалтууд орсон нь сайшаалтай. Тодруулбал, 26 дугаар зүйлийн 26.3.1-д эмэгтэйчүүд, ахмадууд, залуучууд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг нийгмийн ашиг сонирхлын бүлгүүдийн улс төрийн оролцоо, сургалтыг дэмжихэд төрөөс санхүүжилтийн 20-иос доошгүй хувийг олгохоор тусгасан. Түүнчлэн уг хуульд УИХ-ын сонгуулийн тухай хуульд заасан жендэрийн квотоос гадуур эмэгтэй нэр дэвшүүлсэн намууд болон УИХ-ын гишүүнээр сонгогдсон хөгжлийн бэрхшээлтэй аливаа гишүүнд¹²⁷ “тухайн ээлжит сонгуулийн дараагийн жилд” нэг удаагийн урамшуулал олгох (27.7-д) санхүүгийн урамшуулал олгохоор тусгасан
89. Ардчилсан институци, хүний эрхийн газраас Монгол Улсад 2024 оны 6 дугаар сарын 28-ны өдөр болсон УИХ-ын ээлжит сонгуулийн ажиглагчийн ажлын эцсийн тайландаа “Ардчилсан нам, Монгол Ардын нам. Эх орон намаас бусад бүх оролцогчид жендэрийн квотоос илүү олон эмэгтэй нэр дэвшигчийг дэвшүүлсэн” гэж тэмдэглэсэн байна¹²⁸. Олон улсын сайн туршлагын үүднээс авч үзвэл, нэг удаагийн урамшууллын санаачилгыг илүү тогтвортой болгож, төрийн санхүүжилтийн хуваарилалтыг жендэрийн квотын хэрэгжилтийг хангахтай уялдуулах нь зүйтэй болов уу.
90. 2022 оны хамтарсан саналд онцлон тэмдэглэснээр¹²⁹, "УИХ-ын эмэгтэй гишүүдийн аль нэг нь буюу хөгжлийн бэрхшээлтэй УИХ-ын гишүүн бүрэн эрхийнхээ хугацаанд огцорвол юу болох нь тодорхойгүй байна (...). Хэрэв сүүлийнх нь бол зарим улс оронд тохиолдсон шиг сонгуулийн дараа шууд огцрох гэрээтэй олон эмэгтэйг намаас

¹²⁵ Жишээлбэл, ODIHR [Final Opinion](#) АИХЭА-ын Монтенегро улсын Улс төрийн байгууллагуудыг санхүүжүүлэх, сонгуулийн сурталчилгааны тухай хуулийн эцсийн дүгнэлт, 50-р хэсгийг харна уу; АИХЭА-Венецийн комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 26-р дөгөл мөрийг харна уу.

¹²⁶ Олон улсын IDEA улс төрийн санхүүгийн мэдээллийн сан, [Асуулт 36](#).

¹²⁷ УИХ сонгуулийн тухай хууль намуудаас нэр дэвшсэн нийт нэр дэвшигчдийн 30-аас доошгүй хувь нь хүйс тус бүрээс, харин пропорциональ намын жагсаалтад байгаа бусад нэр дэвшигчид өөр хүйсийн хүн байх ёстой гэж заасан.

¹²⁸ АИХЭГ, [Монгол Улс – 2024 оны 6-р сарын 28-ны өдрийн УИХ-ын сонгууль ажиглах хорооны эцсийн тайлан](#), х. 13.

¹²⁹ АИХЭГ-Венецийн комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2022](#), 96-р дөгөл мөрийг харна уу.

нэр дэвшүүлэх эрсдэл үргэлж байж болохыг анхаарна уу." Эмэгтэй нэр дэвшигчдийн тоо УИХ-ын гишүүний тоонд байх уу, эсвэл сонгуульд сонгогдсон УИХ-ын гишүүний тоо байх уу гэдгийг хуульд тодорхой болгох ёстой¹³⁰.

91. Олон улсын сайн туршлага, зөвлөмжийн дагуу төсвийн санхүүжилтийн тодорхой хэсгийг сонгуулийн сурталчилгаанд нэрсийн жагсаалтад илүү олон эмэгтэй нэр дэвшсэн улс төрийн намуудад хуваарилж, эмэгтэй нэр дэвшигчдийг намын жагсаалтад хэт доогуур оруулахгүй байх үүднээс эрэмбийн дарааллаар хангах зохицуулалтыг хийх боломжтой. Нэмэлт заалтад эмэгтэй нэр дэвшигч нэрээ татвал түүнийг өөр эмэгтэйдээр солихыг шаардаж болно. Удирдах албан тушаалд эмэгтэйчүүдийн хамгийн бага түвшинд хүрсэн улс төрийн намуудад нэмэлт урамшуулал олгох эсвэл улс төр дэх эмэгтэйчүүдийн эсрэг ялгаварлан гадуурхах, хүчирхийлэлтэй тэмцэх бусад арга хэмжээ авах гэх мэт арга хэмжээ авч болно¹³¹. Үүнтэй холбогдуулан Эмэгтэйчүүдийн эсрэг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенцид (2024) 40-р ерөнхий зөвлөмжид бүх намуудын зан үйлийн дүрмийн танилцуулгыг хасахыг зөвлөж байна. эмэгтэйчүүдийн эсрэг жендэрт суурилсан хүчирхийлэл, үзэн ядсан үг хэллэг, бие даасан гомдол гаргах механизм, нууц зөвлөгөө өгөх¹³². Энэ талаар хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах боломжтой.
92. Түүнчлэн, төрийн санхүүжилтээр эмэгтэй улстөрчдөд зориулсан сургалт, эмэгтэйчүүдийг чадавхжуулах санаачилга, эмэгтэйчүүдийн салбаруудын үйл ажиллагаа, мөн жендэрийн тэгш байдлыг хангахад чиглэгдсэн намын бүтэц дэх ашиг сонирхлыг төлөөлөх байгууллагуудыг дэмжих боломжтой¹³³. Мөн улс төрчид, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, олон нийтэд чиглэсэн сурталчилгаа, боловсролын кампанит ажилд санхүүжилт хуваарилж, эмэгтэйчүүдийн бүрэн, чөлөөтэй, тэгш ардчилсан оролцооны ач холбогдлыг онцлон тэмдэглэж болно. Ялангуяа улс төрийн намуудын эмэгтэйчүүдийн бүлгүүдийн тухайд, Эмэгтэйчүүдийн эсрэг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенцид 40-р ерөнхий зөвлөмжид улс төрийн намуудад эмэгтэйчүүдийн бүлгийг бий болгох, бэхжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, тэр дундаа зориулалтын сангуудаар дамжуулан дэмжихийг улс орнууд тусгайлан уриалж байгааг тэмдэглэв¹³⁴.
93. Үүнтэй холбогдуулан залуучуудын тодорхой байгууллага, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, нам доторх цөөнх, тэр дундаа улс төр, олон нийтийн амьдралд ардчиллын оролцоог бүрэн дүүрэн, чөлөөтэй, эрх тэгш байлгах талаар улс төрчид, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, олон нийтийн дунд сурталчилгаа, соён гэгээрүүлэх кампанит ажилд зориулсан санхүүжилтийг дурьдах нь зүйтэй¹³⁵. Дээрх санаачилгууд нь жендэрийн тэгш байдал, улс төрийн оролцооны олон талт байдлыг дэмжихэд чиглэсэн олон улсын жишигт нийцнэ¹³⁶. Ялангуяа залуучуудын тухайд залуучуудын

¹³⁰ АИХЭГ-Венецийн комисс, *Хамтарсан санал зөвлөмж 2022*, 96-р дөгөл мөрийг харна уу.

¹³¹ ODIHR *Compendium of Good Practices for Advancing Women's Political Participation in the OSCE Region* Европын аюулгүй байдал, хамтын ажиллагааны байгууллагад эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог ахиулах сайн туршлагын эмхэтгэл (2016).

¹³² CEDAW Committee, *General recommendation No. 40 (2024)* Эмэгтэйчүүдийг алагчилах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенцийн хорооны шийдвэр гаргах тогтолцоонд эмэгтэйчүүдийг тэгш, хүртээмжтэй төлөөлөх тухай ерөнхий зөвлөмж 40 (2024)-ийн 51 (d) хэсгийг харна уу.

¹³³ Жишээлбэл, Швед улсад жендэрийн тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн намын үйл ажиллагаанд санхүүжилт олгодог. Канадад эмэгтэй нэр дэвшигчдийн хураамжийг бууруулдаг эсвэл пуцалдаг.

¹³⁴ CEDAW Committee, *General recommendation No. 40 (2024)* Эмэгтэйчүүдийг алагчилах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенцийн хорооны шийдвэр гаргах тогтолцоонд эмэгтэйчүүдийг тэгш, хүртээмжтэй төлөөлөх тухай ерөнхий зөвлөмж 40 (2024)-ийн 51 (e) хэсгийг харна уу.

¹³⁵ АИХЭГ-ын, *Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх тухай удирдамж* (2019); *ЕАБХАБ-ын орон зайд Улс төр дахь эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийллийн асуудлыг зогсоох тухай гарын авлага* (Улс төрийн намуудтай холбоотой Хэрэгсэл 3 харна уу) (2022); *Улс төрийн намууд дахь эмэгтэйчүүдийн оролцоог ахиулах сайн туршлагын гарын авлага* (2014); ЕАБХАБ-ын Үндэсний цөөнхийн асуудлаарх дэд комиссар, *Нийгмийн амьдрал дахь үндэсний цөөнхийн оролцооны тухай Лүндийн Зөвлөмж* (1999).

¹³⁶ CEDAW, CRPD, Бээжингийн Тунхаглал, үйл ажиллагааны хөтөлбөр (*United Nations, Beijing Declaration and Platform for Action*), Европын Зөвлөлийн Зөвлөмж Res(2003)3 Сайд нарын хорооноос гишүүн орнууд дахь Улс төрийн болон нийгмийн амьдралын шийдвэр гаргалт дахь эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэнцвэртэй оролцоог хангах тухай (2003 оны 3-р сарын 12-нд баталсан), and *ЕАБХАБ-ын Сайд нарын зөвлөлийн шийдвэр No. 7/09 Улс төрийн болон нийгмийн амьдрал дахь Эмэгтэйчүүдийн оролцооны тухай е*, 2009 оны 12-р сарын 4. Түүнчлэн *Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэнгийн Улс төрийн намын болон*

улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх нэмэлт механизм, тэр дундаа залуучуудыг манлайлах, шийдвэр гаргах түвшинд ахиулахад идэвхтэй дэмжлэг үзүүлдэг улс төрийн намуудын санхүүгийн болон бусад урамшууллыг судлах нь ашигтай байх болно. Үүнд залуучуудын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө батлах, нам дотроо залуучуудын жигүүр байгуулах, бүтэц зохион байгуулалттай зааварчлах, чадавхийг бэхжүүлэх санаачлага, түүнчлэн сонгуулийн кампанит ажлын үеэр залуу нэр дэвшигчдэд санхүүгийн болон материаллаг дэмжлэг үзүүлэх зэрэг багтаж болно.

94. Эцэст нь уг хуульд ялгаварлан гадуурхахын эсрэг тодорхой мэдэгдлийг тусгасан (8.6-р зүйл). Энэхүү заалт нь олон улсын хүний эрхийн баримт бичигт заасан үндэслэлтэй бүрэн нийцэхгүй байгаа хэд хэдэн хамгаалагдсан үндэслэлийг¹³⁷ дуурайлган жагсаасан болохыг тэмдэглэв¹³⁸. Хөгжлийн бэрхшээлтэй, эрүүл мэндийн байдал, цагаач, дүрвэгсдийн байдал, бэлгийн чиг баримжаа, хүйсийн баримжаа гэх мэт бусад үндэслэлээр ялгаварлан гадуурхахыг хориглосон тухай дурдахаас гадна Жендэрийн эрх тэгш байдлыг дэмжих тухай хуулийн (8-р зүйлийн 8-ын 7-р зүйл) дагуу Жендэрийн тэгш байдлын үндэсний хороонд тогтмол тайлагнаж байх тухай хуульд тусгах нь зүйтэй.
95. Эдгээр заалтууд нь нийтээрээ сайшаалтай бөгөөд жинхэнэ ардчилсан, төлөөллийн, хүртээмжтэй гэж хэлж болох засаглалын бүтцийг бий болгох хүсэл эрмэлзлийг харуулж байна¹³⁹. Гэсэн хэдий ч хүйсийн болон олон янз байдлын шаардлагууд нь намын бүтэц, сонгуульд албан тушаалд дутуу төлөөлөлтэй хүмүүсийг илүү тэнцвэртэй, олон янзаар төлөөлөх шаардлагагүй юм¹⁴⁰. Энэ нь ихэвчлэн хууль тогтоомжид эдгээр шаардлагыг биелүүлээгүй тохиолдолд үүсэх эрх зүйн үр дагаврыг заагаагүй, ямар нэгэн шийтгэл ногдуулдаггүйтэй холбоотой байдаг.¹⁴¹ Жендэрийн эрх тэгш байдлын тухай хууль тогтоомжийг үр дүнтэй болгохын тулд жендэрийн тэгш байдлын тухай заалтуудыг зөрчсөн тохиолдолд хэрэгжилтийг хангах үр дүнтэй, пропорциональ, няцаах арга хэмжээ авах, бодит саад болохуйц үр дүнтэй арга хэмжээ авах¹⁴² ба/эсвэл санхүүгийн хөшүүрэг байх ёстой. Бүр тодруулбал, төсвийн санхүүжилтийн хэмжээг тооцох томъёололд нэр дэвшигч, хөгжлийн бэрхшээлтэй эмэгтэйчүүдийн тоог харгалзсан байхад намын удирдах байгууллага, үйл ажиллагаанд жендэрийн болон олон талт байдлын шаардлагыг хангаагүйгээс үүсэх үр дагаврыг хуульд тусгаагүй байна. Удирдамжид онцлон тэмдэглэснээр, жендэрийн тэгш байдлыг хангах тухай хууль тогтоомжийн арга хэмжээнүүд үр дүнтэй хэрэгжсэн тохиолдолд л үр дүнд хүрдэг бөгөөд төрийн санхүүжилтийг үгүйсгэх, багасгах зэрэг намын бүтэц, төрийн албанд нэр дэвших эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн хуулийн шаардлагын хэрэгжилтийг хангах олон төрлийн арга хэмжээг авч үзэж болно¹⁴³. Энэ тохиолдолд ийм арга хэмжээ авахаас өмнө улс

[сонгуулийн суралтчилгааны санхүүжилт](#), р. 354. болон АИХЭГ-ын Улс төрийн намын санхүүжилтийн тухай Испанийн хуулинд өгсөн санал зөвлөмж, догол мөр. 70 тус тус харна уу.

¹³⁷ Өөрөөр хэлбэл, гарал үүсэл, үндэс угсаа, хэл, "арсны өнгө", нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсрол.

¹³⁸ Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пактын 2, 26 дугаар зүйлд "Үндэс угсаа, арьсны өнгө, хүйс, хэл, шашин шүтлэг, улс төрийн болон бусад үзэл бодол, үндэсний болон нийгмийн гарал, өмч хөрөнгө, төрөлт болон бусад байдал" гэж заасан байдаг. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай конвенцийн 5-р зүйл. Мөн [Улс төрийн намын зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж](#) 2020, 134-р догол мөрийг харна уу.

¹³⁹ Жишээ нь, [ЕАБХАБ Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх сайн туршилагын эмхэтгэл](#) (2016). хуудас 29-30-ыг харна уу.

¹⁴⁰ АИХЭГ, [Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн, УИХ-ын болон орон нутгийн сонгуулийн хуулийн төслийн талаарх санал дүгнэлт](#) (2019.11.25), 28-29-р догол мөрийг харна уу.

¹⁴¹ Мөн тэнд.

¹⁴² Мөн [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж](#) 2020, 134-р догол мөр. [ЕАБХАБ Gender Equality in Elected Office: Зурган шаттай үйл ажиллагааны төлөвлөгөө](#) (2011), х. 33-34; Европын Зөвлөлийн Парламентын Ассамблей (РАСЕ), АИХЭГ [Тогтоол 2111 \(2016\)](#) ялангуяа 15.2.2-т; [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#) 2010, 136-р догол мөрт жендэрийн тэгш байдлыг хангахад чиглэсэн хууль эрх зүйн арга хэмжээг дагаж мөрдөөгүй улс төрийн намуудад үзүүлэх олон төрлийн хориг арга хэмжээ, тухайлбал санхүүгийн хориг арга хэмжээ авах, тухайлбал төрийн санхүүжилтийг үгүйсгэх, багасгах, саналын хуудаснаас сонгуулийн нэрсийн жагсаалт.

¹⁴³ Мөн [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж](#) 2020, 16-р зүүлт, 169-р догол мөр; АИХЭГ-ын, [Жендэрийн тэгш байдлыг дэмжих тухай Монгол Улсын хуулинд өгсөн санал](#) (2013 оны 9-р сарын 30), догол мөр 73. Түүнчлэн АИХЭГ-ын

төрийн намд шударга анхааруулга өгч, засч залруулах боломжийг олгох хэрэгтэй¹⁴⁴ (мөн Хяналт ба хориг арга хэмжээний 8.5-р дэд хэсгийг үзнэ үү).

96. Эцэст нь, хуульд заасан жендэрийн болон олон талт байдлын шаардлагуудын биелэлтэд хяналт тавих ажлыг Жендэрийн үндэсний хороо эсвэл өөр аль (бие даасан) байгууллага хариуцах эсэх, хэрэгжилт, үр дагаврыг ямар шалгуураар үнэлэх, зөрчлийг хэрэгжүүлэх, хариуцлага хүлээлгэх эрх мэдэлтэй эсэх нь тодорхойгүй байна. Эцсийн дүндээ эдгээр заалтыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд хуульд энэ талаар нэмэлт өөрчлөлт оруулах ёстой¹⁴⁵. Нэмж дурдахад уг хуульд хүйс, хүйсээр ялгаварлан гадуурхах, дарамтлахыг хориглох зорилгоор намын дотоод ёс зүйн дүрэм, бодлого боловсруулах талаар сайн туршлага болгон авч үзэж болно¹⁴⁶.

ЗӨВЛӨМЖ Г.

1. Сонгуулийн сурталчилгааны үеэр нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтад илүү олон эмэгтэй оруулсан улс төрийн намуудад төсвийн санхүүжилтээс нэмэлт санхүүжилт тогтмол хуваарилах зэрэг урамшууллын үр дүнтэй механизмыг хуульд тусгах асуудлыг авч үзэх, жендэрийн тэнцвэртэй байдлыг хангах, эмэгтэй нэр дэвшигчдийг намын жагсаалтад хэт доогуур оруулахгүй байх, эмэгтэй нэр дэвшигч нэрээ татвал оронд нь өөр эмэгтэй нэр дэвшигчийн нэрийг оруулах гэх мэт зэрэг дэвийн журам нэвтрүүлэх

2. Намын бүтцэд болон төрийн албанд нэр дэвших эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн хууль тогтоомжийн шаардлагын хэрэгжилтийг хангах, тухайлбал төрийн санхүүжилт олгохоос татгалзах, хэмжээг нь багасгах гэх мэт хуулийн хариуцлага тооцохыг хуулинд оруулахыг бодолох;

8.4. Ил тод байдал ба хариуцлагын тухайд

97. Олон улсын болон бүс нутгийн стандартууд нь ил тод байдлын ач холбогдлыг онцолж, улс төрийн санхүүгийн зохицуулалтад голлох үүргийг онцолж байна. Санхүүжилтийн эх үүсвэр, зарцуулалтын практикийг ил тод болгох нь Авлигын эсрэг НҮБ-ын конвенц болон Сайд нарын хорооны зөвлөмжийн (2003)4 зарчимд нийцүүлэн хөрөнгө босгох, зарцуулах үйл ажиллагааны хууль ёсны байдлыг хангахад чиглэгддэг¹⁴⁷. Намын санхүүжилтийн ил тод байдал нь улс төрийн намуудад олон нийтийн итгэл үнэмшил, нийт ардчилсан үйл явц, сонгогчдын эрхийг хамгаалах, авлигаас урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой гэдгийг Удирдамжид мөн онцолжээ¹⁴⁸. Улс төрийн намууд ардчилсан орнуудын үйл ажиллагаанд гол үүрэг гүйцэтгэдэг тул олон нийт тэдний үйл ажиллагаа, санхүүжилтийн талаар мэдээлэл авах, түүнчлэн тогтмол бус зарлагад хяналт тавьж, шийтгэл ногдуулах хууль ёсны ашиг сонирхол байдаг¹⁴⁹. Иргэд улс төрийн

[Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн, УИХ-ын болон орон нутгийн сонгуулийн хуулийн төслийн талаарх санал дүгнэлт](#) (2019 оны 11-р сарын 25), догол мөр 29; болон Венецийн Комиссын, (2002), CDL-AD (2002) 23, para. 22.

¹⁴⁴ 2019 АИХЭГ [Санал дүгнэлт](#), 62-р догол мөрийг харна уу.

¹⁴⁵ [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж](#) 2020, 169-р догол мөрийг харна уу.

¹⁴⁶ АИХЭГ, [Улс төрийн нам дахь эмэгтэйчүүдийн оролцоог дэмжих гарын авлага](#) (2014), х. 53.

¹⁴⁷ [НҮБ-ын авлигын эсрэг конвенц](#) 7.3-р зүйл. Мөн Европын Зөвлөлийн Сайд нарын Хорооноос Улс төрийн намуудыг санхүүжүүлэх, сонгуулийн кампанит ажилд авлигын эсрэг нийтлэг дүрмийн тухай гишүүн орнуудад өгсөн зөвлөмж(2003)4 [Recommendation Rec\(2003\)4](#), Хавсралт, 3 дугаар зүйлийг харна уу.

¹⁴⁸ АИХЭГ-Венецийн Комисс, Улс төрийн намын урх зүйн зохицуулалтын Хамтарсан удирдамж, [Guidelines on Political Party Regulation](#), догол мөр 247.

¹⁴⁹ ECtHR, [Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey](#), №. 19920/13, 2016 оны 4-р сарын 26.

намуудтай хариуцлага тооцохын тулд холбогдох санхүүгийн мэдээлэлтэй байх шаардлагатай. Гэхдээ улс төрийн намуудад хэт их дарамт учруулахгүй байх учиртай.

98. Улс төрийн намууд болон нэр дэвшигчид улс төрийн санхүүжилтийн хууль тогтоомжийг дагаж мөрдөхөд тайлагнах журам нь адил чухал юм. Ихэнх улс төрийн санхүүгийн зохицуулалтын тогтолцоо нь улс төрийн намууд, нэр дэвшигчид, зарим тохиолдолд гуравдагч этгээдэд санхүүгийн гүйлгээгээ тайлагнахыг үүрэг болгодог. Үүнд шууд болон биет бус шимтгэл, үйл ажиллагааны ердийн зарцуулалтыг баримтжуулах орно. Санхүүгийн тайлан нь шимтгэл, зарлагыг маш сайн ялгаж, тэдгээрийг системтэйгээр ангилж, гүйлгээ бүрийн огноо, дүн зэрэг дэлгэрэнгүй мэдээллийг баталгаажуулах баримт бичгийн (жишээлбэл, төлбөрийн баримт, чек, банкны шилжүүлэг, зээлийн гэрээ) хавсаргасан байх ёстой. Улс төрийн санхүүгийн хяналтын байгууллагууд дагаж мөрдөхийг хөнгөвчлөхийн тулд стандартчилсан тайлангийн загваруудыг боловсруулах нь сайн туршлага гэж үздэг¹⁵⁰.
99. Өргөн хүлээн зөвшөөрөгдсөн сайн туршлага бол томилогдсон санхүүгийн төлөөлөгчийн хяналтан дор тусгай дансаар дамжуулан бүх шимтгэл, зардлыг удирдах явдал юм. Энэ арга нь тайлагнасан санхүүгийн гүйлгээний үнэн зөв байдлыг нэмэгдүүлж, намын санхүүжилтийг үр дүнтэй хянах хяналтын байгууллагын чадварыг дэмждэг. Хуулийн 26.7-д зааснаар улс төрийн намуудын хүлээн авсан бүх санхүүжилтийн эх үүсвэрийг сайн жишгийн дагуу намын нэг дансанд байршуулах ёстой¹⁵¹.
100. Улс төрийн намууд цахим хуудсаараа дамжуулан хайлт хийх боломжтой нээлттэй мэдээллийн сан хөтөлж, нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг хоёр дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх буюу түүнээс дээш хувьтай тэнцэх хэмжээний хувь хүн, хуулийн этгээдийн хандивын мэдээллийг улирал тутам нийтэлж байх үүрэгтэй. Үүнд хандивлагчийн нэр, хандивын хэмжээ, мөнгөн болон мөнгөн бус хэлбэрээр хүлээн авсан огноо орно (34.1-р зүйл). Мөн Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд ч мөн адил мэдээлэл өгөх ёстой. Энэ мэдээллийг нийтлээгүй буюу Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд ирүүлээгүй намууд төрийн санхүүжилтийн эхний хэсгийг авах эрхээ алдана (34.3-г). Хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 34.2-т иргэн, хуулийн этгээд хандивын дээд хэмжээнээс дээш хувь нэмэр оруулсан бол хандивын нийт дүнг өмнөх хандив, тэдгээрийн огнооны хамт ил болгохоор заасан. Гэхдээ энэ заалтад хандивын хязгаарыг зөрчсөн тохиолдолд ямар хариуцлага тооцохыг заагаагүй байна. Улс төрийн намууд бүх хандивын бүртгэл хөтөлж, зөвшөөрөгдөх эсэхийг шалгах ёстой (34.5-р зүйл). Хууль бус хандив авсан бол нам нь хандивлагч болон Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд 10 хоногийн дотор мэдэгдэж, хандивыг Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд шилжүүлэх үүрэгтэй /34.5.3/.
101. Хуулийн 36 дугаар зүйлд зааснаар улс төрийн намууд үйл ажиллагааныхаа санхүүгийн бүх мэдээллийг бүртгэх ёстой. 36.3-т намын санхүүгийн тайланд заавал бүртгэх, тайлагнах бүх орлогыг жагсаасан бол 36.4-т заавал тусгах бүх зардлыг тусгасан. Намын хөрөнгийг мөн тайлагнасан байх ёстой (36.6-р зүйл). Тайлангийн загварыг боловсруулах, тайлан гаргах журмын талаар улс төрийн намуудад чиглэл өгөх үүргийг Сангийн сайд хариуцна. Намууд хандивыг сонгуулийн төв байгууллагаас баталсан бүртгэлийн маягтын дагуу цаасан болон цахим хэлбэрээр бүртгүүлэх үүрэгтэй (36.9-д). Гэсэн хэдий ч энэхүү үүрэг нь улс төрийн намууд

¹⁵⁰ АИХЭГ [Сонгуулийн сурталчилгааны санхүүжилтийг ажиглах гарын авлагад](#) “Эрх баригчид тайлан гаргахдаа цаг алдалгүй дүн шинжилгээ хийх, өөр өөр нам, нэр дэвшигчдийн хооронд утга учиртай харьцуулалт хийх боломжтой стандарт загвар, удирдамжийг нэвтрүүлэх нь сайн туршлага юм. (...) Тайлангийн хэлбэрт оруулсан хувь нэмэр, зарлагыг стандартын дагуу дахин ангилсан тайланг багтаасан байх ёстой. гүйлгээ бүрийн огноо, дүн, түүнчлэн гүйлгээг нотлох баримтын хуулбар.”

¹⁵¹ [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#), 212-т “Эх сурвалж тодорхойгүй, эх сурвалжийн зохисгүй нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх бас нэг арга бол тодорхой (бага) хэмжээнээс дээш хэмжээний хандивыг банкны шилжүүлэг, банкны чек, банкны зээлийн картаар хийж, мөнгөн дүн, эх үүсвэрийн хувьд мөшгих боломжийг бүрдүүлэхийг холбогдох хууль тогтоомжид тусгах явдал юм” гэж заасан байдаг.

хүлээн авсан бүх хандивын мэдээллийн санг нээлттэй байлгах шаардлага (34.1-р зүйл) болон цахим тайлангийн шаардлагыг хангаагүй (34.3-т заасан) хариуцлагатай хэрхэн нийцэж байгаа нь тодорхойгүй хэвээр байна.

102. Намын санхүүгийн тайланд харьяа байгууллагуудын санхүүгийн мэдээлэл, намтай холбоотой намын салбар нэгж, бүтцийн нэгж, бодлогын судалгааны хүрээлэнгүүдийн санхүүгийн тайланг нэгтгэх (33 дугаар зүйлийн 33.12, 36.14-т) тусгагдсан байхаар хуульд заасан нь сайшаалтай. 2022 оны хамтарсан санал дүгнэлтэд тусгагдсан зөвлөмжийн дагуу Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо намуудын санхүүгийн тайлан, холбогдох баримт бичгийг 10 жилийн хугацаанд хадгалах хуулийн заалттай¹⁵².
103. Хуулийн 37.2-т улс төрийн намууд хагас жилийн санхүүгийн тайлангаа долдугаар сарын 20-ны дотор, жилийн тайлангаа хоёрдугаар сарын 10-ны дотор ирүүлэх ёстой. Намууд мөн тайлант оны арванхоёрдугаар сарын 31-ний өдрийн байдлаар гишүүдийн тоо, төрийн эрх барих болон төлөөллийн төв байгууллагын хуралдаан болсон эсэх, улсын төсөвт төвлөрүүлсэн хөрөнгийн зарцуулалт, өөрийн орлогоос бүрдсэн орлогын талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг багтаасан товч тайланг гаргах ёстой (37.4-т). Намын төлөөллийн төв байгууллага нэг буюу хэд хэдэн дотоод аудиторыг дөрвөн жилийн хугацаагаар томилдог бөгөөд нэг удаа дахин томилох боломжтой (37.7-р зүйл). Намын дарга, санхүүгийн албаны дарга нар санхүүгийн тайланг баталгаажуулж, гарын үсэг зурж баталгаажуулах ёстой бөгөөд санхүүгийн албаны даргын гарын үсгээр тэдгээрийн үнэн зөвийг баталгаажуулна (37.9, 37.10-р зүйл). Санхүүгийн албаны дарга, намын даргын үүрэгт ажлын хооронд тодорхой зөрчилтэй байгааг хуульд мөн заасан байдаг (37.5-р зүйл). Улс төрийн намууд санхүүгийн тайлангаа улсын төсвөөс санхүүжүүлдэг “Аудитын хуулийн этгээд”-ээр шалгуулж, аудитаар баталгаажуулсан тайлангаа гуравдугаар сарын 15-ны дотор Монгол Улсын Сонгуулийн ерөнхий хороонд ирүүлэхийг хуульд заасан (38.1-д). Мөн аудиторын үүрэгт үл нийцэх байдлыг тогтоосон (38.5-р зүйл).
104. Улс төрийн намуудад тавигдах тайлагналд тавигдах шаардлагууд нь нарийн төвөгтэй, ачаалал ихтэй байдаг. Талууд дотоод аудиторуудыг томилж, төрөөс санхүүжүүлдэг хөндлөнгийн аудитад хамрагдаж, аудитлагдсан жилийн тайлангийн хамт жил бүр хоёр тайлан ирүүлэх ёстой. Гэсэн хэдий ч хугацаа нь буруу тохируулагдсан бололтой. Ялангуяа жилийн тайланг 2-р сарын 10 гэхэд 3-р сарын 15-ны дотор аудитаар баталгаажуулсан тайлан гаргах шаардлагатай байгаа нь тодорхойгүй хэвээр байна. Удирдамжид дурдсанчлан тайлангийн шаардлага нь жижиг, шинэ намууд ч биелүүлэх боломжтой байх ёстой бөгөөд эдгээр намуудын улс төрийн амьдралд оролцоход саад учруулахгүй байх ёстой¹⁵³. Жилд олон тайлан бэлтгэж ирүүлэх нь хүний чадавхи багатай, дотоод бүтэц нь тогтсон жижиг эсвэл шинэ намуудын хувьд ялангуяа хэцүү байж болох юм. Зөрчил, ойлгомжгүй байдлыг арилгах үүднээс 37.2, 38.1 дэх заалтыг шинэчлэн найруулах нь зүйтэй. Түүнчлэн тайлагналын ачааллыг бууруулахын тулд тайлагналын шаардлагыг хялбаршуулж, нэгтгэж, улс төрийн намуудад нэгдсэн, аудитлагдсан тайлан ирүүлэхийг үүрэг болгож байна.
105. Хуулийн 43 дугаар зүйлийн 43.1-д зааснаар Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо намуудын санхүүгийн тайлан, үйл ажиллагааны товч тайланг өөрийн цахим хуудаснаа "үе үе" нийтэлдэг нь нэлээд бүрхэг маягтай. Хуулийн 43 дугаар зүйлийн 43.4-т улс төрийн намууд санхүүгийн болон үйл ажиллагааны тайлангаа Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд ирүүлснээс хойш ажлын гурван өдрийн дотор цахим хуудсаараа дамжуулан нийтэд мэдээлэх, 10 жилийн хугацаанд цахим

¹⁵² АИХЭГ-Венецийн Комиссын 2020 оны Хамтарсан Санал зөвлөмж догол мөр. 100.

¹⁵³ АИХЭГ – Венецийн Комисс, Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж, 258-р догол мөрийг харна уу.

хуудсанд байршуулах үүрэгтэй. Гэсэн хэдий ч энэ хугацаа нь жилийн тайланг ирүүлснээс хойш (2-р сарын 10) эсвэл аудитаар баталгаажуулсан жилийн тайланг ирүүлснээс (3-р сарын 15) хүртэл үргэлжлэх үү гэдэг нь тодорхойгүй байна. Санхүүгийн тайланг олон нийтэд уялдаа холбоотой, иж бүрэн, цаг алдалгүй урт хугацаанд нээлттэй болгох үүднээс улс төрийн намуудын санхүүгийн тайланг нийтлэх хугацааг тодорхой зааж өгөх үүднээс хуулийг шинэчлэн найруулах нь зүйтэй¹⁵⁴.

106. Хуулийн 43 дугаар зүйлийн 43.8-д бүх хандивлагчдын овог нэр, хаягийг улс төрийн намуудад нийтлэх үүрэгтэй гэж заасан. Энэ нь 2022 оны хамтарсан саналд дурдсанчлан хувь хүний хандивлагчдын хувийн нууцын эрхийн талаар санаа зовоож байна¹⁵⁵. Тиймээс хандивлагчдын хувийн хаягийг тайланг нийтлэх үед оруулахгүй байхыг зөвлөж байна. Энэхүү үүрэг нь намуудад Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хорооноос боловсруулсан тайлагналын маягтыг ашиглан хандивын бүртгэл хөтлөх шаардлага (36.9-р зүйл) давхцаж байгаа бөгөөд улс төрийн намууд зөвхөн хандивын хандивтай (сарын доод хэмжээнээс хоёр дахин багагүй) хоёр дахин их хэмжээний хандивыг улирал тутам цахим хуудсандаа хайх боломжтой нээлттэй мэдээллийн сан хөтөлж байх шаардлагыг зөрчиж болзошгүй юм. 34.1), энэ тухай Монгол Улсын Сонгуулийн ерөнхий хороонд мэдээлэх, уг мэдээллийг хүлээн авснаас хойш ажлын 5 хоногийн дотор нийтлэх. Улс төрийн намуудад тайлагнах ачааллыг бууруулахын тулд хандивтай холбоотой тайлагнах шаардлагыг хялбарчилж, оновчтой болгох хэрэгтэй.

ЗӨВЛӨМЖ Н.

1. Тайлагнах, түүний дотор хандивтай холбоотой тайлан гаргах шаардлагыг хялбарчлах, оновчтой болгох, түүнчлэн улс төрийн намуудад тайлагнах ачааллыг бууруулах зорилгоор улс төрийн намуудад нэгдсэн, аудитлагдсан нэг тайлан гаргаж ирүүлэхийг үүрэг болгох.
2. Тайланг олон нийтэд мэдээлж, хэвлэн нийтлэхдээ хандивлагч иргэний хувийн хаягийг тайланд оруулахгүй байх.

8.5 Хяналт, хариуцлагын тухайд

107. Удирдамжид заасны дагуу “Хяналтыг янз бүрийн байгууллага хийж болох бөгөөд үүнд итгэмжлэгдсэн шинжээчид эсвэл тодорхой бүрэн эрх, зохих эрх мэдэл, хүрэлцэхүйц нөөц бүхий төрийн хяналтын нэг байгууллагаар намын дансанд дотоод бие даасан аудит хийх зэрэг багтаж болно.”¹⁵⁶ Тэд цааш нь “Ерөнхийдөө хууль тогтоомж нь хяналтын байгууллагад гарч болзошгүй зөрчлийг хянан шалгах боломжийг олгох ёстой. Ийм мөрдөн байцаалтын эрх мэдэлгүй бол агентлагууд бүрэн эрхээ үр дүнтэй хэрэгжүүлэх боломжгүй”¹⁵⁷. Хяналтын байгууллагын хэвийн үйл ажиллагаа, үйл ажиллагааг хангахад хангалттай санхүүжилт, эх үүсвэр шаардлагатай” гэж онцолжээ. Үүний нэгэн адил Сайд нарын хорооны 2003 оны зөвлөмж (4)-д: “Бие даасан хяналт нь улс төрийн намуудын данс, сонгуулийн сурталчилгаанд зарцуулсан зардал, тэдгээрийг танилцуулах, нийтлэх зэрэгт хяналт тавих ёстой” гэж шаарддаг¹⁵⁸. Хуулийн 16 дугаар зүйлд “Улс төрийн намыг

¹⁵⁴ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#), 259-р догол мөрийг харна уу.

¹⁵⁵ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Хамтарсан санал зөвлөмж 2020](#), 102-р догол мөрийг харна уу.

¹⁵⁶ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#), 276-р догол мөрийг харна уу.

¹⁵⁷ Мөн тэнд, 278-р зүйл.

¹⁵⁸ Сайд нарын хорооны [Зөвлөмж 2003\(4\)](#) харна уу.

санхүүжүүлэх, сонгуулийн кампанит ажлыг санхүүжүүлэхтэй холбоотой дүрэм журмыг зөрчсөн тохиолдолд пропорциональ, үр дүнтэй, няцаах арга хэмжээ авахыг улсаас шаардах ёстой” гэж заасан байдаг. Шийтгэлийг тодорхойлохдоо бүх зөрчилд пропорциональ, үр дүнтэй, саармагжуулах шийтгэл ногдуулах бөгөөд санал болгож буй шийтгэл/торгууль¹⁵⁹ нь зөрчлийн ноцтой байдалтай пропорциональ байхаар төлөвлөгдсөн байх ёстой, тухайлбал, давтамж/дахин гэмт хэрэг, хэмжээ/хэмжээ, хөнгөрүүлэх нөхцөл байдал гэх мэт.

108. Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо нь улс төрийн намын санхүүжилтэд хяналт тавих үүрэг бүхий хяналтын байгууллага бол Төрийн аудитын байгууллага сонгуулийн сурталчилгааны санхүүжилтэд хяналт тавьдаг. Санхүүгийн тайланг хянан шалгаж дууссаны дараа Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо тайланд алдаа, зөрүү байгаа эсэх, хэрэв байгаа бол намд олгосон санхүүжилтийн зөрчилтэй эсэх талаар дүгнэлт гаргадаг /39.2/. Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хорооноос алдаа дутагдал илэрсэн тохиолдолд тус нам ажлын 5 хоногийн дотор засч залруулах үүрэгтэй. Төрийн санхүүжүүлсэн намуудын санхүүгийн тайланг (39.5-р зүйл) дараа нь Төрийн аудитын газарт хүргүүлж, дөрөвдүгээр сарын 5-ны дотор дүгнэлтээ гаргах ёстой. Төрийн аудитын газраас эдгээр тайланг хянан шалгах хугацаа уртассан ч яагаад зөвхөн төрийн санхүүжилт авах эрх бүхий улс төрийн намуудын санхүүгийн тайланг Төрийн аудитын газарт хүргүүлж, хянуулж байгаа нь тодорхойгүй байна (Хамтарсан санал дүгнэлтийн 101 дэх хэсгийг үзнэ үү). Эндээс харахад Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо, Төрийн аудитын газар аль аль нь ирүүлсэн тайланд дүгнэлт гаргах ёстой. Гэсэн хэдий ч эдгээр хоёр байгууллагын хоорондын уялдаа холбоо, ялангуяа мэдээлэл солилцох, мэдээллийн санд хандах талаар практикт хэрхэн ажилладаг нь тодорхойгүй байна. Харилцан ойлголцлын санамж бичиг, хамтын ажиллагааны санамж бичиг зэрэг хамтын ажиллагааны механизмыг албажуулах, улс төрийн намуудын санхүүгийн бүх тайланг нягт нямбай, дүрэм журмын нэгэн адил мөрдөж байгаа эсэхийг нягтлан шалгах замаар ~~хоёр~~ өөр байгууллагын үр дүнтэй хамтын ажиллагааг хангах үүднээс хуулийг шинэчлэн найруулах нь зүйтэй.

109. Хяналтын байгууллага зөвхөн өөрт нь ирүүлсэн мэдээлэлд тулгуурлаж, тухайн мэдээлэл үнэн зөв эсэх, улс төрийн намын орлого, зарлагын бүрэн дүр зургийг гаргаж өгөх чадваргүй бол баталгаажуулах үйл явц үр дүнгүй болно. Улс төрийн намууд санхүүгийн тайлангаа ирүүлсний дараа илэрсэн аливаа алдаа, зөрчлийг Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд мэдээлэх үүрэгтэй /40.1-д/, Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо ажлын 5 хоногийн дотор улс төрийн намд шаардлага хүргүүлж, дутагдлыг арилгуулах, тайлбар өгөхийг /39 дүгээр зүйлийн 39.3-т заасан бол Сонгуулийн Ерөнхий Хороо, Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хорооноос нэмэлт мэдээлэл, шинжээчийн дүгнэлт, нэмэлт мэдээлэл авах эсэх нь тодорхойгүй байна. шаардлагатай мэдээллийг цуглуулахад төрийн захиргааны байгууллагаас туслалцаа үзүүлэх. Зөвшөөрөгдөөгүй хандив авсан тохиолдолд Монгол Улсын Сонгуулийн ерөнхий хороо хууль бус хандивын дүнг хоёр дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний нөхөн төлбөрийг холбогдох этгээдээс шаардаж болно (42.1-д). Гэвч энэ талаар Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хорооноос гаргасан шийдвэрийн эсрэг хуулийн дагуу хохирлоо барагдуулах, давж заалдах механизм байхгүй бололтой. **Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны хянан шалгах, гүйцэтгэх эрх мэдлийг улам бүр тодорхойлж, баталгаажуулах явцад нэмэлт**

¹⁵⁹ АИХЭГ – Венецийн Комисс, [Улс төрийн намын эрх зүйн зохицуулалтын удирдамж](#) 272-р догол мөр, үүнд холбогдох хууль тогтоомжийг зөрчсөн нь тогтоогдсон улс төрийн намуудын эсрэг шийтгэл оногдуулах, няцаах шинж чанартай байх ёстой. Түүнчлэн, шийтгэл нь хэрэгжүүлэх боломжтой байхаас гадна ямар ч үед бодитой, үр дүнтэй, тухайн зөрчилтэй пропорциональ байх ёстой. Мөн Испани дахь улс төрийн намуудын санхүүжилтийг зохицуулах хуулиудын талаарх АИХЭГ [Санал дүгнэлт](#), (2017 оны 10-р сарын 30), 67-р догол мөрийг харна уу.

мэдээлэл олж авах маргаантай хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, захиргааны журмын талаар тодорхой зааж, хууль бус санхүүжилтийн эх үүсвэрийг илрүүлэх, шийдвэрлэхэд шаардлагатай бүх байгууллагын мэдээллийн санг Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд шууд ашиглах боломжийг олгох үүднээс хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах нь зүйтэй. Түүнчлэн Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны шийдвэрийг хууль бусаар нөхөн төлүүлэх заалтыг хуульд тусгах ёстой.

110. Хяналтын байгууллагууд улс төрийн санхүүгийн зохицуулалтыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх үндсэн арга хэрэгсэл нь хориг арга хэмжээ байдаг ч улс төрийн намуудад хуулиар хүлээсэн үүргээ биелүүлэхэд нь туслах зааварчилгаа өгөх нь хяналтын байгууллага мөн адил чухал юм. Сайн туршлагууд нь үр дүнтэй, пропорциональ, няцаах арга хэмжээ авах өргөн хүрээний хориг арга хэмжээг санал болгодог. Хууль тогтоомжид захиргааны сэрэмжлүүлэг (жишээ нь, "нэр өгөх, доромжлох"), торгууль ногдуулах, хураах, төрийн санхүүжилтийг түдгэлзүүлэх, үрэгдүүлэх, дагаж мөрдөх тухай мэдэгдэл, бүртгэлээс хасах болон/эсвэл эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх зэрэг арга хэмжээг багтааж болно. Түүнчлэн ЕАБХАБ-ын амлалт, олон улсын үүрэг хариуцлагад заасан хууль эрх зүйн үр дүнтэй хохирлыг барагдуулах нь нэн чухал бөгөөд энэ нь хүн бүрийн "үндсэн эрхийг хүндэтгэх, хуулийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах үүднээс захиргааны шийдвэрийн эсрэг үр дүнтэй хохирлыг барагдуулах" эрхийг баталгаажуулж, "ийм журам, шийдвэрийг шүүхээр хянан шалгах боломжийг" хангадаг.
111. 2022 оны Хамтарсан санал дүгнэлтэд уг хуулийн төсөлд намыг татан буулгахад хүргэсэн үнэмлэхүй хоригийг бусад хориглосон үйл ажиллагаатай холбон тайлбарлаж, холбогдох шийтгэлийг тодорхой заагаагүй гэж тэмдэглэсэн байна. Хуулийн 28 дугаар зүйлийн 28.1-д нам тухайн жилд төсвийн санхүүжилт авахын тулд өмнөх оны наймдугаар сарын 1-ний дотор хүсэлтээ Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд гаргана гэж заасан байдаг. Гэвч энэ хугацааг биелүүлээгүй тохиолдолд ямар үр дагавар гарахыг хуульд заагаагүй. Үүний нэгэн адил нам нь шаардлагатай 10 жилийн хугацаанаас өмнө цахим хуудаснаас санхүүгийн тайлангаа устгасан (43.5-д заасан) буюу 14 хоногийн дотор Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хорооноос тогтоосон зөрчлийг арилгаагүй бол /43.6-д заасан/ хариуцлага тооцохгүй. Түүнчлэн, 29.6-д аль нэг тал хагас жилийн тайлангаа ирүүлээгүй тохиолдолд улсын санхүүжилтийн эхний хэсгийг алдана гэж заасан байхад; Жилийн тайланг 2-р сарын 10-нд (37.2-р зүйл) эсвэл аудитаар баталгаажуулсан жилийн тайланг 3-р сарын 15-ны дотор (38.1-д) өнгөрөөгүй тохиолдолд торгуулийг заагаагүй болно. Хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа хуульд заасан бүх зөрчилд оногдуулах шийтгэлийг тодорхой зааж, зөрчлийн төрөл тус бүрд оногдуулах шийтгэлийг нарийвчлан тусгаж, улс төрийн намын санхүүжилтийн зөрчилд оногдуулах шийтгэлийг пропорциональ, тууштай хэрэгжүүлэхийг хангах нь зүйтэй гэж үзлээ.

ЗӨВЛӨМЖ I.

1. Сонгуулийн Ерөнхий Хороо, Төрийн Аудитын Газрын хамтын ажиллагааны механизм, тухайлбал, харилцан ойлголцлын санамж бичиг байгуулж, хамтран ажиллах механизмыг албажуулах замаар бүх улс төрийн намуудын санхүүгийн тайлангийн нийцтэй байдал, дүрэм журмыг нэгэн адил мөрдөж байгаа эсэхийг нягтлан шалгах замаар үр дүнтэй хамтын ажиллагааг хангах үүднээс хуулийг шинэчлэн найруулах;

2. Хуульд заасан бүх зөрчилд оногдуулах шийтгэлийг тодорхой зааж, зөрчлийн төрөл тус бүрд оногдуулах шийтгэлийг нарийвчлан тусгаж, улс төрийн намын

санхүүжилттэй холбоотой зөрчилд оногдуулах шийтгэлийг пропорциональ, тууштай хэрэглэх нөхцөлийг бүрдүүлэх.

9. Хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам

112. Хууль боловсруулах үйл явцыг хүртээмжтэй, нээлттэй болгохын¹⁶⁰ ач холбогдлыг онцлон тэмдэглэх нь зүйтэй. 1990 оны Европын Аюулгүй байдал, Хамтын Ажиллагааны Байгууллагын Копенгагены баримт бичгийн 5.8 дахь хэсэгт Европын Аюулгүй байдал, Хамтын Ажиллагааны Байгууллагад оролцогч улсууд хууль тогтоомжийг нийтийн журмын төгсгөлд батлах үүрэг хүлээсэн. Түүнчлэн “Ард түмний хүсэл зоригийг шууд буюу сонгогдсон төлөөлөгчөөрөө¹⁶¹ дамжуулан ил тод илэрхийлсэн үйл явцын үр дүнд хууль тогтоомжийг боловсруулж, батална” гэж гол үүрэг амлалтад тусгасан. Ардчилсан институци, хүний эрхийн албанаас илүү сайн хууль тогтоохын төлөө ардчилсан хууль тогтоох үйл ажиллагааны удирдамж (2024) нь нотлох баримтад суурилсан, нээлттэй, ил тод, оролцоог хангасан, хүртээмжтэй хууль боловсруулах үйл явцын ач холбогдлыг онцолж, сонирхогч бүх оролцогч талуудад бүх үе шатанд санал бодлоо илэрхийлэх ач холбогдолтой боломжийг олгодог¹⁶².
113. Европын Аюулгүй байдал, Хамтын Ажиллагааны Байгууллагын холбогдох үүрэг амлалтад тусгагдсаны дагуу хуулийн төсөл боловсруулахад үр дүнтэй хэлэлцүүлгийг олон нийт, хуулийн төслийн сэдвийг тодорхой сонирхдог оролцогч талууд, тухайлбал улс төрийн бүх нам, иргэний нийгмийн байгууллагуудыг хамарсан байх шаардлагатай. Хэлэлцүүлгийн үйл явцыг утга учиртай болгохын тулд хангалттай цаг гаргаж, оролцогч талуудад хууль тогтоох үйл явцын туршид хууль тогтоомжийн төслийн талаар зөвлөмж бэлтгэж, ирүүлэхэд хангалттай хугацаа олгох хэрэгтэй¹⁶³.
114. Үүнтэй холбогдуулан Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо нь хуулийн цаашид хийгдэх шинэчлэлийн талаар мэдээлэл өгөх үүднээс одоо мөрдөгдөж буй хууль/эрх зүйн орчин, түүний хэрэгжилтэд үнэлгээ хийж байгаа нь таатай байна.
115. Дээр дурдсантай холбогдуулан хууль тогтоомж, ерөнхийдөө сонгуулийн эрх зүйн зохицуулалтад цаашид оруулах аливаа нэмэлт, өөрчлөлтийн өмнө нөлөөллийн зохих үнэлгээг хийж, хууль тогтоох үйл явцын бүх хугацаанд, тэр дундаа улс төрийн янз бүрийн нам, эрдэмтэн судлаачид, иргэний нийгмийн байгууллагуудын төлөөллийг оролцуулан, эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн тэгш оролцоог хангахуйц өргөн хүрээтэй, үр дүнтэй, утга учиртай зөвшилцөлд хамрагдахыг төрийн байгууллагуудад уриалж байна. Дээр дурдсан зарчмын дагуу хууль боловсруулах бүх шатанд, тэр дундаа УИХ-ын өмнө ийм хэлэлцүүлгийг цаг тухайд нь хийх ёстой. Зарчмын хувьд ийм төрлийн хууль тогтоомжийг батлахдаа хурдасгасан хууль тогтоомжийг ашиглах ёсгүй. Сайн хууль боловсруулалтын чухал элемент болохын хувьд хуулийн төслүүдийн хэрэгжилт, үр нөлөөг үр дүнтэй үнэлж, нэгэнт батлагдсан хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог бий болгох нь зүйтэй¹⁶⁴.

¹⁶⁰ 1990 ЕАБХАБ-ын Копенгагены баримт бичиг, 5.8-р догол мөрийг харна уу.

¹⁶¹ 1991 ЕАБХАБ-ын Москвагийн баримт бичиг, 18.1-р догол мөрийг харна уу.

¹⁶² ЕАБХАБ-ын Илүү сайн хууль тогтоох ардчилсан хууль тогтоох тухай удирдамж (2024 оны 1-р сар), тухайлбал 5, 6, 7, 12-р зарчмуудыг харна уу. Мөн Венецийн комисс, Хууль дээдлэх ёсыг шалгах хуудас, CDL-AD(2016)007, Part II.A.5

¹⁶³ Мөн АИХЭГ АсГүрж Улсын хууль тогтоох үйл явцын үнэлгээ (2015 рны 01-р сарын 30), 33-34 догол мөр. Мөн АИХЭГ, Хүний эрхийг хамгаалагчдын эрхийг хамгаалах удирдамж (2014), хэсэг II, дэд хэсэг G Төрийн үйл хэрэгт оролцох эрхийн тухай.

¹⁶⁴ ЕАБХАБ-ын Илүү сайн хууль тогтоох ардчилсан хууль тогтоох тухай удирдамж (2024 оны 1-р сар), 23-р догол мөрийг харна уу. ЕАБХА, Үнэлгээний дараах олон улсын туршлага (2010).